

HUKUK PARADİGMASI

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Hukuk Paradigması, Türkiye’de hukuk krizini yalnızca kanun, mahkeme, anayasa ve kurum eksikliğiyle açıklamanın yetersiz olduğunu savunur. Metne göre asıl sorun, hukuku üreten zihniyet dünyasında, yani insanı, devleti, gücü, adaleti ve ötekini algılama biçimimizde saklıdır. Hukuk, kâğıttaki maddeden önce insanın yüzünde, korkusunda, itaat alışkanlığında ve haysiyet talebinde görünür. Türkiye’de hukuk çoğu zaman adaletin değil, düzenin, devlet aklının, ideolojik kampların, sınıfsal çıkarların ve güç ilişkilerinin hizmetine sokulmuştur. Sağ muhafazakâr zihniyet devleti, aileyi, dini, milleti ve lideri kutsallaştırarak hukuku daraltırken; sol, laik ve cumhuriyetçi çevreler de ilerleme, cumhuriyet, laiklik veya halk adına buyurgan, seçkinci ve devletçi refleksler üretebilmiştir. Metin, herkesin kendi mahallesinin körlüğüyle yüzleşmeden adalet fikrinin ortak zemin olamayacağını vurgular. Kadına, çocuğa, yoksula, göçmene, işçiye, mahpusa, muhalife ve farklı kimliklere yönelik toplumsal önyargılar mahkeme dışındaki hukuku biçimlendirir. Bürokrasi, yargı, hukuk eğitimi ve meslek ahlakı da zihniyet krizinden bağımsız değildir. Yeni hukuk tahayyülü; korkudan haysiyete, sadakatten liyakate, devletten yurttaşta, prosedürden adalete yönelmelidir. Hukukun başlangıcı kanun kitabı değil, insanın ötekine reva gördüğü muameledir.

1

1. Hukuk Metinden Önce Zihindir

Bir mahkeme koridorunu düşünelim. Duvarlar açık renk boyanmış, floresan ışığı insan yüzlerini yorgun bir kâğıda çeviriyor. Kapıların üzerinde numaralar var. İçeride dosyalar, dilekçeler, zabıtlar, mühürler, imzalar, cübbeler, bekleyen insanlar, telaşla yürüyen avukatlar, önüne bakarak geçen memurlar, kapı önünde fısıldaşan akrabalar... Her şey hukuka ait gibi görünür. Fakat o koridorda asıl dolaşan şey kanun değildir. Korku dolaşır. Bekleyiş dolaşır. Güç karşısında ezilmiş bir insanın boğazına düğümlenen cümle dolaşır. Devlete, hâkime, savcıya, polise, müdüre, amire, partiye, cemaate, patrona, aileye, mahalleye karşı duyulan o eski ürperti dolaşır.

Türkiye’de hukuk meselesini anlamak isteyen biri, önce o koridordaki yüzlere bakmalıdır. Çünkü hukuk, kanun kitabından önce insanın yüzünde belirir. Bir insan mahkeme kapısında kendini hak sahibi bir yurttaş gibi değil de suçlu, eksik, kusurlu, ezik, ürkek bir varlık gibi hissediyorsa, orada anayasa maddesinin parlaklığı fazla bir şey kurtarmaz. Madde kâğıtta durur; zihniyet koridorda hüküm sürer.

Bizde hukuk genellikle yanlış yerden tartışılır. Kanun değişsin, sistem değişsin, yargı paketi çıksın, mahkeme yapısı düzenlensin, kurumlar yeniden biçimlendirilsin... Elbette bunlar önemsiz değildir. Kanun kötü ise zulüm daha kolay yürür. Kurum çürük ise hak aramak insanın ömrünü kemirir. Usul bozursa adaletin nefesi tıkanır. Fakat bütün bunların altında daha derin, daha inatçı, daha sinsi bir zemin vardır: zihniyet. Türkiye'nin hukuk krizi çoğu zaman teknik eksikliklerin gölgesinde saklanan bir zihniyet krizidir. Kanun maddesi değişir, fakat insanın güce secde eden iç alışkanlığı değişmezse aynı adaletsizlik başka bir kılıkla geri gelir.

Hukuk önce insanı nasıl gördüğümüzle ilgilidir. İnsan bizim gözümüzde hak sahibi bir varlık mıdır, yoksa hizaya sokulması gereken problemlili bir canlı mı? Vatandaş devletin ortağı mıdır, yoksa devletin huzurunu bozmadığı sürece hoş görülen bir kalabalık mı? Muhalif düşman mıdır, itiraz edene sabır göstermek erdem midir, hak arayan kişi "başına iş açan" biri midir, güçsüzün sözü gerçekten söz müdür? Bu sorulara verilen cevaplar, kanunların ruhuna görünmez mürekkep gibi siner.

Bir toplum insanı küçültüyorsa, hukuku büyütemez. Çünkü hukuk metni, onu uygulayan insanın vicdanından daha geniş çalışmaz. Hâkim insanı sevmiyorsa, savcı hakkı değil dosyayı görüyorsa, polis yurttaşı potansiyel tehdit sayıyorsa, bürokrat dilekçeyi bir hak talebi değil baş belası olarak okuyorsa, siyasetçi adaleti kendi iktidarının güvenlik kemeri gibi kullanıyorsa hukuk çürür. Çürüme bazen bağırılmaz. Bazen çok düzgün cümlelerle, mevzuata uygun ifadelerle, resmi yazı diliyle, "gereği yapılmıştır" soğukluğuyla yürür. En tehlikeli zulüm, kendine düzgün bir evrak düzeni kurabilen zulümdür.

Türkiye'de hukuk fikrinin önünde duran en büyük engellerden biri, devlete atfedilen aşırı kutsallıktır. Devlet burada çoğu zaman örgütlü kamu iradesi olarak değil, neredeyse metafizik bir baba olarak algılanır. Hata yapmaz, sorgulanmaz, incitilmez, gücendirilmez. Vatandaş ise bu büyük babanın sofrasında haddini bilmesi gereken çocuk gibi düşünülür. Böyle bir zihinsel iklimde hukuk, devleti sınırlayan bir ilke olmaktan çıkar; devlete dokunan elleri terbiye eden bir disiplin aygıtına dönüşür. "Devletle uğraşılmaz" cümlesi, bu topraklarda yalnızca bir korku cümlesi değildir; aynı zamanda hukuk fikrinin mezar taşlarından biridir.

Oysa hukuk, devletin lütfu değildir. Hukuk, insan haysiyetinin kurumsal hafızasıdır. İnsan, devlete karşı da haysiyet sahibidir; çoğunluğa karşı da, partiye karşı da, cemaate karşı da, aileye karşı da, sokağın ahlak bekçilerine karşı da. Hakkın değeri, onu talep eden kişinin kim olduğuna göre değişmez. Fakat Türkiye'de çoğu zaman hak, sahibinin kimliğine göre tartılır. Bizdense haklıdır, onlardansa şüphelidir. Bizim mahalleden ise mağdurdur, karşı mahalledense hak ettiği olmuştur. Bu kabileci iç refleks, hukukun damarlarına zehir gibi karışır.

Burada sağın da solun da, dindarın da laik olanın da, milliyetçinin de sosyalistin de aynaya bakması gerekir. Çünkü hukuk krizini yalnızca karşı mahallenin günahlarıyla açıklamak kolaycılıktır. Her ideolojik çevre kendi mağduriyetinde adalet isterken, başkasının mağduriyetinde sessiz kalabiliyorsa, ortada hukuk fikri değil, çıkarına göre çalışan bir kabile vicdanı vardır. Sağ, devleti ve geleneği kutsallaştırarak hukuku boğabilir. Sol, ilerleme ve devrim adına insanı soyut bir projeye kurban edebilir. Dindar, kutsal kelimelerle zulmü yumuşatabilir. Laik, akıl ve cumhuriyet adına buyurgan bir kibir üretebilir. Milliyetçi, aidiyet sınırlarının dışında kalan insanın acısını önemsizleştirebilir. Liberal, piyasayı özgürlük sanıp güçsüzün ezilişini görmeyebilir. Herkes kendi putunu adaletin kürsüsüne çıkarırsa hukuk, putlar arasında parçalanır.

Hukukun metinden önce zihinde başlaması tam da burada önemlidir. Çünkü kanun, zihniyetin eline düştüğünde ya kalkan olur ya sopa. Adil zihniyetin elinde kanun, güçsüzü koruyan bir sığınaktır. Kötü zihniyetin elinde aynı kanun, güçlüyü temize çıkaran bir makineye dönüşebilir. Madde aynı kalır, niyet değişir; hüküm aynı görünür, sonuç bambaşka olur. Bu yüzden "hukuk devleti" demek yetmez. O devletin içinde nasıl insanlar var? O insanların dünyayı okuma biçimi nedir? Hangi korkularla karar veriyorlar? Hangi kariyer hesaplarıyla susuyorlar? Hangi ideolojik bagajla hüküm kuruyorlar? Hangi sınıfsal kibirle yoksulu,

hangi ahlakçı önyargıyla kadını, hangi politik ezberle muhalifi, hangi bürokratik refleksle vatandaşı değerlendiriyorlar?

Türkiye’de hukuk eğitimi de çoğu zaman bu zihniyet meselesini ıskalar. Genç hukukçuya madde öğretilir, içtihat öğretilir, usul öğretilir; fakat güç karşısında insan kalmanın ahlaki yeterince öğretilmez. Oysa hukukçu, madde ezberleyen bir memur değildir. Hukukçu, insanın kırılmağını anlayan kişidir. Hukukçu, devletin gölgesi büyüdüğünde bireyin sesini duymak zorunda olan kişidir. Hukukçu, toplum linç isterken soğukkanlı durabilen kişidir. Hukukçu, kalabalığın alkışladığı haksızlığa “dur” diyebilen kişidir. Bunu yapamıyorsa, cübbe yalnızca siyah bir kumaştır; haysiyet taşımıyorsa kumaşın asaleti olmaz.

Hukuk metinlerden doğmaz derken metinleri küçümsemiyoruz. Kanun gerekir. Anayasa gerekir. Mahkeme gerekir. Kurum gerekir. Fakat bütün bunların insan zihninde karşılığı yoksa, hukuk kâğıt üzerinde geometrik, hayatta yamuk kalır. Bir toplumda adalet duygusu zayıfsa, en iyi anayasa bile kötü niyetin elinde eğilip bükülür. Bir toplumda güç tapıncı varsa, bağımsızlık maddeleri bile iktidarın gölgesinde solgunlaşır. Bir toplumda hak aramak ayıp, itiraz etmek hadsizlik, soru sormak tehlike, muhalefet etmek ihanet sayılıyorsa, hukuk ancak dekor olarak kalır. Dekor güzeldir, fotoğrafta iyi çıkar; fakat insanı kurtarmaz.

Bizim hukukla imtihanımız biraz da şudur: Kanunu sever gibi yapıyoruz, fakat hakkı sevmiyoruz. Mahkemeyi ciddiye alıyoruz, fakat adaleti rahatsız edici buluyoruz. Kendi hakkımız söz konusu olduğunda evrensel ilkelere sarılıyoruz; başkasının hakkı gündeme geldiğinde hemen kimliğine, mahallesine, geçmişine, siyasi duruşuna, inancına, yaşam tarzına bakıyoruz. Hukuk fikri burada yaralanıyor. Çünkü hukuk, sevdiğimiz insanlara tanıdığımız ayrıcalık değildir. Hukuk, sevmediğimiz insan için bile korumak zorunda olduğumuz ilkedir. Adaletin ahlaki, insanın düşmanına reva gördüğü muamelede belli olur.

3

Türkiye’de hukuk, çoğu zaman “düzen” adına adaleti ertelemiştir. Düzen bozulmasın diye hakikat örtülmüş, devlet yıpranmasın diye mağdur susturulmuş, toplum gerilmesin diye suçlu korunmuş, kurum zarar görmesin diye insan harcanmıştır. Bu ülkenin adalet hafızasında çok fazla “sonra bakarız” vardır. Fakat adalet sonra bakılacak bir dosya değildir. Adalet ertelendikçe hakikat paslanır, toplumun vicdanı çamur tutar. Sonra herkes birbirine güvenmeyen, her kararda bit yeniği arayan, her mahkemede siyasi hesap kokusu alan, her kurumda başka bir niyet arayan yorgun insanlara dönüşür. Hukuk güven üretmesi gerekirken şüphe üretmeye başlar.

Bütün bunların karşısına yeni bir hukuk zihniyeti koymak gerekir. Bu zihniyet, devleti küçültmek zorunda değildir; devleti haddine çağırmak zorundadır. Toplumu dağıtmak zorunda değildir; toplumu haysiyet temelinde yeniden düşünmek zorundadır. Bireyi putlaştırmak zorunda değildir; insanı ezdirmemek zorundadır. Hukuk, ne devletin öfkesi ne toplumun intikam arzusu ne ideolojinin sopası ne de güçlünün sigortası olmalıdır. Hukuk, insanın insana karşı sınırını, devletin vatandaşa karşı haddini, çoğunluğun azınlığa karşı mesafesini, gücün hak karşısındaki terbiyesini kurmalıdır.

Bu yüzden hukuk meselesi hukukçulara bırakılamayacak kadar büyüktür. Hukukçu elbette işin merkezindedir; fakat adalet, yalnız hukuk fakültelerinin konusu değildir. Anne babanın çocuğa davranışında, öğretmenin öğrenciye bakışında, patronun işçiye muamelesinde, erkeğin kadını algılayışında, çoğunluğun azınlığa tahammülünde, devlet memurunun vatandaşı karşılayışında, gazetecinin hakikate sadakatinde, siyasetçinin rakibine gösterdiği ahlakta hukuk vardır. Kanun kitabı sonradan gelir. Önce insan, ötekine neyi layık gördüğünü belli eder.

Türkiye’nin adalet meselesi, mahkeme kapısında başlamadı; evde başladı, okulda başladı, karakolda başladı, cami avlusunda başladı, parti binasında başladı, üniversite kürsüsünde başladı, aile sofrasında başladı, televizyon ekranında başladı. İnsanların birbirini dinlemeden mahkûm ettiği her yerde hukuk biraz daha

eksildi. Güce yakın olanın kendini haklı sandığı her yerde hukuk biraz daha yaralandı. "Bizimkiler yaparsa başka" cümlesinin içinden geçen herkes, adaletin kuyusuna bir taş attı.

O hâlde hukuku yeniden düşünmek, kanunları yeniden okumaktan önce insanı yeniden okumaktır. Hangi insan tasavvuru hukuku doğuruyor? Hangi korkular adaletin önüne geçiyor? Hangi kutsallar eleştiriden kaçırılıyor? Hangi ideolojiler kendi zulmünü görmüyor? Hangi kurumlar haysiyet yerine sadakat istiyor? Hangi toplumsal alışkanlıklar hakkı değil uyumu ödüllendiriyor? Bu sorulara bakmadan yapılacak her hukuk tartışması, duvarı boyayıp temeldeki rutubeti görmezden gelmeye benzer.

Hukuk metinden önce zihindir. Zihin kirliyse metin temiz kalamaz. Vicdan korkaksa kurum cesur davranamaz. Toplum güç karşısında eğilmeyi erdem sanıyorsa mahkeme salonu da o eğilmenin resmi dekoruna dönüşür. Kanun kitabı rafta durur; asıl kanun, insanın içindeki güç tapınağında yazılır. O tapınak yıkılmadan adalet gelmez.

Filozof Kirpi: "Kanun kâğıtta yazılır; hukuk insanın ötekine reva gördüğü muamelede sınanır."

2. Hukuk ile Adalet Arasındaki Mesafe

Bir mahkeme kararının sonunda "Türk milleti adına" yazar. Cümle ağırdır, görkemlidir, neredeyse mermerden yapılmış gibidir. Fakat o cümlenin ağırlığı, kararın gerçekten adil olup olmamasına bağlıdır. Millet adına verilen her karar, milletin vicdanında karşılık bulmaz. Bazen karar vardır, fakat adalet yoktur. Bazen hüküm kurulmuştur, fakat hakikat dışarıda kalmıştır. Bazen usul tamamlanmış, mühür basılmış, dosya kapanmıştır; ama insanın içindeki yara daha yeni açılmıştır.

Hukuk ile adalet arasındaki mesafe, Türkiye'nin en eski ve en kanamalı mesafelerinden biridir. Bu ülkede insanlar çoğu zaman "mahkemeye gittim" derken adalete yaklaştığını değil, uzun ve belirsiz bir yorgunluğa girdiğini hissederek. Çünkü mahkeme kapısı, herkes için aynı anlama gelmez. Güçlü için mahkeme bir strateji alanı olabilir; yoksul için korku, masraf, bekleme, aşağılanma ve çaresizlik alanı. Birinin avukatı, bağlantısı, zamanı, parası, sabrı, çevresi vardır; diğerinin titreyen eliyle tuttuğu bir dosya ve ne olacağını bilmeyen bakışı.

Hukuk, biçim olarak işleyebilir. Dilekçe alınır, cevap verilir, duruşma günü belirlenir, tanık dinlenir, bilirkişi raporu gelir, gerekçeli karar yazılır. Kâğıt üzerinde düzen vardır. Fakat adalet yalnız düzen değildir. Adalet, o düzenin insanı ezip ezmediğine bakar. Hukuk prosedürü tamamladığında kendi görevini bitmiş sayabilir; adalet ise insanın yüzüne bakmadan dosyayı kapatmaz. İşte aradaki mesafe burada başlar: Hukuk çoğu zaman dosyayı görür, adalet insanı arar.

Türkiye'de hukuk ile adalet arasındaki kopuşun en tehlikeli tarafı, bunun yavaş yavaş olağanlaşmasıdır. İnsanlar adalet beklemekten yorulur. Bir süre sonra "zaten bir şey çıkmaz" cümlesi toplumsal bir atasözüne dönüşür. Bu cümle, sıradan bir karamsarlık değildir; hukuk düzeninin toplumsal meşruiyetinde açılmış derin bir çatlaktır. Bir toplumda insanlar hak aramayı anlamsız görmeye başlamışsa, orada mahkeme binaları ayakta kalsa da adalet fikri içten içe çökmüştür.

Hukukun en büyük sınavı, güçlü karşısında başlar. Güçsüzü yargılamak kolaydır. Yoksulun, yalnızın, sahipsizin, arkasızın üzerine yürümek cesaret istemez. Asıl mesele, güç sahibinin karşısında hukukun omurgasını koruyup koruyamadığıdır. Makamı, parası, medyası, çevresi, ideolojik zırhı, siyasi gölgesi olan kişi karşısında hukuk titriyorsa, orada adalet kâğıt üzerinde kalır. Kanun herkese eşit görünür; ama uygulama güç haritasına göre yön değiştirirse, toplum bunu hemen sezer. Toplumun adalet duygusu saf değildir belki, ama kör de değildir. İnsanlar kimin hızlı yargılandığını, kimin dosyasının bekletildiğini, kimin korunduğunu, kimin kolayca harcandığını görür.

Adaletin yara aldığı yerlerden biri de hukukun diliyle hayatın acısı arasındaki uçurumdur. Resmî dil çoğu zaman insan acısını steril hâle getirir. "Mağdur", "sanık", "davacı", "davalı", "müşteki", "şüpheli", "maktul", "hükümlü" gibi kelimeler gerekli olabilir; fakat bu kelimeler insanı bütünüyle yutarsa, hukuk soğuk bir sınıflandırma makinesine dönüşür. Bir kadın yalnız "müşteki" değildir. Bir işçi yalnız "davacı" değildir. Bir çocuk yalnız "mağdur" değildir. Bir insanın hayatı, bir tutanağın içine sığmaz. Sığdırmaya çalıştığınızda, geriye çoğu zaman hakikatin kemikleri kalır.

Hukuk, adaletten uzaklaştığında kendine güvenli bir sığınak bulur: şekil. Şekil önemlidir; usul önemlidir; delil önemlidir. Bunlar olmadan keyfîlik başlar. Fakat şekil, adaletin yerine geçince başka bir keyfîlik türü doğar. Usul, hakikati korumak için vardır; hakikati boğmak için değil. Bir ülkede insanlar "usulden reddedildi" cümlesini, hakikatin kapıdan çevrilmesi gibi duyuyorsa, orada hukuk kendi teknik zekâsıyla kendi ahlâkî kalbini yaralamıştır. Usul, hakkın evi olmalıdır; hakkın tabutu değil.

Türkiye'de adalet duygusunu en çok bozan şeylerden biri çifte standarttır. Aynı fiile farklı muamele, aynı söze farklı tepki, aynı suçta farklı hız, aynı mağduriyete farklı hassasiyet... Bu çifte standart bazen ideolojiden gelir, bazen sınıftan, bazen kimlikten, bazen devlete yakınlıktan, bazen medyatik güçten. Birinin sözü "ifade özgürlüğü" olurken, diğerinin sözü "tehdit" sayılıyorsa; birinin hatası "gençlik heyecanı", diğerinin hatası "örgütsel eğilim" diye okunuyorsa; birinin serveti başarı, diğerinin yoksulluğu suç gibi görülüyorsa, hukuk adalet üretmez. Sadece güçlülerin lehine çalışan bir yorum endüstrisi üretir.

Adalet yalnız kararın sonucunda değil, sürecin kendisinde de vardır. İnsan yıllarca bekletilerek de cezalandırılır. Sürekli duruşma ertelenerek de yıpratılır. Bilirkişi raporları arasında süründürülerek de umutsuzlaştırılır. Dosya kaybolmaz belki, ama insanın hayatı dosyanın içinde yavaş yavaş kaybolur. Geciken adalet, çoğu zaman kibarlaştırılmış bir zulümdür. Çünkü zaman, hukukta nötr değildir. Zaman güçlü için taktik, güçsüz için yıkımdır. Güçlü beklerken hesap yapar; güçsüz beklerken tükenir.

Adaletin hukuktan uzaklaşmasının bir başka nedeni, toplumun intikam arzusuyla hukuk talebini birbirine karıştırmasıdır. Toplum bazen adalet istemez; cezalandırma seyri ister. Sosyal medya kalabalıkları, televizyon mahkemeleri, mahalle dedikoduları, ideolojik linç ekipleri bir anda yargıç kesilir. Herkes hüküm verir, kimse hakikatin zahmetine katlanmaz. Bu atmosferde hukuk iki taraftan sıkışır: Bir yanda iktidarların baskısı, diğer yanda kalabalıkların öfkesi. Oysa adalet, kalabalığın alkışına göre karar vermez. Adalet bazen herkesin bağırduğu yerde susup delile bakabilme cesaretidir.

Fakat burada tuhaf bir ikiyüzlülük de vardır. Toplum kendi sevmediği insan için hukuk istemezken, kendi başı derde girdiğinde hukukun en temiz hâlini talep eder. İşte hukuk ile adalet arasındaki mesafe biraz da bu toplumsal ikiyüzlülüğünden beslenir. "Bana adalet, sana ibret" diyen bir ahlakla hukuk kurulamaz. Adalet, yalnız masum olduğuna inandığımız kişiler için değil, suçladığımız, sevmediğimiz, hatta tiksindiğimiz insanlar için de gerekir. Çünkü hukuk en çok sevmediğimiz insanın hakkını korurken hukuk olur. Kendi mahallemizin hakkını savunmak çoğu zaman kabile sadakatidir; ötekini savunmak ise adalet ahlâkıdır.

Türkiye'de hukuk ile adalet arasındaki mesafe, tarihsel olarak devletin kendini her şeyin üstünde görmesiyle de ilgilidir. Devlet zarar görmesin diye vatandaşın hakkı ertelenebilir. Kurum yıpranmasın diye hakikat örtülebilir. Düzen bozulmasın diye mağdur susmaya çağırılabilir. Bu anlayış, hukuku adaletten koparır; çünkü adaletin merkezinde kurumun itibarı değil insanın haysiyeti vardır. Kurum hatasını kabul ettiğinde küçülmez; aksine hukukî olgunluk kazanır. Fakat bizde kurumlar çoğu zaman insanlardan özür dilemeyi zayıflık sayar. Zayıflık sanılan şey, aslında adaletin başlangıcıdır.

Adalet duygusunun zedelenmesi sadece mahkemelerin sorunu değildir. Bir ülkede insanlar birbirine güvenmiyorsa, siyaset rakibini düşmanlaştırıyorsa, medya hakikati değil kampını savunuyorsa, akademi cesareti değil konforu seçiyorsa, bürokrasi vatandaşı yük gibi görüyorsa, hukuk da bu atmosferden bağımsız

kalamaz. Mahkeme salonu toplumdan izole bir akvaryum değildir. Dışarıdaki güç ilişkileri, korkular, önyargılar, sınıfsal mesafeler, ideolojik nefretler bir yolunu bulur, duruşma salonuna girer. Bazen hâkimin yüzünde, bazen savcının tonunda, bazen avukatın stratejisinde, bazen kamuoyunun baskısında, bazen gerekçeli kararın kelime seçiminde görünür.

Burada hukukçunun rolü ağırdır. Hukukçu yalnız kanun bilen kişi değildir; adalet mesafesini kapatmakla yükümlü kişidir. Hukukçu, metnin soğukluğu ile insanın sıcak yarası arasında ahlâkî bir köprü kurmak zorundadır. Bunu yapamadığında, meslek bilgisi onu kurtarmaz. Çünkü bilgi, haysiyetle birleşmediğinde bürokratik bir yetenekten ibaret kalır. Çok iyi madde bilen ama güç karşısında eğilen hukukçu, adaletin değil kariyerinin hizmetindedir. Çok iyi usul bilen ama mağdurun sesini duymayan hukukçu, hukukun teknisyeni olur; adaletin insanı olamaz.

Hukuk ile adalet arasındaki mesafeyi kapatmak için önce şu çıplak gerçeği kabul etmek gerekir: Her kanuni olan adil değildir. Bu cümle basit görünür ama Türkiye’de hâlâ yeterince sindirilmiş değildir. Kanun, iktidarların, dönemlerin, çoğunlukların, tarihsel korkuların, ideolojik hesapların, sınıfsal dengelerin içinden çıkar. Bu yüzden kanun, adaletle sürekli sınanmalıdır. Kanuna itaat tek başına erdem değildir; adaletsiz kanuna itiraz da hukukî bilincin parçasıdır. İnsanın haysiyetini ezen bir düzenleme karşısında susmak, kanuna saygı değil, ahlâkî tembeldir.

Fakat bu itiraz keyfîlik demek değildir. Herkes kendi adaletini icat ederse hukuk dağlır. Mesele, adalet adına kişisel öfkeyi yüceltmek değil; hukukun adaletle beslenen bir ortak ilke hâline gelmesidir. Hukuk, hem kalabalığın öfkesine hem iktidarın buyruğuna hem de bireysel intikam arzusuna karşı mesafe koymalıdır. Adalet dediğimiz şey, duygusal bir patlama değildir. Hakkı, ölçüyü, delili, insan haysiyetini, eşitliği ve vicdanı birlikte düşünebilen zor bir dengedir.

Türkiye’de bu denge sık sık bozulur. Çünkü bizde adalet çoğu zaman soyut bir değer olarak övülür, somut bir olayda ise hemen pazarlık konusu yapılır. Herkes adalet ister, ama bedeli kendi mahallesine dokununca geri çekilir. Herkes hukukun üstünlüğünden söz eder, ama hukuk kendi sevdiği gücü sınırlayınca rahatsız olur. Herkes mağduriyetin dilini bilir, ama başkasının mağduriyetini duymak istemez. Bu nedenle hukuk ile adalet arasındaki mesafe sadece kurumsal değil, ahlâkîdir. Toplumun vicdanında açılmış bir aralıktır bu.

Bu aralık kapanmadıkça kanunların çoğalması yetmez. Daha fazla madde, daha fazla yönetmelik, daha fazla reform paketi, daha fazla bina, daha fazla tabela... Bunlar adalet duygusu yoksa yalnızca hukuk endüstrisini büyütür. Adalet ise başka bir şey ister: insanı görmek ister. Hakkı sahibinin kimliğinden bağımsız düşünmek ister. Gücü sınırlamak ister. Zayıfı korumak ister. Korkuya teslim olmayan kurumlar ister. Kendi ideolojisine de mesafe koyabilen bir ahlak ister.

Bir ülkede adalet gerçekten varsa, insan mahkeme kapısında kendini devletin önünde küçülmüş hissetmez. Hakkını ararken utanmaz. Derdini anlatırken ezilmez. Kendisini dinleyenlerin onu çoktan mahkûm ettiğini düşünmez. Karar aleyhine çıksa bile, hiç değilse ciddiye alındığını hisseder. Adalet bazen kazanmak değildir; insan yerine konulduğunu bilmektir. Hukukun en derin gücü de burada yatar: İnsana, “sen yalnız değilsin, hakkın bu düzen içinde duyulabilir” diyebilmek.

Türkiye’nin hukukla imtihanı, tam da bu cümlelerin inandırıcılığında düğümleniyor. İnsanlar hâlâ “hakkım duyulur” diyebiliyor mu? Yoksa “kimim var, arkamda kim durur, hangi çevreye yakınım, hangi gazeteci yazar, hangi makam görür, hangi parti sahip çıkar” diye mi düşünüyor? İkinci soru birincinin yerini almışsa, hukuk ile adalet arasındaki mesafe büyümüş demektir. O mesafe büyüdüğünde toplum sadece mahkemelere güvenini kaybetmez; birbirine güvenini de kaybeder. Çünkü adalet, ortak hayatın görünmez çimentosudur. O çimento çözülmüşse herkes kendi mahallesinin duvarına sığınır.

Hukuk ile adalet arasındaki mesafeyi kapatmak, yalnızca yargı reformu meselesi değildir. Bu, insanın güçle kurduğu ilişkiyi değiştirme meselesidir. Güce yakın olanın haklı sayıldığı, güçsüzün kendini ispat etmekten yorulduğu, devletin hata yaptığında yüzleşmek yerine savunmaya geçtiği, ideolojilerin kendi suçlarını kutsal amaçlarla örttüğü bir yerde adalet kolay doğmaz. Ama doğmak zorundadır. Çünkü adalet olmadan hukuk, toplumu bir arada tutan ilke değil, toplumu sürekli yaralayan bir düzenek hâline gelir.

Hukuk, adalete yaklaşmak için kendini sürekli sorgulamalıdır. Kendi dilini, kendi kurumlarını, kendi kararlarını, kendi korkularını, kendi sınıfsal ve ideolojik körlüklerini yoklamalıdır. Adalet, hukukun vicdan aynasıdır. Hukuk o aynaya bakmaktan kaçarsa, yalnızca kendi resmî suretine âşık olur. Resmî suret temiz görünür; fakat yüz kirliyse ayna bir gün mutlaka çatlar.

Filozof Kirpi: "Adalet çekilince hukuk, iktidarın daktilosuna dönüşür; harfler düzgün çıkar ama insan ezilir."

3. Hukukun Araçsallaştırılması

Bir ülkede hukukun başına gelebilecek en büyük felaket, açıkça yok edilmesi değildir. Açık zulüm kendini belli eder; yüzü kabadır, sesi kalındır, eli ağırdır. İnsan hiç değilse neyle karşı karşıya olduğunu anlar. Daha tehlikeli olan, hukukun yerinde duruyor gibi görünmesi ama içinin başka bir amaçla doldurulmasıdır. Mahkeme yerindedir, kanun yürürlüktedir, karar yazılmaktadır, cübbe giyilmiştir, usul işletilmektedir; fakat bütün bu düzenek artık adaletin değil, gücün hizmetindedir. İşte hukukun araçsallaştırılması tam da böyle başlar: Hukuk öldürülmez, çalıştırılır; fakat kimin için çalıştırıldığı değişmiştir.

Hukuk, insanı güç karşısında korumak için vardır. Devleti sınırlamak, iktidarı denetlemek, çoğunluğu frenlemek, zayıfın sesini duyurmak, keyfiliği dizginlemek, intikamı ilkeye çevirmek, öfkeyi ölçüye bağlamak için vardır. Fakat hukuk, güç sahiplerinin eline bir taktik alet olarak geçtiğinde tersine döner. Artık zayıfı korumaz; güçlünün hamlesine meşruiyet sağlar. Artık adaleti büyütmez; iktidarın ihtiyacına göre gerekçe üretir. Artık hakikati aramaz; karar verilmiş sonuca uygun yol inşa eder. Böyle bir hukukta mahkeme salonu hakikatin evi olmaktan çıkar, önceden kurulmuş politik niyetin sahnesine dönüşür.

Türkiye'de hukukun araçsallaştırılması yalnız belli dönemlerin, belli partilerin, belli iktidarların meselesi değildir. Daha derinde, hukuka bakışımızın sakatlığı vardır. Biz hukuku çoğu zaman ortak hayatın namusu olarak değil, kendi pozisyonumuzu güçlendirecek bir hamle alanı olarak görürüz. Kendi başımız sıkışınca hukuk devleti isteriz; rakibimizin başı sıkışınca "gereği yapıldı" deriz. Kendi mahallemize işlem yapılıncaya yargı bağımsızlığı hatırlanır; karşı mahalleye işlem yapılıncaya devletin ciddiyeti alkışlanır. İşte bu çifte ruh hâli, hukuku araçsallaştıran asıl bataklıktır.

Hukuk, yalnız iktidar tarafından araçsallaştırılmaz. Muhalefet de hukuku araçsallaştırabilir. Cemaatler, partiler, medya çevreleri, akademik klikler, meslek örgütleri, ideolojik topluluklar, sınıfsal çıkar grupları da hukuku kendi lehlerine eğip bükmeye çalışabilir. Herkes kendi dosyasında hukukçu, başkasının dosyasında cellat kesiliyorsa, ortada adalet değil, kabile zekâsı vardır. Kabile zekâsı, akıllı görünür ama ahlâksızdır; hızlı refleks verir ama ilke bilmez; mağduriyeti sever ama yalnız kendi mağduriyetini sever.

Bir toplumda hukuk ortak ilke olmaktan çıkıp tarafların elinde koz hâline geldiğinde, herkes hukuka inanır gibi yapar ama kimse hukuka teslim olmaz. Herkes kanundan söz eder, fakat herkes kanunu kendi düşmanına doğru çevirmek ister. Böylece hukuk bir masa ortasında duran ortak ekmek olmaktan çıkar; herkesin kendi hançerini sakladığı örtüye dönüşür. Bu örtünün altında kim ne saklıyor, toplum bir süre sonra bunu anlamaya başlar. İşte güven çöküşü böyle başlar. İnsanlar artık karara değil, kararı kimin istediğine

bakar. Gereğe değil, gerekçenin hangi iktidar ihtiyacına denk düştüğüne bakar. Dosyaya değil, dosyanın hangi politik iklimde açıldığına bakar.

Hukukun araçsallaştırıldığı yerde en çok zarar gören şey kararın kendisi değildir; kararın etrafındaki inanç iklimidir. Çünkü adalet yalnızca doğru karar vermekle ayakta durmaz. Toplumun o kararın gerçekten hukukî bir akılla verildiğine inanması gerekir. Eğer insanlar "bu karar hukuktan mı çıktı, yoksa güç ilişkilerinin tercümesi mi?" diye sormaya başlamışsa, hukuk düzeni görünmeyen bir yerden çatlamıştır. O çatlak ilk anda binayı yıkmaz. Fakat her dosyada biraz daha genişler. Sonunda herkes kendi adaletini aramaya, kendi koruyucusunu bulmaya, kendi mahallesine sığınmaya başlar.

Bu durumun en ağır sonucu, hukukun ahlâkî itibarını kaybetmesidir. Kanun yürürlüktedir ama inandırıcılığı eksilmiştir. Mahkeme karar verir ama toplumun bir kısmı onu karar değil mesaj olarak okur. Savcılık işlem yapar ama insanlar bunu soruşturma değil siyasi işaret olarak algılar. Polis müdahale eder ama müdahalenin hukukî gerekçesinden önce politik hedefi konuşulur. Bir ülkede hukukî işlemler sürekli olarak niyet sorgusuna maruz kalıyorsa, sorun yalnız algı meselesi değildir. Çoğu zaman geçmişte birikmiş çok sayıda araçsallaştırmanın bıraktığı tortudur bu.

Hukukun araçsallaştırılması bazen sopa şeklinde görünür. Tutuklama tehdidi, soruşturma baskısı, uzun yargılama, ağır cezalandırma arzusu, mal varlığına el koyma, kurum kapatma, ifade alanını daraltma, cezayı peşin infaz gibi uygulamalar hukuku açık bir sindirme aracına çevirebilir. Sopa hukuku, insana "haddini bil" der. Hak arayanı korkutur, itiraz edeni yorar, muhalifi yalnızlaştırır, kamuoyuna mesaj verir. Sopa bazen yalnız vurduğu kişiyi değil, izleyen herkesi terbiye eder. Bir kişiye yapılan işlem, bin kişiye gönderilmiş sessiz bir mektup olur: "Bak, fazla konuşursan sıra sana da gelir."

Bazen hukuk kalkan hâline getirilir. Güç sahipleri, kurumlar, siyasal çevreler veya nüfuzlu kişiler hukukun arkasına saklanır. Hesap vermek yerine usul perdesi kurulur. Hakikate ulaşmak isteyenlerin önüne gizlilik, yetki, dokunulmazlık, mevzuat, prosedür, arşiv, güvenlik, devlet sırrı, kurum itibarı gibi duvarlar dikilir. Hukuk burada aydınlatma aracı olmaktan çıkar, karartma tekniğine dönüşür. Kalkan hukuku, gücü korur; zayıfı değil. Sopa hukuku korkutur, kalkan hukuku gizler. İkisi birleştiğinde ortaya çok kullanışlı bir tahakküm makinesi çıkar: Bir eliyle vurur, diğer eliyle kendini örter.

Hukukun araçsallaştırılmasının bir başka biçimi de seçici hassasiyettir. Bazı dosyalar yıldırım hızıyla ilerler; bazıları yıllarca rafta bekler. Bazı sözler büyük suç sayılır; bazı tehditler "ifade özgürlüğü" diye geçiştirilir. Bazı yolsuzluk iddiaları üzerine gidilir; bazıları sisin içinde kaybolur. Bazı mağdurlar görünür kılınır; bazıları sessizliğe gömülür. Seçicilik hukukun en sinsi zehirlerinden biridir. Çünkü dışarıdan bakınca hukuk işliyor sanılır. Oysa sorun, hukukun işleyip işlememesi değildir; kim için, ne zaman, hangi hızla ve hangi niyetle işlediğidir.

Türkiye'de bu seçicilik, toplumsal kutuplaşmayla birleştiğinde daha da derinleşir. Her kamp kendi mağdurunu büyütür, karşı kampın mağdurunu küçültür. Sağ kendi acısında tarihsel hafıza ister, solun acısında susar. Sol kendi mağduriyetinde özgürlük ister, dindarın veya muhafazakârın mağduriyetinde eski defterleri açar. Laik çevre kendi ifade alanı daraldığında hukuk der, başörtülü kadının geçmişte yaşadığı haksızlığı "dönemin şartları" diye yumuşatır. Dindar çevre kendi geçmiş mağduriyetini sermaye yapar, iktidara yakınlaştığında başkasına yapılan haksızlığa "devlet bilir" diye bakar. Milliyetçi, kendi millet tasavvurunun dışına düşen insanın hakkını çoğu zaman lüks sayar. Sosyalist, eşitlik adına konuşur ama kendi örgütsel dogmasının dışındaki özgürlük taleplerini burun kıvrarak karşılayabilir. Liberal, hukuku piyasa rahatlığına kadar sever; sınıfsal ezilmenin duvarına çarpınca dili inceler, vicdanı kalınlaşır.

Burada kimse tertemiz değildir. Herkesin elinde bir parça kir vardır. Hukuku gerçekten savunmak isteyen, önce kendi mahallesinin kirine bakmak zorundadır. Çünkü adaletin ilk şartı, kendi kabilesinin günahını

hafifletmemektir. Bizde çoğu ideolojik çevre, kendi tarihini savunma refleksiyle okur. Kendi suçlarına bağlam bulur, başkasının suçlarına ahlâk dersi verir. Bu yüzden hukuk fikri ortak bir zemin hâline gelemmez. Herkesin adaleti kendi bayrağının altında konuşlanır. Oysa adalet bayrak bezi değildir; rüzgâra göre yön değiştirmez.

Hukukun araçsallaştırılması dilde de gerçekleşir. Kelimeler masum değildir. "Terör", "milli güvenlik", "kamu düzeni", "ahlâk", "devletin itibarı", "toplum hassasiyeti", "yerli ve milli", "halk düşmanı", "irtica", "bölücülük", "ihamet", "provokasyon", "dış güç", "marjinal", "sakıncalı", "müfsit" gibi kelimeler hukuk diline sızdığı anda, dosyanın kaderi çoğu zaman baştan çizilir. Bu kelimeler bazen gerçeği açıklamaz; gerçeğin üzerine çuval geçirir. Hukuk dili kavramlarla çalışır; fakat kavramlar ideolojik mayınlara dönüşürse, adaletin yürüyebileceği zemin kalmaz.

Birine "tehlikeli" dediğinizde, onun hakkını savunmak zorlaşır. Birine "hain" dediğinizde, ona adil davranmayı gereksiz gösterebilirsiniz. Birini "ahlâksız" ilan ettiğinizde, ona yönelen haksızlığı toplumun gözünde önemsizleştirebilirsiniz. Bir grubu "makbul olmayan" diye kodladığınızda, hukukun eşitlik iddiasını sessizce çöpe atarsınız. Böylece hukuk açıkça ayrımcılık yapmaz belki; ama ayrımcılığın sözlüğünü kullanarak karar üretir. Kelime, hükmün görünmeyen gardiyanı olur.

Hukuk, güç ilişkilerinin içine düştüğünde gerekçe de değişir. Gerekçe, hakikate ulaşmak için değil, verilmiş kararı savunmak için yazılmaya başlanır. Bu noktada hukukî akıl tersine işler. Önce sonuç belirlenir, sonra o sonuca gidecek yol aranır. Madde bulunur, içtihat çekilir, kavram esnetilir, delil yeniden yorumlanır, usul uygun hâle getirilir. Dışarıdan bakınca her şey hukukîdir. İçeride ise hukuk, sonradan dikilmiş bir elbisedir. Elbise bedene uymaz ama terzi iktidarın terzisiyse kimse dikişe bakmaz.

Bu durum hukukçunun kişiliğini de bozar. Hukukçu, adaletin hizmetkârı olmak yerine güç mimarisinin teknik görevlisine dönüşür. Çok iyi dilekçe yazar, çok iyi gerekçe kurar, çok iyi mevzuat bilir; fakat bütün bu becerileri insanı korumak için değil, gücü aklamak için kullanır. Böyle hukukçu tipi tehlikelidir. Çünkü kaba zorbalıktan daha sofistike bir şey üretir: gerekçeli zorbalık. Kaba zorba bağırır; gerekçeli zorba karar yazar. Kaba zorba yumruk atar; gerekçeli zorba "hukukten zorunludur" der. Kaba zorbanın yüzü çirkindir; gerekçeli zorba temiz cümlelerle dolaşır.

Hukuku araçsallaştıran yalnız büyük iktidarlar da değildir. Gündelik hayatta da insanlar hukuku birbirine karşı silaha çevirir. Aile içinde, miras kavgasında, boşanma süreçlerinde, iş yerinde, akademide, apartmanda, dernekte, partide, belediyede, sendikada aynı refleks görülür. Hukuk bazen hak arama zemini olmaktan çıkar, karşı tarafı yıpratma tekniğine dönüşür. Dava, şikâyet, ihbar, disiplin süreci, idari işlem, tutanak, dilekçe, sosyal medya kampanyası birer baskı aracına çevrilir. Böylece hukuk kültürü tabandan da zehirlenir. Herkes küçük iktidar alanında kendi küçük mahkemesini kurar.

Araçsallaştırılmış hukuk, sonunda kimseye güvenli bir gelecek bırakmaz. Bugün gücü elinde tutan, hukuku kendi lehine eğdiğinde kazandığını sanır. Fakat hukuk eğilmeye alışınca bir gün başka bir gücün elinde ona karşı da eğilir. Hukuku silaha çeviren herkes, aslında ortak evin kolonunu keser. O gün kendi odası ayakta kalıyor gibi görünebilir; fakat bina aynı binadır. Kolon kesilince yıkım seçici davranmaz. Bugün alkışlanan adaletsizlik, yarın alkışlayanın kapısına geldiğinde artık savunulacak ilke kalmamış olur.

Türkiye'nin hukuk hikâyesinde bu tekrar çok fazladır. Dün mağdur olan bugün muktedirleşince eski mağduriyetini adalet ahlâkına çevirmek yerine intikam sermayesi yapar. Dün devletten şikâyet eden bugün devletin sopasını eline alınca aynı dili kullanır. Dün özgürlük isteyen bugün kendi iktidar alanı sarsılınca yasakçı kesilir. Dün yargı bağımsızlığı diye bağırın bugün kendi tarafının yargı üzerindeki etkisini "milli irade" diye ambalajlar. Bu döngü kırılmadıkça hukuk her dönemde başka bir grubun elinde başka bir sopaya dönüşür. Sopenın sahibi değişir; sopa kalır.

Buradan çıkışın ilk adımı, hukuku kendi çıkarımızdan bağımsız sevebilmektir. Bu kolay değildir. Çünkü insan kendi yarasında adaleti berrak görür, başkasının yarasında bulanıklaşır. Fakat hukuk tam da bu bulanıklığa karşı gerekir. Kendi sevmediğimiz insanın hakkını savunmadan hukuk savunmuş olmayız. Kendi mahallemizin suçunu görmeden adalet istemiş olmayız. Kendi iktidar alanımızda hukuku sınırlayıcı ilke olarak kabul etmeden hukuk devleti lafı etmiş olmayız. Hukuk, iktidarsızken sığınılacak mağara, iktidardayken unutulacak yük değildir.

Hukukun araçsallaştırılmasına karşı en güçlü direnç, ilke ahlâkıdır. İlke ahlâkı, sevdiğine başka, sevmediğine başka hukuk istememektir. Aynı suça aynı tepkiyi verebilmek, aynı mağduriyeti aynı ciddiyetle görebilmek, aynı özgürlüğü herkes için savunabilmektir. Bu ahlâk olmadan hukuk reformları dekor kalır. Çünkü araçsallaştırılmış zihniyet, en iyi reformu bile kendi işine yarayacak biçimde büker. Zihniyet eğriyse, cetvelin düz olması çizgiyi kurtarmaz.

Hukuk ortak hayatın en ciddi emanetidir. Bu emaneti partiye, devlete, cemaate, ideolojiye, patrona, sınıfa, medyaya, korkuya, intikama teslim ettiğinizde geriye adalet kalmaz. Geriye yalnızca işlemler kalır. İşlem yapılır, karar verilir, dosya kapanır, haber yapılır, taraflar sevinir veya öfkelenir. Fakat toplumun içindeki güven biraz daha eksilir. İnsanlar birbirine biraz daha kuşkuyla bakar. Herkes kendi hukukunu yanında taşımaya başlar. Böyle bir ülkede hukuk artık ortak çatı olmaktan çıkar; herkesin başına göre çekiştirdiği yırtık bir brandaya dönüşür.

Oysa hukuk, en başta güce karşı mesafe koyabilme cesaretidir. Kendi sahibine bile "dur" diyemeyen hukuk, hukuk değildir; sadakat memurudur. Devlete "haddini bil", çoğunluğa "ezemezsin", muhalefete "sen de ölçüye uyacaksın", medyaya "linç edemezsin", topluma "öfken hüküm değildir", hukukçuya "cübbeyi kariyer örtüsü yapamazsın" diyebildiği yerde hukuk kendine gelir. Hukukun onuru, kimseye tam ait olmamasındadır. Hukuk herkes içindir; bu yüzden hiç kimsenin özel mülkü olamaz.

Türkiye'de adalet meselesini ciddiye almak isteyen herkes, hukukun araçsallaştırılmasına karşı kendi içindeki küçük iktidarı da sorgulamalıdır. Çünkü büyük tahakküm biçimleri, küçük alışkanlıkların büyümüş hâlidir. Evde çocuğun sözünü kesen, iş yerinde güçsüzü ezen, mahallede farklı olanı dışlayan, partide eleştireni susturan, sosyal medyada delilsiz linç eden, kendi çevresinin haksızlığını örten insan, devletin hukukla kurduğu sakat ilişkiye sadece dışarıdan bakamaz. Aynı hastalığın küçük hücrelerini kendi içinde taşır.

Hukuk silah değildir. Hukuk kalkan da değildir. Hukuk intikamın resmi dili, iktidarın temizlik bezi, ideolojinin maymuncuğu, korkunun mühürlü kâğıdı hiç değildir. Hukuk, insanın güç karşısında yalnız bırakılmaması için kurulmuş en zor ahlâkî düzendir. Onu araçsallaştıran, yalnız rakibini yaralamaz; ortak dünyanın adalet damarını keser.

Filozof Kirpi: "Hukuku silaha çeviren herkes, bir gün kendi gölgesinden de sanık üretir."

4. Devlet Aklı, Korku ve İtaat Kültürü

Devlet dairesinin kapısında bekleyen insanın yüzünde eski bir gölge vardır. Elinde dilekçe tutar, ama sanki suç delili taşıyormuş gibi tutar. Memurun masasının önünde biraz eğilir; sesini kısar, cümlesini yumuşatır, hakkını isterken bile kusura bakılmamasını rica eder. Çünkü bu ülkede insan çoğu zaman hakkını talep etmeyi öğrenmeden önce haddini bilmeyi öğrenir. Daha çocukken evde, okulda, karakolda, müdür odasında, askerlikte, tapu dairesinde, hastane koridorunda, belediye veznesinde, mahkeme kapısında aynı ders tekrar edilir: "Sesini çıkarma, başına iş alma, devletle uğraşılmaz."

Bu cümle, Türkiye'nin hukuk zihniyetini anlamak için herhangi bir anayasa maddesinden daha açıklayıcıdır. Çünkü burada hukuk, metinlerde yazılı haklardan önce, insanın içine yerleştirilmiş korkularla çalışır. Vatandaşın zihninde devlet, hizmet etmekle yükümlü bir örgütlenme olmaktan çıkıp dokunulmaz bir varlığa dönüştüğünde, hukuk da kendiliğinden eğilir. İnsan devletten hakkını istemez; devletten merhamet bekler. Merhamet bekleyen yurttaş ise artık hukukun öznesi olmaktan çıkmıştır. O, kapıda bekletilen, sesini ayarlayan, talebini küçülten, kendini fazla görünür kılmamaya çalışan yorgun bir varlıktır.

Devlet akli dediğimiz şey çoğu zaman yüksek bir strateji, tarihsel bir süreklilik, kurumsal hafıza gibi pazarlanır. Elbette devletin hafızası olur, güvenlik kaygısı olur, kamu düzeni endişesi olur. Fakat bu kavramlar insan haysiyetinin üzerine basmaya başladığında, devlet akli akıl olmaktan çıkar; korkunun bürokratik kılıfına bürünür. "Beka", "güvenlik", "kamu düzeni", "istikrar", "milli hassasiyet", "devlet itibarı" gibi kelimeler hukuku sınırlayan değil, hukuku boğan sözcüklere dönüşürse, orada adalet nefes alamaz.

Türkiye'de hukuk, uzun süre bireyi devlete karşı koruyan bir güvenlik alanı gibi değil, devleti bireye karşı koruyan bir set gibi çalıştı. Vatandaş tehlike kabul edildi. Soru soran şüpheli, itiraz eden huzursuz, hak arayan problemlili, muhalefet eden sakıncalı, örgütlenen riskli, konuşan kontrol edilmesi gereken biri sayıldı. Bu zihniyetin mahkeme salonuna girmesi için kapıdan içeri üniformayla gelmesine gerek yoktur. Zaten dilde, bakışta, reflekslerde, karar alışkanlıklarında oradadır. Hâkim de savcı da memur da siyasetçi de gazeteci de vatandaş da aynı tarihsel korku terbiyesinin içinden geçmiştir.

Devlet akli denilen şey, çoğu zaman insan aklını küçümseyerek kurulur. Yurttaşın anlamayacağı, halkın kaldıramayacağı, toplumun hazır olmadığı, devlet sırrının açıklanamayacağı, kurumların yıpratılmaması gerektiği söylenir. Böylece hakikat, üst katlarda saklanan bir dosya hâline gelir. İnsanlardan sadakat istenir, açıklama verilmez. Güven talep edilir, şeffaflık gösterilmez. Fedakârlık beklenir, hesap sorulmasına tahammül edilmez. Devlet, kendisini sürekli olarak daha büyük bir amaç adına bağışlar. Bu büyük amaç bazen vatan olur, bazen din, bazen millet, bazen cumhuriyet, bazen devrim, bazen güvenlik, bazen istikrar. İsim değişir, mantık aynı kalır: "Sen sus, biz biliriz."

İşte hukuk burada ağır yaralanır. Çünkü hukuk, "biz biliriz" cümlesine karşı "gerekçeni göster" diyebilme cesaretidir. Hukuk, devletin kendini açıklamak zorunda kalmasıdır. Hukuk, makamın karşısında insanın ezilmeden soru sorabilmesidir. Hukuk, güvenlik gerekçesinin sınırsız bir karanlığa dönüşmesini engelleyen kamusal ışıktır. Eğer devlet yaptığı her şeyi daha yüce bir gerekçenin arkasına saklayabiliyorsa, insan hakkı sürekli ertelenir. Ertelenen hak ise bir süre sonra hak olmaktan çıkar, lütuf dosyasına kaldırılır.

Türkiye'nin bürokratik geleneğinde vatandaş çoğu zaman güvenilecek kişi olarak değil, kontrol edilecek kişi olarak algılanır. Dilekçe verirken bile kendini kanıtlamak zorundadır. Bir hakkı talep ettiğinde önce şüpheye karşılanır. Memurun yüzünde çoğu zaman şu sessiz ifade vardır: "Bakalım ne istiyorsun, niye istiyorsun, bunun arkasında ne var?" Bu kuşku, yalnız bireysel kabalık değildir; devletin vatandaşla kurduğu tarihsel ilişkinin tortusudur. Yurttaş hak sahibi değil de başvuru sahibi olarak görmek bile başlı başına bir zihniyet meselesidir. Başvuru sahibi bekler; hak sahibi hesap sorar. Devlet, bekleyeni sever; hesap sorandan hazzetmez.

Korku kültürü, yalnız devletin yukarıdan bastırmasıyla oluşmaz. Toplum da bu korkuyu sever, üretir, taşır, çoğaltır. Ailede büyük konuşur, küçük susar. Okulda öğretmen mutlak otorite sayılır, öğrenci itaatle terbiye edilir. İş yerinde patronun sesi kanun gibi işler. Mahallede farklı olan hemen hizaya çağrılır. Partide lidere itiraz neredeyse ihanet kabul edilir. Cemaatte soru sormak edepsizlik sayılır. Üniversitede hoca otoritesi düşüncenin önüne geçer. Evde, sokakta, kurumda, dernekte, sendikada, belediyede, karakolda aynı küçük devletçikler kurulur. Büyük devlet akli, bu küçük itaat atölyelerinden beslenir.

Bu yüzden Türkiye'de hukuk krizini sadece yargı bağımsızlığı başlığına sıkıştırmak eksik kalır. Yargı bağımsızlığı elbette şarttır; ama korkak toplumdan cesur kurum çıkmaz. Sürekli susmayı öğrenmiş insanlardan adalet kültürü doğmaz. Herkesin kendi küçük iktidar alanında zalimleştiği bir yerde, büyük iktidarın hukukla kurduğu ilişkiye şaşırarak biraz konforlu saflıktır. Müdür odasında öğrencisini ezen öğretmen, evde çocuğunu susturan baba, işçisini aşağılayan patron, eleştirene tahammül edemeyen parti yöneticisi, farklı düşüneni hain ilan eden kanaat pazarlamacısı; hepsi aynı zihniyet zincirinin halkalarıdır.

Devlet aklı, kendini çoğu zaman düzen fikriyle meşrulaştırır. Düzen bozulmasın. Toplum gerilmesin. Kurumlar zarar görmesin. Dış düşmanlar sevinmesin. Millettin morali bozulmasın. Bu cümleler ilk bakışta makul görünür. Fakat adalet sürekli düzen adına erteleniyorsa, o düzen aslında bir çürüme düzenidir. Bir haksızlığı konuşmak toplumu germiyordur; haksızlığın kendisi toplumu çürütüyordur. Bir suçun üstüne gitmek kurumu yıpratmıyordu; suçun örtülmesi kurumu içeriden kemiriyordu. Bir mağdurun sesini duymak devleti zayıflatmıyordu; mağduru susturmak devleti ahlâken küçültüyordu.

Türkiye'de "devletin itibarı" denildiğinde çoğu zaman insanın itibarı unutulur. Oysa devletin gerçek itibarı, güçlü görünmesinde değil, haksızlık yaptığında kendini sınırlayabilmesindedir. Devletin olgunluğu, hatasını kabul edebilmesidir. Özür dileyebilen devlet küçülmez; kendi kudretini haysiyetle terbiye etmiş olur. Fakat bizim siyasal ve bürokratik kültürümüzde özür zayıflık, hesap vermek yenilgi, şeffaflık risk, denetlenmek hakaret gibi algılanır. Böyle bir iklimde hukuk, devleti insan karşısında sorumlu kılmak yerine devleti koruyan bir sis perdesine dönüşür.

İtaat kültürü, hukukun düşmanıdır; çünkü hukuk, insanın gerektiğinde "hayır" diyebilmesine ihtiyaç duyar. Hak, itaatin içinden değil, itirazın içinden görünür olur. "Benim hakkım var" cümlesi, sessiz toplumlarda kolay kurulan bir cümle değildir. İnsan önce korkuyla hesaplaşır, sonra hakkını ister. Korku ile hak aynı bedende uzun süre rahat yaşayamaz. Korku büyüdükçe hak küçülür. Hak büyüdükçe korkunun saltanatı çatırdar.

Burada şu ince ayrımı görmek gerekir: Hukuk düzeni, başıboşluk değildir. İtiraz kültürü, anarşik bir keyfilik anlamına gelmez. Fakat itaat ile hukuk aynı şey de değildir. Otoriter zihniyet, çoğu zaman hukuka saygı ile otoriteye boyun eğmeyi birbirine karıştırır. Vatandaşın hukuka saygı istemek başka şeydir; vatandaşın her devlet işlemine razı olmasını istemek başka. Hukuk, yurttaşın bilinçli uyum bekler; otoriterlik sessiz teslimiyet ister. Birinde insan vardır, diğesinde sürü.

Sağ gelenek, bu itaat kültürünü çoğu zaman devlet, aile, din ve gelenek üzerinden kurar. Büyüklerin sözü, devletin bekası, milletin birliği, kutsal değerlerin korunması gibi başlıklar altında hak aramanın sınırı daraltılır. "Şimdi sırası değil", "dış güçler var", "devlet yıpratılmamalı", "önce birlik olalım" denir. Birlik adına adalet ertelenir. Oysa adalet olmadan kurulan birlik, üstü bayrakla örtülmüş bir korku koalisyonudur. Korku ile birleşen toplum, sağlam toplum değildir; sadece aynı endişenin altında susan kalabalıktır.

Sol ve cumhuriyetçi gelenek de masum değildir. Orada da devlet aklı başka kelimelerle yaşar. Halk henüz hazır değildir, gericilik tehlikesi vardır, devrim korunmalıdır, cumhuriyet elden gitmemelidir, laiklik savunulmalıdır, ilerleme projesi tehlikeye düşmemelidir. Bu gerekçelerle özgürlüklerin daraltılmasına, toplumsal kesimlerin terbiye edilmesine, devletin yurttaş üzerinde öğretmen sopası gibi kullanılmasına kapı açılır. Sağ kutsalını din ve millet üzerinden kurarken, sol kendi kutsalını ilerleme, cumhuriyet, devrim veya laiklik üzerinden kurabilir. Kutsal değişir; insan yine ezilebilir.

Bu yüzden devlet aklı meselesi ideolojiler üstü bir hastalıktır. Her ideoloji iktidara yaklaştığında kendi devlet aklını üretmeye meyillidir. Muhalefette özgürlükçü olan, iktidarda güvenlikçi kesilebilir. Mağdurken hak isteyen, güçlenince itaat bekleyebilir. Kendi acısını evrensel adalet ilkesi sanan, başkasının acısında devlet gerekçelerine sığınabilir. Türkiye'nin politik hafızasında bu döngü defalarca yaşandı. Bir dönem ezilen, başka

bir dönemde ezme imkânı bulduğunda hukuku iyileştirmek yerine sopenin sapını değiştirdi. Sopa aynı kaldı; sahibi değişti.

Korku kültürünün en sinsi sonucu, insanın kendi kendini sansürlemesidir. Devletin her zaman baskı yapmasına gerek kalmaz. İnsan kendi içinde bir küçük karakol taşımaya başlar. Yazmadan önce düşünür, konuşmadan önce yutkunur, paylaşmadan önce siler, imza atmadan önce geri çekilir, hakkını aramadan önce ailesini, işini, geleceğini, çocuğunu, pasaportunu, sicilini, memuriyetini, ihalesini, öğrencisini, komşusunu düşünür. Böylece hukuk görünüşte yerinde durur; ama özgürlük, insanın iç odasında sessizce boğulur. En başarılı korku rejimi, polisin kapıya gelmesine gerek bırakmayan rejimdir. İnsan kendi kapısına kendi nöbetçisini diker.

Bu iç nöbetçi, adalet fikrini çürütür. Çünkü adalet, konuşma cesaretine ihtiyaç duyar. Tanığın konuşması gerekir, mağdurun anlatması gerekir, gazetecinin araştırması gerekir, akademisyenin yazması gerekir, hukukçunun itiraz etmesi gerekir, vatandaşın soru sorması gerekir. Herkes "başımıza iş gelir" diye susarsa, hukuk dosya bulamaz, hakikat tanık bulamaz, adalet ses bulamaz. Sessizlik, bazı dönemlerde insanı koruyor gibi görünür; uzun vadede toplumun omurgasını eritir.

Devlet akli korkuyla birleştiğinde, kurumlar sadakati liyakatin önüne koyar. Hukukçu da bundan payını alır. Cesur hukukçu riskli görülür. Bağımsız düşünen kişi uyumsuz sayılır. Soru soran, gerekçe isteyen, dosyada tuhaflik gören, talimat kokusunu fark eden insan kurum içinde huzursuzluk kaynağı olarak işaretlenir. Böylece kurum, en nitelikli insanını ya ezer ya dışarı iter ya da susmaya zorlar. Geriye uyumlu, dikkatli, kariyerini kollayan, rüzgârı koklayan, risk almayan bir kadro kültürü kalır. Bu kültür hukuk üretmez; bürokratik itaat üretir.

Bir ülkede hukuk kurumlarının cesareti, o kurumlarda çalışan insanların karakterinden bağımsız değildir. Metinler bağımsızlık yazabilir; ama insan korkaksa bağımsızlık maddesi raf süsü olur. Hâkim korkuyorsa, savcı kariyer hesabıyla hareket ediyorsa, avukat baskı altında eziliyorsa, akademisyen konforunu hakikate tercih ediyorsa, medya güçle pazarlık yapıyorsa, yurttaş hakkını aramaya cesaret edemiyorsa hukuk kâğıtta kalır. Kâğıttaki hukuk, hayattaki korkunun önünde tek başına direnemez.

Buradan bir hukuk ahlâkı çıkar: Devlet hukukla sınırlanmalıdır, toplum adaletle terbiye edilmelidir, birey haysiyetle güçlendirilmelidir. Devleti düşmanlaştırmaya gerek yoktur; ama devleti kutsallaştırmak felakettir. Devlet insan için vardır. İnsan devlete kurban edilmek için doğmaz. Kamu düzeni önemlidir; fakat kamu düzeni insan onurunu öğüten bir değirmen hâline gelmişse, orada düzen değil tahakküm vardır. Güvenlik önemlidir; fakat güvenlik adına herkes sürekli şüpheliye dönüştürülüyorsa, orada hukuk değil paranoya devleti çalışır.

Türkiye'nin hukuk meselesinde en zor işlerden biri, insanlara korkmadan hak aramayı öğretmektir. Bu, mahkeme salonundan önce okulda başlar. Çocuğa soru sormanın edepsizlik değil düşünme olduğu öğretilmeden hukuk kültürü gelişmez. Ailede çocuğun sözü dinlenmeden yurttaş bilinci büyümmez. Üniversitede hoca eleştirilemeden özgür hukuk akli çıkmaz. Partide lider sorgulanmadan demokratik kültür oluşmaz. Dinde cemaat otoritesi tartışılmadan ahlâkî sorumluluk derinleşmez. Devlette memur hesap vermeden hukuk devleti kurulmaz. Küçük itaat alanları yıkılmadan büyük adalet alanı kurulmaz.

Hukuk korkunun karşısına güveni koymak zorundadır. Ama bu güven kör bağlılık değildir. Gerçek güven, denetlenebilir kurumlarla, hesap verebilir makamlarla, şeffaf süreçlerle, eşit uygulamayla, cesur hukukçularla, hak arayan yurttaşlarla oluşur. İnsan devlete inandığı için değil, devletin haksızlık yaptığında durdurulabileceğini bildiği için güvende hisseder. Hukuk güveni, devletin büyüklüğünden değil, devletin sınırlandırılabilir olmasından doğar.

Bir toplumda devlet akli insan aklını sürekli aşağılıyorsa, hukuk yukarıdan aşağıya inen bir emir diline dönüşür. Oysa adalet yatay bir haysiyet ilişkisi kurar. Karşısındakini insan sayar. Onu dinler. Ona gerekçe verir. Onu korkutarak değil ikna ederek muhatap alır. Hukuk, insana "sus" dediği anda kendi ruhunu kaybeder. Hukukun en soylu cümlesi, "konuş, seni dinliyorum" cümlesidir. Bu cümle yoksa mahkeme salonu yalnızca mobilyalı bir otorite odasıdır.

Türkiye'de devlet akli, korku ve itaat kültürüyle hesaplaşmadan hukuk ile adalet arasındaki mesafe kapanmaz. Kanun yapılır, reform açıklanır, paket çıkar, kurum adı değişir, bina yenilenir, sistem dönüştürölür; ama insan hâlâ dilekçesini verirken titriyorsa, sorun yerinde duruyor demektir. Vatandaş hakkını isterken sesini kısıyorsa, hukuk hâlâ devletten küçük kalmıştır. Devlet memuru karşısında insan eğiliyorsa, mahkeme kapısında kendini suçlu gibi hissediyorsa, eleştiri yaparken ailesini düşünüyorsa, tanıklık ederken başına geleceklerden korkuyorsa adalet hâlâ yaralıdır.

Hukuk, korkuya karşı insanın dik durma hakkıdır. Devletin gölgesi uzadığında insanın kaybolmaması için vardır. İtaat kültürünün "sus" dediği yerde hukuk "konuş" diyebilmelidir. Devlet aklının "beka" dediği yerde hukuk "haysiyet" diyebilmelidir. Kamu düzeninin "sakin ol" dediği yerde hukuk "önce hakikat" diyebilmelidir. Çünkü haysiyeti olmayan düzen, mezarlık sessizliğinden başka bir şey üretmez.

Filozof Kirpi: "Korkunun büyüttüğü devlette hukuk, vatandaşın değil otoritenin avukatıdır."

5. Sağ Muhafazakâr Zihniyetin Hukukla İmtihanı

Bir cami avlusundan çıkan kalabalığı, bir parti binasının önündeki sloganı, bir aile sofrasındaki baba sesini, bir devlet törenindeki ağır protokolü ve bir televizyon ekranında "milli irade" diye parlatılan cümleyi yan yana koyduğumuzda, Türkiye sağının hukukla kurduğu ilişkinin damarları görünmeye başlar. Burada mesele tek tek insanların dindarlığı, vatan sevgisi, gelenek bağlılığı veya aile hassasiyeti değildir. Mesele, bütün bu değerlerin hukuk karşısında nasıl konumlandığıdır. Değer insanı büyütüyorsa kıymetlidir; insanı küçültüp otoritenin önünde diz çöktürüyorsa, adı değer olsa bile işlevi tahakkümdür.

Türkiye'de sağ muhafazakâr zihniyet, hukuku çoğu zaman adaletin serbest nefesi olarak değil, düzenin bekçisi olarak görmeye meyillidir. Bu zihinsel dünyada hukuk, hakkı arayan insanın cesaretinden çok, toplumu hizaya sokan otoritenin ciddiyetiyle ilişkilendirilir. Devlet güçlü olmalıdır, aile korunmalıdır, gelenek bozulmamalıdır, din incitilmemelidir, millet dağılmamalıdır, bayrak yere düşmemelidir, gençlik sapmamalıdır, kadın "yerini" bilmelidir, çocuk itaat etmelidir, muhalif ölçülü olmalıdır, sanat haddini aşmamalıdır, gazeteci milli hassasiyetleri gözetmelidir. Böyle kurulan bir hukuk anlayışı, adalet fikrini daha baştan disiplin fikrinin gölgesine iter.

Sağın en eski alışkanlığı, devlete bir tür kutsallık payesi vermesidir. Devlet burada sıradan bir kamu örgütlenmesi değildir; baba, çatı, kılıç, sığınak, kader ve neredeyse metafizik bir varlık gibi düşünölür. Devlete itiraz etmek yalnız siyasi bir eleştiri sayılmaz; terbiyesizlik, nankörlük, bölücülük veya ihanet şüphesiyle kuşatılır. Böyle bir yerde hukuk, devleti sınırlamak yerine devleti koruyan zırha dönüşür. O zırh parladığça insanın yüzü kararır. Vatandaş devlete karşı hak sahibi değil, devletin lütfuna mazhar olmayı bekleyen sadık tebaa gibi konumlanır.

Bu tebaa refleksi, modern hukuk fikrinin en büyük düşmanlarından biridir. Çünkü hukuk, insanı iktidar karşısında dik tutmak ister. Muhafazakâr itaat kültürü ise insanı çoğu zaman büyüklerin, amirlerin, reislerin, hocaların, babaların, liderlerin, ağabeylerin ve devletin önünde eğilmeye alıştırır. "Büyükler bilir" cümlesi, evde masum bir terbiye öğüdü gibi başlar; devlette adaletin boğazını sıkın kalın bir ipe dönüşür. Büyükler her şeyi biliyorsa, küçüklerin hakkı ne olacak? Reis karar vermişse, mahkemenin bağımsızlığı nerede

duracak? Hoca hükmetmişse, bireyin vicdanı nasıl nefes alacak? Baba kızmışsa, çocuğun sözü hangi hukukta duyulacak?

Sağ muhafazakâr dünya, mağduriyet hafızasını güçlü taşır. Bu hafıza bütünüyle uydurma değildir; Türkiye'nin modernleşme tarihi içinde muhafazakâr, dindar ve taşralı kesimlerin hor görülmüşlüğü, dışlanmışlığı, küçümsenmişliği, kamusal alanda terbiyeye tabi tutulmuşluğu vardır. Başörtülü kadınların yaşadığı haksızlıklar, dindar kimliklerin devlet seçkinciliği tarafından şüpheyle izlenmesi, taşra insanının kültürel olarak aşağılanması, bu ülkenin hukuk ve adalet hafızasında gerçek yaralardır. Fakat mağduriyet, adalet ahlakına dönüşmediğinde tehlikeli bir sermayeye dönüşür. Dün ezilmiş olmak, bugün ezme hakkı vermez. Dün kapıdan çevrilmiş olmak, bugün kapının anahtarını ele geçirinca başkasını dışarıda bırakmayı meşru kılmaz.

Türkiye sağıının en ağır sınavı tam da burada başladı: Mağduriyet iktidara kavuşunca adalete mi dönüşecekti, yoksa rövanşa mı? Birçok yerde adaletin değil, rövanşın dili büyüdü. "Bize yaptılar, şimdi sıra bizde" duygusu, hukuk fikrini zehirledi. Oysa gerçek hukuk bilinci, insanın kendi acısından evrensel bir ilke çıkarmasıyla oluşur. "Ben haksızlığa uğradım, o hâlde kimse haksızlığa uğramasın" demek adalettir. "Ben haksızlığa uğradım, şimdi benim gücüm var" demek ise sadece mazlum kılığında büyümüş yeni bir zalimlik.

Dindar muhafazakâr zihniyetin hukukla imtihanında ayrıca kutsal dilin kullanımı vardır. Din, insanı adalete, merhamete, hakka, emanete, kul hakkına çağırabilir. Fakat din iktidarla birleştiğinde, kelimelerin rengi değişir. "Fitne çıkmasın" denilerek haksızlık örtülebilir. "Ümmet zarar görmesin" denilerek suç konuşulmayabilir. "Dava yıpranmasın" denilerek liyakatsizlik korunabilir. "Hoca efendi bilir", "reis görür", "bizimkiler hata yapmaz", "şimdi düşmanı sevindirmeyelim" gibi cümleler, hukukun üzerine örtülen manevi görünümlü bezlerdir. Bez temiz görünür; altında çürüme varsa koku bir gün mutlaka çıkar.

Kul hakkı kavramı, muhafazakâr dünyanın dilinde çok dolaşır ama kurum hayatında çoğu zaman aynı kuvvetle işlemez. Bir insanın hakkını yemek sadece parasını çalmak değildir. Liyakatsiz atama da kul hakkıdır. Kamu malını partizan sadakatle dağıtmak da kul hakkıdır. Mahkemeyi siyasi ihtiyaca göre esnetmek de kul hakkıdır. İhaleyi eşe dosta vermek de kul hakkıdır. Eleştireni işinden etmek de kul hakkıdır. Bir genci mülakatta elemek, bir kadını inancı veya yaşam tarzı yüzünden dışlamak, bir yoksulu bürokrasi kapısında süründürmek, bir muhalifi kamu hizmetinden mahrum bırakmak da kul hakkıdır. Fakat iş iktidar alanına gelince kul hakkı çoğu zaman vaaz kürsüsünde kalır; makam odasına giremez.

Sağ muhafazakâr hukuk zihniyetinin başka bir kör noktası aileciliktir. Aile elbette insanın ilk sığınağıdır; ama aynı zamanda ilk tahakküm alanı da olabilir. Türkiye'de aile çoğu zaman hukuk öncesi kutsal bölge gibi görülür. Baba otoritesi, namus anlayışı, kadın bedeni üzerindeki denetim, çocukların sesinin bastırılması, miras kavgası, şiddetin "ev içi mesele" diye küçültülmesi, boşanmanın ahlaki panik hâline getirilmesi, aileyi adaletin dışına kaçıran alışkanlıklardır. Muhafazakâr zihniyet aileyi korumak isterken, aile içindeki güçsüzleri korumayı ihmal ederse hukuk yaranır. Çünkü aile kutsal bir kelime diye kadının çılgılığı, çocuğun korkusu, yaşlının çaresizliği, gencin özgürlük talebi susturulamaz.

Kadın meselesi, sağ muhafazakâr hukuk aklının en çok tökezlediği alanlardan biridir. Kadın çoğu zaman bağımsız hukuk öznesi olarak değil, aile, namus, ahlak, annelik, mahremiyet ve gelenek üzerinden okunur. Kadının hakkı, kendi haysiyetinden önce ailenin bütünlüğüyle, toplumun hassasiyetiyle, erkeğin itibarıyla, mahallenin diliyle tartılır. Bu bakış, hukuku ahlak bekçiliğine doğru sürükler. Oysa hukuk kadını "birinin kızı, eşi, annesi" olduğu için değil, insan olduğu için korumalıdır. Kadının değeri akrabalık üzerinden kuruluyorsa, adalet hâlâ erkeğin sözlüğüne hapsolmuş demektir.

Çocuk meselesinde de benzer bir körlük vardır. Muhafazakâr dil çocuğu çok sever gibi konuşur; onu masumiyet, gelecek, aile sevinci ve ümmet-millet devamlılığı üzerinden yüceltir. Fakat çocuğun özne olması, soru sorması, itiraz etmesi, düşünmesi, güvenli bir eğitim alması, ailesine ve devlete karşı korunması

gündeme geldiğinde aynı hassasiyet zayıflar. Çocuk sevilir ama dinlenmez. Korunur ama konuşulmaz. Gelecek denir ama bugünkü haysiyeti unutulur. Oysa hukuk çocuğu sadece geleceğin yetişkini olarak değil, bugünün hak sahibi insanı olarak görmek zorundadır. Çocuğa itaati öğretip hakkı öğretmeyen toplum, yarının korkak vatandaşını bugünden imal eder.

Milliyetçi damar sağ muhafazakâr hukuk algısını daha da sertleştirir. Millet fikri, ortak aidiyet ve dayanışma açısından güçlü bir kaynak olabilir; fakat hukuk milletin homojen hayaline kurban edildiğinde adalet daralır. "Bizden" sayılanın hatası bağlamla açıklanır, "bizden olmayanın" hatası karakter deliline çevrilir. Kürt, Alevi, gayrimüslim, göçmen, muhalif, seküler, solcu, farklı yaşam tarzına sahip insan veya devletin makbul kimlik kalıbına sığmayan herhangi biri, hukuk önünde görünmez bir şüpheliyle karşılaşabilir. Milliyetçi hukuk akli, eşit yurttaşlık yerine sadakat testleri üretmeye başladığında, mahkeme salonunun kapısına görünmez bir turnike koyar: "Önce makbul olduğunu kanıtla."

Bu sadakat testleri çok tehlikelidir. Çünkü hukuk, insanın devlete ne kadar benzediğine göre çalışmaz. Yurttaşlık, iktidarın hoşuna gitme sanatı değildir. İnsan, devleti sevdiği kadar hak sahibi olmaz. Hukuk, en çok devleti eleştirenin de devlet tarafından korunabildiği yerde hukuk olur. Bayrağı sevenin hakkını korumak kolaydır; bayrağı senin gibi yorumlamayanın hakkını koruyabiliyor musun, mesele oradadır. Millet dediğin şey, yalnız senin sloganını atanlardan oluşuyorsa, o millet değil, büyütülmüş mahalledir.

Sağ muhafazakâr çevrelerin hukukla ilişkisinde "milli irade" kavramı da kritik bir yer tutar. Seçim kazanmak, elbette siyasî meşruiyetin temel yollarından biridir. Fakat sandık, hukukun üstüne konulacak bir saltanat mührü değildir. Çoğunluk olmak, her şeyi yapma hakkı vermez. Milli irade, hukukla sınırlanmadığında çoğunluk tahakkümüne dönüşür. "Millet bizi seçti" cümlesi, mahkemeye, basına, üniversiteye, sendikaya, belediyeye, sivil topluma, sanatçıya, kadına, çocuğa, muhalife karşı sınırsız yetki anlamına gelemez. Sandık iktidar verir; adalet sınır koyar.

Burada muhafazakâr dünyanın sık düştüğü çukur şudur: Seçilmiş olanı neredeyse ahlaken masum saymak. Oysa seçilmiş olmak, insanı günahsız yapmaz. Halk desteği, haksızlığı temizlemez. Kalabalık alkışı, hukuka uygunluk belgesi değildir. Bir iktidarın arkasında milyonlar olabilir; bu, tek bir insanın hakkını çiğneme izni vermez. Hukuk, çoğunluğun azınlık üzerindeki şehvetini sınırlamak için vardır. Çoğunluk kendini hukuk yerine koyduğunda, demokrasi sandıklı bir zorbalığa dönüşür. Sandık oradadır, ama özgürlük çekilmiştir. Oy vardır, ama haysiyet eksilmiştir.

Muhafazakâr sağın bir başka meselesi de lider kültüdür. Lider, toplumun ortak iradesini temsil eden siyasal figür olmaktan çıkar, neredeyse kader taşıyıcısı hâline gelir. Liderin sözleri hukukî akıldan önce gelir; liderin işareti kurumların yönünü belirler; liderin öfkesi kamu görevlilerinin tonuna sızar; liderin dostu korunur, rakibi hedef olur. Böyle bir iklimde hukuk, metin olarak yerinde dursa da ruhen yerinden edilmiştir. Çünkü hukuk kişiye göre eğilmeye başladığında artık hukuk değildir. Liderin gölgesi mahkeme salonuna düşüyorsa, orada cübbenin siyahı adaletin değil, korkunun rengidir.

Bu lider kültü yalnız büyük siyasette değil, küçük muhafazakâr yapılarda da vardır. Cemaat lideri, parti başkanı, kanaat önderi, vakıf yöneticisi, aile büyüğü, tarikat şeyhi, dernek ağabeyi, yerel patron... Her biri kendi çevresinde küçük bir dokunulmazlık alanı kurabilir. Hukuk bu alanlara girmekte zorlanır. Çünkü ilişkiler sadakat, hürmet, mahremiyet, dava kardeşliği, hizmet, gelenek veya maneviyat diliyle örtülür. Böylece hesap verme yerine itaat, şeffaflık yerine sır, liyakat yerine bağlılık, hakikat yerine itibar korunur. Küçük iktidarlar denetlenmeyince büyük iktidarın hukuk tanımazlığına şaşırarak anlamsızdır.

Sağ muhafazakâr zihniyet, bazen hukuku ahlakçılıkla da karıştırır. Ahlak önemlidir; fakat ahlakçılık çoğu zaman başkasının hayatını denetleme iştahıdır. Hukuk, insanların yaşam tarzlarını hizaya sokmak için kullanıldığında adalet üretmez. İçki içene, giyinene, boşanana, sevene, inanana, inanmayanana, farklı

yaşayanlara, farklı konuşanlara, farklı düşünenlere karşı hukuku bir terbiye sopası gibi kullanmak, toplumu ahlaklı yapmaz; yalnızca ikiye bölür. Baskıyla kurulan ahlak, kamusal alanda rol, özel alanda çürüme üretir. Hukuk ahlakı koruyacaksa önce insanın haysiyetini korumalıdır; mahalle dedikodusunu değil.

Bu noktada dindarlık ile adalet arasındaki mesafe de cesurca konuşulmalıdır. Dindarlık, adaleti büyütmediği yerde sadece kimlik gösterisine dönüşür. Namaz kılan ama kul hakkına sessiz kalan, oruç tutan ama yolsuzluğu görmezden gelen, Kur'an okuyan ama güç karşısında eğilen, başörtüsünü savunan ama başka kadının özgürlüğünü küçümseyen, mazlum edebiyatı yapan ama kendi iktidarının mağdur ettiklerine bakmayan bir dindarlık, hukuka bereket değil yük getirir. İnanç, insanı daha adil yapmıyorsa, kamusal alanda yalnızca süslü bir rozet gibi kalır. Rozet parlar; vicdan kararır.

Elbette sağ muhafazakâr dünyanın içinde adalet duygusunu diri tutan insanlar, hukuk mücadelesi veren hukukçular, devlete karşı insanı savunan vicdan sahipleri, kendi mahallesinin yanlışlarını görebilen cesur sesler vardır. Fakat yapısal zihniyet sorunu, bu iyi örnekleri çoğu zaman yalnızlaştırır. Kendi mahallesine eleştiri yönelten muhafazakâr hemen "dava bilinci zayıf", "fitneci", "liberal savrulmuş", "karşı tarafa çalışan", "nankör" diye damgalanabilir. İşte bu damgalama kültürü hukukun da düşmanıdır. Çünkü kendi iç eleştirisini boğan her çevre, sonunda kendi adalet damarını keser.

Sağ muhafazakâr zihniyetin hukukla barışabilmesi için önce devleti kutsallıktan indirmesi gerekir. Devlet insan içindir; insan devlet için yakılacak odun değildir. Sonra aileyi hukuk dışı bir kutsal bölge olmaktan çıkarmalıdır. Aile korunacaksa, içindeki güçsüzler korunarak korunmalıdır. Din, iktidarın dili olmaktan kurtarılmalıdır. İnanç, hukuku bastıran değil, adaleti derinleştiren bir ahlak kaynağına dönüşmelidir. Milli irade çoğunluk kibriyle değil, hak ve özgürlük bilinciyle sınanmalıdır. Lider kültürü dağıtılmalı, kurumlar kişilerin gölgesinden çıkarılmalıdır. Sadakat yerine liyakat, itaat yerine sorumluluk, hamaset yerine hesap, rövanş yerine adalet konulmalıdır.

Fakat bunlar kolay değildir. Çünkü sağ muhafazakâr zihniyetin güçlü olduğu toplumsal alanlarda hukuk, çoğu zaman soyut ve soğuk bir kavram gibi görülür; buna karşılık aile, din, devlet, millet ve lider sıcak, canlı ve aidiyet yüklü kavramlardır. İnsan sıcak olana koşar. Hukuk, soğuk bir metin gibi kalırsa yenilir. Bu yüzden hukuku sadece maddelerle savunmak yetmez; hukukun insan haysiyetini, çocuğun güvenliğini, kadının onurunu, yoksulun hakkını, muhalifin sesini, dindarın özgürlüğünü, sekülerin güvenliğini, herkesin eşitliğini koruyan canlı bir adalet diliyle anlatmak gerekir. Hukuk, insanın hayatına değdiği yerde sıcaklık kazanır.

Türkiye sağının önünde açık bir tercih duruyor: Ya hukuku kendi iktidar alanını koruyan bir muhafaza tekniği olarak görmeye devam edecek ya da kendi mağduriyet hafızasından sahici bir adalet ahlâkı çıkaracak. İlk yol tanıdık, konforlu ve çürüktür. İkinci yol zor, sarsıcı ama onurludur. Çünkü insanın kendi mahallesine adalet dersi vermesi, karşı mahalleye nutuk çekmesinden daha pahalıdır. Ama hukukun bedeli biraz da budur: Sevdiğin gücü sınırlayabilmek, ait olduğun kalabalığı eleştirebilmek, kendi kutsal kelimelerinin arkasına saklanan haksızlığı görebilmek.

Sağ muhafazakâr dünya, adaleti gerçekten ciddiye alacaksa şu soruyla yüzleşmek zorundadır: Hakkı, yalnız bizden olanlar için mi istiyoruz; yoksa bize benzemeyen insanın hakkı da bizim ahlâkımızın parçası mı? Bu soruya verilen cevap, bütün hukuk felsefesi kitaplarından daha çıplaktır. Çünkü hukuk, insanın kendi mahallesinin kapısında değil, ötekinin kapısında sınanır. Kendi çocuğunu sevmek kolaydır; başkasının çocuğuna adil davranabiliyor musun? Kendi inancını korumak kolaydır; başkasının inanmama hakkını koruyabiliyor musun? Kendi liderine saygı beklemek kolaydır; onu eleştirenin hakkını savunabiliyor musun?

Hukuk, sağ muhafazakâr zihniyete düşman olmak zorunda değildir. Fakat onun devletçi, itaatçi, aileci, milliyetçi, ahlakçı ve liderci aşırılıklarını sınırlamak zorundadır. Sınırlanmayan değer, bir süre sonra değerden çıkar, tahakküm aygıtına dönüşür. Gelenek insanı taşıyabilir; ama insanı boğmaya başladığında hukuk

müdahale eder. Din vicdanı derinleştirebilir; ama iktidar zırhı hâline geldiğinde hukuk hesap sorar. Millet ortaklık duygusu verebilir; ama makbul vatandaş eleğine dönüştüğünde hukuk eşitliği hatırlatır. Aile sıcaklık verebilir; ama içerideki zayıfı ezerse hukuk kapıdan içeri girer.

Türkiye'nin adalet meselesinde sağ muhafazakâr zihniyetin payı büyüktür; çünkü bu zihniyet devletle, dinle, aileyle ve milletle kurduğu yoğun ilişki nedeniyle hukukun en hassas alanlarına temas eder. Bu temas ya adaleti derinleştirecek ya da hukuku otoritenin hizmetine sokacaktır. Tercih burada, kelimelerin süsünde değil, uygulamanın çıplaklığında görünür. İnsan hak ararken mi büyüyor, yoksa susarken mi makbul sayılıyor? Devlet hesap verirken mi güçleniyor, yoksa eleştireni sustururken mi alkışlanıyor? Din adaleti mi besliyor, yoksa gücü mü akıyor? Aile haysiyeti mi koruyor, yoksa içindeki zayıfı mı eziyor?

Bütün bu soruların ortasında hukuk, sağ muhafazakâr dünyaya sert ama gerekli bir ayna tutar. Aynada görünen şey bazen hoş değildir. Devlet sevgisinin altında korku, din dilinin altında iktidar arzusu, aile hassasiyetinin altında kadın ve çocuk üzerindeki denetim, millet sevgisinin altında öteki korkusu, lider sadakatının altında kişilik erimesi, gelenek bağlılığının altında adaletsizlik alışkanlığı çıkabilir. Ayna kırılabilir; ama yüz değişmez. Hukuk o aynayı tutmaya devam etmek zorundadır.

Filozof Kirpi: "Adaleti kendi mahallesine hapseden dindar da milliyetçi de hukukun kuyusuna taş atar."

6. Sol, Laik ve Cumhuriyetçi Çevrelerin Hukuk Körlüğü

Bir üniversite kantininde, eski bir adliye koridorunda, bir baro salonunda, bir gazete yazıhanesinde, bir Cumhuriyet balosu hatırasında, bir 1 Mayıs pankartında ve bir televizyon tartışmasında aynı sesin farklı tonlarını duyarız: özgürlük, eşitlik, laiklik, emek, cumhuriyet, ilerleme, halk, bilim, hukuk devleti... Kelimeler güzel, tertemiz, hatta bazıları kanla, sürgünle, hapishaneyle, işkenceyle, yasakla sınanmış kelimelerdir. Fakat kelimenin güzel olması, onu kullanan zihnin adil olduğu anlamına gelmez. Türkiye'de sağ muhafazakâr dünyanın hukukla imtihanı ne kadar ağırsa, sol, laik ve cumhuriyetçi çevrelerin hukukla imtihanı da o kadar çetindir. Sadece bu imtihan çoğu zaman daha cilalı kelimelerle örtülür.

Sol ve laik çevreler Türkiye'de uzun süre kendilerini hukukun, aklın, modernliğin, cumhuriyetin ve ilerlemenin doğal temsilcisi olarak gördüler. Bu özgüvenin tarihsel nedenleri vardır. Dini otoritenin toplumsal baskısı, patrimonial devlet alışkanlıkları, feodal ilişkiler, cemaatçi yapılar, kadın üzerindeki geleneksel tahakküm, emek sömürsü, bilime düşmanlık ve sağ siyasetlerin otoriter mirası karşısında sol ve laik düşünce gerçekten önemli itirazlar üretmiştir. Fakat bir düşüncenin tarihsel olarak haklı yerlerden doğması, onun her zaman adil kalacağı anlamına gelmez. Tarihsel haklılık, bugünkü körlüğün kefareti değildir.

Türkiye'de laik ve cumhuriyetçi hukuk tahayyülü, kimi zaman özgürlükten çok terbiye fikrine yaslandı. Halk eğitilecek, toplum dönüştürülecek, yurttaş yaratılacak, din kamusal alandan çekilecek, gelenek modern aklın süzgecinden geçirecek, geri unsurlar ayıklanacak, ülke çağdaşlaşacaktı. Bu hedeflerin bazılarında anlaşılır bir tarihsel aciliyet vardı; fakat kullanılan dil ve yöntem çoğu zaman yukarıdan aşağıya işledi. İnsan özne olarak değil, proje malzemesi olarak görüldüğünde hukuk adalet üretmez; toplumu hizaya sokma tekniğine dönüşür. Sağ bunu din, devlet ve millet adına yapar; sol bunu ilerleme, cumhuriyet ve aydınlanma adına yapabilir. Fark kelimedede büyüktür; insanın ezildiği yerde sonuç aynı derecede karanlıktır.

"Laiklik" Türkiye'de hukukun vazgeçilmez ilkelerinden biridir. Devletin dini bir kimlik adına yurttaşla hükmetmemesi, farklı inançların ve inançsızlığın güvence altında olması, kamusal aklın mezhep, cemaat, tarikat ve kutsal otorite baskısından korunması hayati önemdedir. Fakat laiklik özgürlükle birleşmediğinde kendi sert kabuğunu üretir. Devletin dinden bağımsız olması başka şeydir; devletin dini hayatı terbiye etme yetkisini kendinde görmesi başka. Laiklik, insanın vicdanını koruyan bir hukuk ilkesi olmaktan çıkıp yaşam

tarzı seçkinciliğine dönüştüğünde, sağın din adına kurduğu baskının seküler ikizine dönüşür. Biri başörtüsünü zorla taktırmak ister, diğeri zorla çıkartmak ister. İkisinin de derdi kadının haysiyeti değildir; kadının bedeni üzerinden kendi iktidarını kanıtlamaktır.

Cumhuriyetçi çevrelerin hukukla ilişkisinde "devlet" meselesi özel bir ağırlık taşır. Sağ devletçiliği kaba ve hamasi görünür; sol veya cumhuriyetçi devletçilik daha eğitilmiş, daha kurumsal, daha protokollü bir dille konuşur. Fakat devletin kutsanması sadece sağa özgü değildir. Türkiye'de bazı laik ve cumhuriyetçi kesimler için devlet, gericiğe, bölünmeye, kaosa ve toplumsal savrulmaya karşı son kale gibi tahayyül edildi. Bu kale metaforu, hukuku derinden yaraladı. Kale mantığında insan önce yurttaş değil, korunması veya kontrol edilmesi gereken unsurdur. Kaleyi korumak için bazı haklar ertelenebilir, bazı sesler kısılabılır, bazı kimlikler gözetim altında tutulabilir, bazı talepler "rejim tehdidi" diye damgalanabilir. Kale güçlenir; insan küçülür.

Burada solun ve cumhuriyetçiliğin en riskli cümlelerinden biri ortaya çıkar: "Halk henüz hazır değil." Bu cümle, kulağa sorumlu bir siyasal dikkat gibi gelebilir; fakat içinde derin bir kibir taşır. Halk hazır değilse kim hazırdır? Onun adına kim karar verecektir? Hangi sınıf, hangi bürokratik seçkin, hangi aydın zümre, hangi parti akıllı, hangi üniversite kürsüsü toplumun neye hazır olduğunu tayin edecektir? Hukuk, insanı olgunluk sınavından geçirip sonra hak veren bir düzen olamaz. Hak, hazır olana dağıtılan diploma değildir. İnsan, hak sahibi olduğu için yurttaştır; devletin beğendiği kıvama geldiği için değil.

Türkiye'de laik seçkinci zihniyetin en büyük günahlarından biri, bazı toplumsal kesimleri "geri", "cahil", "köylü", "yobaz", "eğitimsiz", "makarnacı", "biatçı", "sürü" gibi kelimelerle aşağılamasıdır. Bu dil, sadece nezaketsiz değildir; hukuk fikrine de düşmandır. Çünkü aşağıladığınız insanla eşit yurttaşlık kuramazsınız. Onun oyunu küçümsersiniz, inancını küçümsersiniz, kıyafetini küçümsersiniz, mahallesini küçümsersiniz; sonra hukuk önünde eşitlikten söz edersiniz. Olmaz. Haysiyetini tanımadığınız insanın hakkını da tam anlamıyla tanımazsınız. Kibir, hukukun içine sızdığına karar metni yazmasına gerek yoktur; bakış yetmektedir.

Solun hukuk körlüğü ise çoğu zaman devrimci veya tarihsel amaç diliyle ortaya çıkar. Büyük hedefler, küçük insanların hayatını kolayca ezabilir. Sınırsız toplum, emek mücadelesi, anti-empyalizm, halkın kurtuluşu, devrimci disiplin, örgütsel sadakat gibi kavramlar insanı büyütebileceği gibi onu yutabilir de. Sol çevrelerde kimi zaman bireysel hak talepleri "liberal sapma", ifade özgürlüğü "burjuva oyunu", farklı düşünce "örgüt çizgisine aykırılık", iç eleştiri "bölücülük", çoğulculuk "zayıflık" olarak görülebilir. Böyle bir yerde hukuk, özgürlüğün dili olmaktan çıkar, davanın disiplin yönetmeliğine benzer. Kızıl kelimelerin altında gri bir itaat büyür.

Türkiye solunun bir kısmı darbeler, yasaklar, işkenceler, cezaevleri ve devlet şiddeti nedeniyle büyük bedeller ödedi. Bu hafıza ciddiye alınmalıdır. Fakat mağduriyet hafızası burada da otomatik olarak adalet ahlakı üretmez. Sağ muhafazakâr dünyanın kendi mağduriyetinden rövanş çıkarması nasıl çürütücü ise, solun kendi mağduriyetinden mutlak masumiyet üretmesi de aynı derecede sorunludur. Devlet tarafından ezilmiş olmak, kendi örgütsel alanında otoriter davranmayı meşrulaştırmaz. İşkence görmüş olmak, başka bir düşünceye tahammülsüzlüğü aklamaz. Hapse girmiş olmak, kendi mahallesindeki haksızlığa kör kalma hakkı vermez. Acı insanı otomatik olarak adil yapmaz; bazen daha sert, daha kapalı, daha dogmatik de yapabilir.

Laik hukuk savunusunda sık görülen bir başka sorun, din özgürlüğü meselesine seçici yaklaşımdır. Dinin devleti ele geçirmesine karşı çıkmak meşrudur; hatta zorunludur. Fakat dindar bireyin kamusal alandaki varlığını kuşkuyla izlemek başka bir şeydir. Başörtüsü meselesi bunun en acı örneklerinden biri oldu. Kadının bedenini ve kıyafetini özgürlük adına denetleyen bir akıl, sağın ahlakçılığından ahlaken üstün sayılamaz. Bir kadına "özgürleşmen için önce benim uygun gördüğüm şekilde görünmelisin" dediginizde, özgürlüğü değil

kendi seçkin vesayetinizi savunmuş olursunuz. Kadının başı üzerinden cumhuriyet kurtaran akıl ile kadının başı üzerinden din kurtaran akıl, birbirine sandığından daha yakındır.

Cumhuriyetçi refleks, kimi zaman hukuku rejimi koruma aygıtı gibi düşünür. Elbette her hukuk düzeni kendi anayasal temelini korumak ister. Fakat "rejimi koruma" fikri, yurttaşın temel haklarını daraltmanın kolay gerekçesine dönüşürse adalet boğulur. Türkiye'de uzun yıllar bazı düşünceler, bazı kimlikler, bazı inanç biçimleri, bazı siyasal talepler "rejim tehdidi" etiketiyle olağan hukuk güvencelerinden yoksun bırakıldı. Bu etiket, karar vermeyi kolaylaştırır; çünkü tehdit ilan ettiğiniz kişiye adil davranmak zor gelmeye başlar. Hukuk, tehdidi de hukuk içinde ele almak zorundadır. Tehdit kavramı hukukun dışına taşan bir sopa hâline geldiğinde, kimin tehdit olduğu sorusu iktidarın keyfine kalır.

Sol ve laik çevrelerin bir kısmı, ifade özgürlüğünü kendi fikirleri için güçlü biçimde savunurken, rahatsız oldukları görüşler karşısında yasakçı bir iştah gösterebilir. Sağcı bir metin, dindar bir çıkış, muhafazakâr bir talep, milliyetçi bir söylem, geleneksel bir itiraz karşısında hemen "bunlar konuşursa gericilik büyür" paniği devreye girebilir. Elbette nefret söylemi, şiddet çağrısı ve ayrımcılık başka bir tartışmadır. Fakat bir toplumda özgürlük, sadece bizim beğendiğimiz fikirler için çalışıyorsa özgürlük değildir; zevkimize göre düzenlenmiş steril bir akvaryumdur. Hukuk, fikirlerin hijyen memuru değildir. Kirli, kaba, rahatsız edici, itici, yanlış fikirlerle mücadele etmenin ilk yolu yasak değil, daha güçlü söz, daha açık tartışma, daha sağlam kamusal akıldır.

Bu noktada akademinin rolü de sorgulanmalıdır. Türkiye'de kendini ilerici, aydınlanmacı, laik veya sol olarak tanımlayan birçok akademik çevre, hukuk ve adalet meselelerinde cesur görünür; fakat kendi kurum içi düzeninde aynı cesareti göstermeyebilir. Öğrencisini ezen hoca, asistanını kullanan profesör, farklı düşüncüyü kadro dışı bırakan bölüm, akademik kliklerle yükselen kariyer ağı, ideolojik yakınlığa göre dağıtılan fırsatlar, bilim adına kurulan küçük derebeylikler... Bütün bunlar hukukun toplumsal zihniyet boyutuyla ilgilidir. Üniversite, özgür düşüncenin evi olması gerekirken küçük iktidar odalarına bölünüyorsa, oradan adalet kültürü değil akademik feodalizm çıkar. Cübbesi siyah olanla cübbesi akademik olan arasında bazen sanıldığından daha az fark vardır.

Barolar, meslek örgütleri ve sol-liberal hukuk çevreleri de kendini eleştirinin dışında tutamaz. Hukuk devleti savunusu, dönemsel iktidar karşıtlığına indirgenirse ahlâkî gücünü kaybeder. Bir meslek örgütü sadece kendi dünya görüşüne yakın mağduriyetleri görünür kılıyor, öteki mahallenin mağduriyetini duymuyorsa, hukuk savunuculuğu eksik kalır. Adalet, bildiri metinlerinde değil, rahatsız edici dosyalarda sınanır. Sevmediğiniz insanın hakkı ihlal edildiğinde de ayağa kalkabiliyor musunuz? Sizin kültürel çevrenize uzak bir grubun özgürlüğü daraltıldığında da aynı açıklığı gösterebiliyor musunuz? Bunlar küçük sorular değildir; hukuk ahlakının turnusol kâğıdıdır.

Solun sınıf adaleti vurgusu önemli ve gereklidir. Yoksulun, işçinin, emekçinin, güvencesizin, kiracının, borçlunun, iş kazasında ölenin, sendikasız bırakılanın, taşeronu mahkûm edilenin hakkını merkeze almak hukuk düşüncesine büyük katkı sağlar. Fakat sınıf meselesi de dogmatik bir gözlüğe dönüşürse başka adaletsizlikleri göremeyebilir. Kadın meselesini, inanç özgürlüğünü, etnik kimliği, bireysel haysiyeti, ifade özgürlüğünü, çevre hakkını, çocuk güvenliğini sadece sınıf şemasının alt başlığına sıkıştırmak gerçek hayatı daraltır. İnsan sadece işçi değildir; aynı anda kadın, çocuk, dindar, seküler, Kürt, Türk, Alevi, göçmen, yaşlı, engelli, öğrenci, mahpus, borçlu, komşu, baba, anne, evlat olabilir. Hukuk, insanı tek bir kategoriye çivilediğinde adaletin çok katmanlı dokusunu kaybeder.

Cumhuriyetçi hukuk zihniyetinin başka bir kör noktası da güvenlikçi laikliktir. "İrtica tehdidi" söylemi, kimi zaman gerçek toplumsal ve siyasal risklere işaret eder; tarikatların, cemaatlerin, dini ağların devlet içine sızması, eğitim ve yargı üzerinde baskı kurması, kadın ve çocuk haklarını tehdit etmesi ciddiye alınmalıdır. Fakat bu riskle mücadele hukuk içinde yapılmalıdır. Güvenlikçi panik, hukuku askıya aldığı anda kendi karşıtını

besler. Çünkü haksız yasaklar, mağduriyet üretir; mağduriyet, otoriter dini siyasetin en sevdiği yakıttır. Bir haksızlık, karşısını yok etmez; ona ileride kullanacağı ahlâkî sermaye verir. Türkiye bunu defalarca yaşadı, yine de ders almakta ısrarla zayıf kaldı. Hafıza var, idrak bazen izinli.

Sol ve laik çevrelerin adalet sorununda “biz bilimi savunuyoruz” cümlesi de bazen sihirli anahtar gibi kullanılır. Bilim elbette hurafeye, dogmaya, mezhepçi dayatmaya, sahte bilgiye karşı en güçlü kamusal araçlardan biridir. Fakat bilimi savunmak, insanı küçümseme hakkı vermez. Bilimsel akıl, ahlâkî kibirle birleştiğinde teknokratik tahakküm üretir. Uzmanlar bilir, halk anlamaz, inançlılar geri, geleneksel olan irrasyonel, taşra zihniyeti problemlili, modern olmayan her şey arızalı... Böyle bir dil, hukuku halktan koparır. Hukuk sadece uzmanların inşa ettiği bir mühendislik sistemi değildir; insan haysiyetinin ortak dili olmak zorundadır. Uzmanlık önemlidir, ama uzman kibri adaleti zehirler.

Burada “aydın” figürünü de masaya yatırmak gerekir. Türkiye’de sol, laik ve cumhuriyetçi aydın tipi çoğu zaman iktidara karşı cesur, topluma karşı sabırsızdır. Devlete eleştiri yöneltirken özgürlükçü, halka bakarken buyurgan olabilir. Halkın oy tercihine, dini duygusuna, kültürel kodlarına, gündelik hayatına, korkularına, yoksulluğuna, öfkesine tepeden bakabilir. Bu tepeden bakış, sağ popülizmin ekmeğine yağ sürer. Çünkü aşağılanan kitle, çoğu zaman kendisini aşağılamayan ilk kaba sese koşar. Hukuk ve demokrasi kültürü, halkı aşağılayarak kurulmaz. İnsanları ikna etmek başka, terbiye etmeye kalkmak başka. Sol ve laik çevreler bu farkı her zaman iyi ayırt edemedi.

Öte yandan sağ popülizmin yarattığı tahribatı görmek, sol ve laik körlüğü konuşmayı gereksiz kılmaz. Tam tersine, adalet fikri ciddiye alınacaksa herkes kendi cephesinin karanlık odasına girmelidir. Sağ kendi dinci, devletçi, milliyetçi, aileci baskısıyla yüzleşirken; sol da kendi seçkin, devletçi, vesayetçi, dogmatik, yasakçı ve halkı küçümseyen damarını görmelidir. Kimse kendi aynasını perdeleyip başkasının yüzüne projektör tutarak adil olamaz. Türkiye’nin büyük entelektüel sahtekârlıklarından biri budur: Herkes ötekinin çürüğünde cerrah, kendi çürüğünde makyajcıdır. Evet, bayağı net: Böyle adalet olmaz.

Sol ve cumhuriyetçi çevrelerin hukukla barışabilmesi için önce “devlet benim değerlerimi koruyorsa iyidir” kolaycılığından çıkması gerekir. Devlet sizin değerlerinizi korurken başkasının hakkını eziyorsa, o gün kazandığınızı sandığınız şey yarın başka bir iktidarın elinde size döner. Hukuk, ideolojik konfora göre savunulmaz. Laiklik, özgürlükçü olmak zorundadır. Cumhuriyet, yurttaşın haysiyetini merkezine almak zorundadır. Sol, bireysel hakları ve çoğulculuğu sınıf mücadelesinin kenar süsü saymaktan vazgeçmek zorundadır. Akademi, kendi küçük iktidarlarını dağıtmadan özgür düşünce nutku atmayı bırakmalıdır. Barolar ve meslek örgütleri, mağdurun kimliğine göre refleks veren açıklama makineleri olmaktan çıkmalıdır.

Bu yüzleşme, laikliğin ve cumhuriyetin düşmanlarına teslim olmak anlamına gelmez. Tam aksine, onları daha sağlam savunmanın yoludur. Çünkü özgürlükçü olmayan laiklik kolayca otoriterleşir. Hukukla sınırlanmayan cumhuriyetçilik bürokratik vesayete döner. Çoğulculuğu küçümseyen solculuk, kendi küçük dogma devletini kurar. Halkı aşağılayan aydınlanmacılık, karanlığı azaltmaz; karanlığı daha öfkeli hâle getirir. İnsan haysiyetini merkeze almayan hiçbir modernleşme projesi sahici değildir. Üzerine smokin giydirilmiş kibir, yine kibirdir; takım elbiseli vesayet, yine vesayettir.

Türkiye’nin adalet meselesini anlamak isteyen biri, laik ve sol çevrelerin kendi tarihsel yaralarını da, başkalarına açtığı yaraları da birlikte görmelidir. Bu çevreler baskı görmüştür; evet. Düşünceleri yasaklanmıştır; evet. İnsanları hapse atılmış, sürgün edilmiş, öldürülmüş, fişlenmiştir; evet. Fakat aynı çevrelerin bazı dönemlerde başkalarının özgürlük taleplerine soğuk baktığı, devletçi reflekslere sığındığı, dini kimlikleri tehdit olarak kodladığı, halkı küçümsemediği, kendi içindeki farklı sesleri bastırdığı da gerçektir. Hakikat tek taraflı dile gelince propaganda olur. Adaletin dili iki gözle bakmak zorundadır; tek gözle bakan ya kördür ya tetikçi.

Hukuk, sol ve laik çevrelere de aynı soruyu sorar: Sevmediğiniz insanın özgürlüğünü savunabiliyor musunuz? Dindar kadının hakkını, seküler kadının hakkı kadar sahici görebiliyor musunuz? Muhafazakâr bir gencin ifade özgürlüğünü, solcu bir öğrencinin ifade özgürlüğü kadar önemseyebiliyor musunuz? Devlet sizin ideolojik korkularınızı yatıştırırken başkasının hakkını çiğnediğinde itiraz edebiliyor musunuz? Halk sizi seçmediğinde halkı aşağılamak yerine kendi siyasal dilinizi sorgulayabiliyor musunuz? Cumhuriyeti koruma adına cumhuriyetin yurttaşını ezmemeyi öğrenebiliyor musunuz?

Bu soruların cevabı kolay verilemez. Çünkü her ideoloji kendi masumiyet hikâyesini sever. Sol kendi bedellerini anlatır, laik çevre kendi kaygılarını anlatır, cumhuriyetçi kesim kendi kurucu korkularını anlatır. Bunlar dinlenmelidir. Fakat her hikâye, başkasının hikâyesiyle sınanmadıkça bencilleşir. Hukuk, hikâyeleri birbirine karşı değil, birbirinin sınırı olarak düşünmeyi öğretir. Benim acım senin hakkını yok edemez. Senin korkun benim özgürlüğümü iptal edemez. Benim değerim senin haysiyetini ezemez. Hukukun en sade ve en zor cümlesi belki de budur.

Türkiye’de sol, laik ve cumhuriyetçi çevreler, hukukun gerçek anlamda evrensel ilke olduğunu kabul etmek zorundadır. Evrensellik burada soyut, havalı, Batılı bir dekor değildir. Evrensellik, “benim sevmediğim kişiye de aynı hukuk” diyebilmektir. Bu kadar basit, bu kadar zor. Bir başörtülü öğrencinin hakkı ihlal edildiğinde de hukuk; bir ateistin hakkı ihlal edildiğinde de hukuk. Bir Kürt siyasetçinin hakkı ihlal edildiğinde de hukuk; bir milliyetçinin hakkı ihlal edildiğinde de hukuk. Bir solcunun ifade özgürlüğü de hukuk; bir muhafazakârın ifade özgürlüğü de hukuk. Bir kadın gelenekten dolayı ezildiğinde de hukuk; devlet modernlik adına onun hayatına müdahale ettiğinde de hukuk.

Hukuk, ideolojilerin rahat koltuğunu sevmez. Herkesi rahatsız eder. Sağa “devleti ve aileyi kutsallaştırma” der. Sola “halkı proje malzemesi yapma” der. Laiklere “özgürlük olmadan laiklik buyurganlaşır” der. Dindarlara “adalet olmadan inanç iktidar süsüdür” der. Cumhuriyetçilere “yurttaş ezerek cumhuriyet korunmaz” der. Liberallere “piyasa özgürlüğü insan haysiyetinin yerine geçmez” der. Milliyetçilere “makbul vatandaş hukuk devleti değildir” der. Hukukun güzelliği de buradadır: Kimsenin evinde rahat misafir olmaz; her evde saklanan tozu gösterir.

Sol, laik ve cumhuriyetçi çevreler bu rahatsızlığa tahammül edebilirse Türkiye’nin hukuk düşüncesine büyük katkı verebilir. Laikliğin özgürlükçü yorumu, cumhuriyetin eşit yurttaşlık fikri, solun sınıfsal adalet duyarlılığı, akademik aklın eleştirel kapasitesi, feminist hukuk mücadelesi, emek hareketinin hak arama tecrübesi, insan hakları savunuculuğunun birikimi çok kıymetlidir. Fakat bütün bunlar kendi kibirlerinden, vesayetçi tortularından, seçici özgürlük anlayışından, halkı küçümseyen dilden ve devletçi refleksten arındıkça kıymet kazanır. Kirini yıkamayan fikir, başkasına temizlik dersi verince komik durur. Hatta trajikomik; Türk modernleşmesinin sevdiği türden.

Türkiye’de hukuk krizinin aşılması, sağın çürümesini görmek kadar solun körlüğünü de konuşmayı gerektirir. Çünkü adalet, karşı tarafın yanlışlarını sayarak kurulmaz. Kendi yanlışını görebilenlerin ortak cesaretiyle kurulur. Sol, laik ve cumhuriyetçi çevrelerin önünde hâlâ büyük bir imkân vardır: Devletin değil yurttaşın cumhuriyetini, yasakçı değil özgürlükçü laikliği, dogmatik değil çoğulcu solu, seçkinci değil haysiyetçi aydınlanmayı savunmak. Bu yol zahmetlidir; çünkü insanın kendi mahallesinde sevilme riskini göze almasını ister. Ama hukuk biraz da budur: Alkışlanmadığın yerde bile adaleti savunmak.

Hukuk, kimsenin ideolojik mirasına tapmak zorunda değildir. Cumhuriyetin de, solun da, laikliğin de, modernleşmenin de, aydınlanmanın da hukuk önünde sınanması gerekir. Değerler sınanmadığında dogmaya dönüşür. Dogma ise hangi renge boyanırsa boyansın insanı boğar. Siyah cübbe ile kırmızı bayrak, başörtüsü ile rozet, laiklik nutku ile dini vaaz, hepsi insan haysiyetine çarptığında gerçek değeri anlaşılır. Hukuk o çarpma anının adıdır.

Filozof Kirpi: "Adaleti ilerleme adına erteleyen de onu gelenek adına boğan kadar tehlikelidir."

7. Toplumsal Önyargılar ve Mahkeme Dışındaki Hukuk

Bir mahkeme salonuna girmeden önce insan zaten defalarca yargılanmıştır. Evde, sokakta, okulda, kahvede, apartman boşluğunda, sosyal medyada, cami avlusunda, pazar yerinde, aile meclisinde, parti toplantısında, televizyon ekranında, komşu fısıltısında... Cübbe henüz giyilmemiştir ama hüküm çoktan kurulmuştur. İnsanların gözleri küçük mahkemelerdir; bakışları gerekçesiz kararlar verir. Bir kadının kıyafeti, bir gencin saç biçimi, bir Kürdün dili, bir Alevinin kimliği, bir dindarın sakalı, bir sekülerin hayat tarzı, bir yoksulun suskunluğu, bir göçmenin aksanı, bir mahkûmun geçmişi, bir çocuğun korkusu, bir yaşlının çaresizliği daha dosya açılmadan sınıflandırılır.

Hukuk dediğimiz şey yalnız adliye binasında başlamaz. Toplumun gündelik yargılama alışkanlıkları, resmî hukukun görünmeyen arka odasıdır. Bir toplum insanları nasıl görüyorsa, hukuk da bir noktadan sonra o bakıştan bütünüyle kaçamaz. Hâkim, savcı, avukat, polis, memur, bilirkişi, gazeteci, akademisyen, siyasetçi gökten inmez; aynı toplumun içinden çıkar. Aynı atasözlerini duymuştur, aynı korkularla büyümüştür, aynı önyargıların havasını solumuştur. Sonra cübbe giyer, kürsüye çıkar, dosya okur, karar verir. Ama insan, cübbeyi giyince çocukluğundan, sınıfından, mahallesinden, ideolojik bagajından ve içindeki karanlık tortudan otomatik olarak temizlenmez.

Türkiye'nin hukuk meselesini anlamak isteyen biri, mahkeme kararlarından önce toplumun gündelik konuşmasına bakmalıdır. "O da öyle giyinmeseydi." "O saatte orada ne işi varmış?" "Bunlar zaten böyledir." "Devlete karşı gelmeseydi." "Bizim çocuk yapmaz." "Onların hepsi aynı." "Fakir ama gururlu olsun." "Kadın dediğin..." "Çocuk biraz dayakla adam olur." "Aleviler zaten..." "Kürt meselesi diye bir şey yok." "Suriyeliler yüzünden..." "Dinsizden her şey beklenir." "Çok dindar, kesin temiz insandır." "Solcuysa anarşisttir." "Sağcıysa faşisttir." "Zengin adamın vardır bir bildiği." Bu cümlelerin her biri küçük bir mahkeme kararıdır. Delilsizdir, ama etkilidir. Gerekçesizdir, ama yaralayıcıdır. Hukuk dışı görünür, fakat hukukun zihinsel iklimini zehirler.

Önyargı, mahkeme salonuna bazen açıkça girmez. Kimse karar metnine "ben bu insana sınıfından, kimliğinden, kıyafetinden, inancından, cinsiyetinden dolayı kuşkuyla baktım" yazmaz. Zaten mesele de budur. Önyargı çoğu zaman temiz cümlelerle dolaşır. Takdir yetkisinde saklanır. Delilin yorumunda belirir. Tanığın güvenilirliğine ilişkin sezgide kendini gösterir. Mağdurun beyanına yaklaşımda, sanığın beden dilini okuma biçiminde, polis tutanağına verilen ağırlıkta, bilirkişi raporunun sorgulanma derecesinde, kamuoyu baskısına gösterilen hassasiyette ortaya çıkar. Hukuk metni tarafsız görünür; ama onu okuyan göz tarafsız değilse, adaletin terazisi hafifçe eğilir. O hafif eğim, bazen bir insanın bütün hayatını uçuruma yuvarlar.

Kadın meselesi bu eğimin en çıplak görüldüğü alanlardan biridir. Türkiye'de kadın, hukuk önünde çoğu zaman yalnız birey olarak değil; aile, namus, ahlak, kıyafet, evlilik, annelik ve erkekle ilişkisi üzerinden değerlendirilir. Şiddet gören kadın kendini anlatmaya çalışırken sadece olayla değil, toplumun ona yüklediği ahlak snavıyla da uğraşır. Nasıl giyindiği, nerede olduğu, kiminle konuştuğu, neden boşanmak istediği, neden sustuğu, neden bağırdığı, neden geç şikâyet ettiği, neden daha önce ayrılmadığı sorulur. Yani kadın hem mağdur olur hem sanık sandalyesinin gölgesine itilir. Toplumun namusçu zihniyeti, hukukun kulağına eğilip fısıldar: "Önce kadını tart, sonra olayı dinle."

Bu fısıltı öldürücüdür. Çünkü kadın cinayetlerinde, taciz ve şiddet vakalarında, boşanma ve velayet süreçlerinde, iş yerindeki ayrımcılıkta, kamusal alandaki baskıda hukuk yalnız kanun maddesiyle çalışmaz; kadına dair toplumsal algıyla da boğuşur. Eğer toplum kadının itaatkâr, sessiz, ölçülü, makbul, aileyi önceleyen, erkeği kışkırtmayan, "yuvasını dağıtmayan" biri olmasını bekliyorsa, hukuk da o beklentinin

basıncını hisseder. Kadının hak araması "aileyi yıkmak", özgürlüğü "ahlak bozulması", itirazı "hırçınlık", öfkesi "dengesizlik" diye okunmaya başlanır. Böyle bir yerde kadın için hukuk kapısı vardır ama kapının önünde mahalle bekçileri nöbet tutar.

Çocuk konusunda da toplumun önyargıları hukuku sakatlar. Çocuk hâlâ çoğu yerde hak sahibi insan olarak değil, ailenin uzantısı, devletin geleceği, toplumun ham maddesi, büyüklerin terbiyesine bırakılmış küçük varlık olarak görülür. "Çocuktur anlamaz", "bir tokattan bir şey olmaz", "eti senin kemiği benim", "büyüklerin yanında konuşma", "aile meselesi" gibi cümleler, çocuk haklarının üzerine serilmiş paslı kilimlerdir. Çocuğun sesi duyulmaz; korkusu abartı sayılır; itirazı saygısızlık kabul edilir; travması zamanla geçecek sanılır. Oysa hukuk, çocuğun küçük bedeninde büyük bir haysiyet olduğunu görmek zorundadır. Çocuk, yarının vatandaşı olduğu için değil, bugünün insanı olduğu için korunmalıdır.

Yoksulların hukukla ilişkisi ise başka bir sessiz mahkemedir. Yoksul insan yalnız parasız değildir; çoğu zaman dilsiz bırakılmıştır. Hukuk dili ona uzak gelir. Dilekçe yazamaz, iyi avukata ulaşamaz, zamanını ayıramaz, hakkını takip edemez, kurum kapılarında yorulur, otorite karşısında çekinir. Yoksulluğun kendisi bile bazen suç şüphesi gibi okunur. Yoksulun öfkesi tehdit, zenginin öfkesi karakter; yoksulun borcu ahlsızlık, zenginin borcu ticari risk; yoksulun hatası suç, zenginin hatası talihsizlik sayılır. Sınıf, hukukun en kibar biçimde inkâr ettiği ama en derinden hissettiği gerçeklerden biridir.

Bir adliye koridorunda takım elbiseli biriyle eski montlu biri aynı psikolojiyle yürümez. Biri sistemi kullanabileceğini bilir; diğeri sistem tarafından kullanılmaktan korkar. Biri beklemeyi stratejiye çevirir; diğeri beklerken çöker. Biri hak ararken sesini yükseltir; diğeri memurun yüzüne bile uzun süre bakamaz. Hukuk teoride eşittir; fakat eşitliğin kapısına herkes aynı ayakkabıyla gelmez. Birinin ayakkabısı parlaktır, diğerrinin tabanı delinmiştir. Adalet bu farkı görmüyorsa, eşitlik kelimesi yoksulun sırtına asılmış süslü bir tabeladan ibaret kalır.

Etnik kimlikler ve mezhepler de toplumsal önyargıların hukukla kesiştiği sert alanlardır. Kürt meselesinde, Alevi meselesinde, gayrimüslim yurttaşların tarihsel hafızasında, göçmenlerin ve mültecilerin gündelik hayatında hukuk çoğu zaman resmî eşitlik iddiasıyla toplumsal kuşku arasında sıkışır. Kâğıt üzerinde herkes yurttaştır; fakat bazı yurttaşlar kendilerini sürekli açıklamak zorunda kalır. Dilini açıklamak, inancını açıklamak, sadakatini açıklamak, aidiyetini açıklamak, yasını açıklamak, sevincini açıklamak... Sürekli kendini ispat etmeye zorlanan insan, hukuk önünde eşit hissetmez. Eşitlik, yalnız kimlik kartında yazan vatandaşlık numarası değildir; insanın kendini şüpheli hissetmeden yaşayabilmesidir.

Kürt bir yurttaşın hak talebi kolayca güvenlik diliyle kuşatılabiliyorsa, Alevi bir yurttaşın eşitlik talebi "hassas konu" diye ertelenebiliyorsa, gayrimüslim bir yurttaşın mülkiyet, ibadet, temsil ve hafıza sorunları çoğunluk konforuna çarpıp geri dönüyorsa, göçmen bir insanın emeği ucuz, varlığı rahatsızlık, ölümü istatistik sayılıyorsa hukuk görünürde eşit ama hayatta eksiktir. İnsan, makbul kalıba sığıdığı ölçüde rahat nefes alıyorsa, hukukun kapısı herkese açık görünür ama içeride bazılarına sandalye verilmez.

Göçmenler ve mülteciler meselesinde toplumun önyargısı çok daha hoyrat çalışır. Ekonomik kriz, işsizlik, kira artışı, kültürel gerilim, güvenlik kaygısı, şehir yorgunluğu bir anda yabancı düşmanlığının yakıtına dönüşür. Elbette göç politikaları tartışılır, sınır yönetimi eleştirilir, kamu kaynaklarının kullanımı sorgulanır, toplumsal uyum meseleleri konuşulur. Fakat bunların hiçbiri insanı topluca suçlu ilan etme hakkı vermez. Bir çocuğun aksanı, bir annenin başörtüsü, bir işçinin ucuz çalıştırılması, bir gencin sokakta görünmesi linç malzemesi yapıldığında hukuk daha dosya açmadan yenilmiş olur. Çünkü önyargı, insanı önce insanlıktan çıkarır; sonra ona yapılacak haksızlığı kolaylaştırır.

Sosyal medya bu mahkeme dışı yargılama kültürünü korkunç biçimde büyüttü. Artık herkes cebinde küçük bir mahkeme taşıyor. Bir görüntü, bir cümle, bir iddia, bir kesilmiş video, bir eski paylaşım, bir fotoğraf, bir

söylenti birkaç dakika içinde hükme dönüşebiliyor. İnsanlar delil beklemiyor; bağlam aramıyor; savunma hakkını umursamıyor. Kalabalık öfke istiyor, suçlu istiyor, teşhir istiyor, özür istiyor, işten atılma istiyor, tutuklama istiyor. Sosyal medya yargısı hızlıdır; çünkü adaleti taşıyacak sabrı yoktur. Hızlı olduğu için de çoğu zaman zalimdir. Adaletin yavaşlığı bazen can sıkar; ama linç hızının verdiği haz, toplumun vicdanını uyuşturur.

Bu yeni linç düzeninde sağ da sol da, dindar da seküler de, milliyetçi de liberal de kendi celladını yetiştirdi. Herkes karşı mahalleden birini yakaladığında hukuk devleti ilkelerini unutuveriyor. "Önce gerçek ne?" diye sormak yerine "Biz bunu nasıl kullanırız?" sorusu devreye giriyor. Bir insanın hayatı, bir kampın moral üstünlük malzemesine dönüşüyor. Hukuk burada yalnız devlete karşı değil, kalabalığa karşı da insanı korumak zorunda. Çünkü kalabalık bazen devletten daha acımasızdır. Devlet en azından evrak ister; kalabalık çoğu zaman kan ister. Dijital kalabalık ise hem kan ister hem ekran görüntüsü.

Mahkeme dışındaki hukuk meselesi ailede başlar. Aile, Türkiye'de çoğu zaman sevginin olduğu kadar hiyerarşinin de evidir. Baba mahkeme olur, anne infaz memuru olur, akrabalar jüri olur, çocuk sanık olur, gelin tanık olur, kız evlat sürekli denetlenen dosya olur. Kim kiminle evlenecek, kim nasıl giyinecek, kim hangi mesleği seçecek, kim boşanacak, kim konuşacak, kim susacak; aile meclisi bazen adaletten çok gelenek üretir. Hukuk devleti evin kapısında ayakkabısını çıkarıp beklerken, içeride eski otorite biçimleri hüküm sürer. Oysa insan hakkı evin kapısında bitmez. Ev, hukukun giremeyeceği kutsal bir karanlık değildir.

Okul da mahkeme dışı hukukun en önemli alanlarından biridir. Çocuğa itaat öğreten, soru sormayı saygısızlık sayan, eleştiriyi disiplin problemi gören, farklı öğrenciyi dışlayan, yoksul öğrenciyi utandıran, başarısızlığı kişilik kusuruna çeviren okul, geleceğin hukuk kültürünü bozar. Öğrenci sıralarında öğrenilen şey sadece matematik, tarih, edebiyat değildir; otoriteyle nasıl ilişki kurulacağı da öğrenilir. Çocuk okulda hakkını aradığında cezalandırılıyorsa, büyüdüğünde mahkemeye güvenmesi mucize olur. Mucize istemeyelim; sistem kuralım. Ama biz mucize seviyoruz, sistem biraz zahmetli geliyor. Klasik memleket ergonomisi.

İş yerleri de hukuk dışı mahkemelerin kurulduğu alanlardır. Patron, müdür, yönetici, insan kaynakları, performans sistemi, mobbing, güvencesizlik, düşük ücret, sendikasızlaştırma... İşçi çoğu zaman hakkını bilse bile kullanmaya korkar. Çünkü işini kaybetmek, hukuki süreçten daha hızlı ve daha gerçek bir tehdittir. Yasal haklar vardır; fakat işçinin masasında kira, çocuk masrafı, borç, kredi, mutfak ve gelecek korkusu vardır. Hukuk kitabı işçiye "hakkın var" der; hayat "sus, işinden olursun" der. Türkiye'de çoğu insan hukuken hak sahibi, fiilen rehinidir.

Toplumsal önyargılar, ceza hukuku alanında daha sert sonuçlar üretir. Sanık kim? Mağdur kim? Polis kime inanıyor? Savcı kimin beyanını daha ciddiye alıyor? Medya kimi nasıl gösteriyor? Toplum kimin cezalandırılmasını istiyor? Sanığın geçmişi, mahallesi, kimliği, sınıfı, siyasi görüşü, kıyafeti, aksanı, yüz ifadesi bile algıyı etkileyebilir. Ceza hukuku, insanın özgürlüğüne dokunduğu için en yüksek dikkat gerektiren alandır. Fakat toplumsal öfke ve önyargı burada devreye girdiğinde masumiyet karinesi kolayca buharlaşır. "Bence yapmıştır" cümlesi, hukukun en ilkel düşmanlarından biridir. Bence ile insan yargılanmaz; delille yargılanır. Ama önyargının laboratuvarı delil istemez; koku alır gibi hüküm verir. Koku dediği de çoğu zaman kendi zihninin rutubetidir.

Mahkûmlar ve eski hükümlüler konusunda toplumun adalet anlayışı daha da katıdır. İnsan cezasını çekse bile toplumun gözünde cezası bitmeyebilir. İş bulamaz, ev tutamaz, çevre kuramaz, yeniden başlamak istediğinde geçmişi önüne çıkarılır. Hukuk infazı tamamlar; toplum infazı sürdürür. Elbette suçun mağdur üzerindeki etkisi, toplumsal güvenlik, tekrar suç riski ciddiye alınmalıdır. Fakat bir insanı ömür boyu damgalamak, hukukun onarıcı ihtimalini yok eder. Toplum affetmeyi bilmediğinde ceza adaleti intikam ahlakına saplanır. İntikam, bir süre sıcak tutar; sonra herkesi zehirler.

Yaşlılar, engelliler, ruhsal sorun yaşayanlar da hukuk dışı toplumsal yargıların hedefindedir. Yaşlı insan yük gibi görülebilir, engelli insan merhamet nesnesine indirgenebilir, ruhsal sıkıntı yaşayan biri "deli" diye damgalanabilir. Bu bakış, hukukun koruma kapasitesini de etkiler. İnsan özne olmaktan çıkar, bakım nesnesi veya sorun kaynağı olarak görülür. Oysa haysiyet, verimlilikle ölçülmez. İnsan hızlı yürüyemediği, düzgün konuşamadığı, çalışamadığı, genç olmadığı, sağlıklı görünmediği için hukuk önündeki değerinden hiçbir şey kaybetmez. Toplum fayda üzerinden insan değeri biçmeye başladığında, hukuk son savunma hattı olmak zorundadır.

Medya ise toplumsal önyargılarla hukuk arasındaki en tehlikeli köprülerden biridir. Bir haberin dili, bir fotoğraf seçimi, bir başlık, bir altyazı, bir stüdyo tartışması, bir yorumcunun yüz ifadesi kamu vicdanını yönlendirebilir. Medya birini canavarlaştırdığında hukuk baskı altına girer. Bir mağduru görünmez kıldığında adalet duygusu eksik kalır. Bir suçlu politik kamplara göre büyütüp küçülttüğünde toplumun ölçüsü bozulur. Türkiye medyası çoğu zaman hakikatin peşinde koşmak yerine kendi mahallesinin mahkeme zabıt kâtibi gibi çalışır. Zabıt tutar ama adalet için değil, kampın hafızası için.

Hukukçuların burada özel bir sorumluluğu vardır. Hukukçu, toplumun önyargısını karar diline tercüme eden kişi olmamalıdır. Tam tersine, önyargıya karşı soğukkanlı bir direnç noktası olmalıdır. Toplum bağırırken hukukçu delile bakmalıdır. Mahalle hüküm verirken hukukçu savunma hakkını hatırlamalıdır. Medya linç ederken hukukçu masumiyet karinesini savunmalıdır. Aile baskı kurarken hukukçu bireyin hakkını görmelidir. Devlet şüpheyle yaklaşırken hukukçu insan haysiyetini merkeze almalıdır. Hukukçu toplumun aynası olmakla yetinirse, toplumun kirini de yansıtır. Hukukçudan beklenen biraz daha fazlasıdır: Aynayı tutarken ışığı da çoğaltmak.

Fakat hukukçunun kendisi de toplumun içinden geldiği için bu kolay değildir. Bir hâkim kendi cinsiyetçi bakışını fark etmeyebilir. Bir savcı güvenlikçi refleksini hukukî hassasiyet sanabilir. Bir avukat sınıfsal kibrini mesleki özgüven zannedebilir. Bir akademisyen halkı küçümsemesini bilimsel mesafe diye ambalajlayabilir. Bir polis kendi önyargısını tecrübe diye satabilir. İnsan kendi karanlığına isim bulmakta mahirdir. Bu yüzden hukuk eğitimi yalnız mevzuat öğretmekle yetinemez. Hukukçuya insanın toplumsal olarak nasıl damgalandığı, iktidarın dilde nasıl çalıştığı, cinsiyetin, sınıfın, etnisitenin, inancın, yaşın, engelliliğin ve politik kimliğin hukuk deneyimini nasıl etkilediği de öğretilmelidir. Hukuk fakültesi sadece madde ezberleten yer olursa, mezun ettiği kişi kanun bilen ama insanı okuyamayan bir memur olur.

Toplumun önyargılarıyla hesaplaşmadan adalet kültürü kurulamaz. Çünkü hukuk, yalnız devletin tepesinde yaşanan bir sorun değildir; gündelik hayatın kılcal damarlarına kadar yayılmış bir meseledir. Kadını dinlemeyen aile, çocuğu susturan okul, işçiyi ezen patron, göçmeni aşağılayan komşu, yoksulu hor gören memur, farklı inancı küçümseyen çoğunluk, sanığı peşinen mahkûm eden medya, sosyal medyada linçten haz alan kalabalık; hepsi hukuk krizinin ortağıdır. Herkes suçu yalnız Ankara'ya, mahkemeye, iktidara, muhalefete, devlete, partiye atarak rahatlamak ister. Rahatlama iyidir; ama hakikat bazen rahat koltuğu tekmeler.

Hukukun yalnız metinlerden değil, insanın dünyayı algılama biçiminden doğduğunu söylüyorsak, o algının içindeki önyargı bataklığına bakmak zorundayız. İnsan insanı nasıl görüyor? Tehlike olarak mı, eşit olarak mı? Eksik olarak mı, hak sahibi olarak mı? Terbiye edilmesi gereken varlık olarak mı, dinlenmesi gereken özne olarak mı? Bu sorular soyut değildir. Bir kadının şiddet dosyasında, bir çocuğun istismar beyanında, bir işçinin tazminat davasında, bir göçmenin sınır dışı kararında, bir mahkûmun yeniden hayata dönüşünde, bir öğrencinin disiplin soruşturmasında, bir yurttaşın ifade özgürlüğü davasında ete kemiğe bürünür.

Toplum adil değilse hukuk tek başına adil kalmakta zorlanır. Ama bu, hukukun topluma teslim olması gerektiği anlamına gelmez. Hukuk biraz da toplumun önyargılarına karşı kurulmuş bir direnç düzenidir.

Toplum "as" dediğinde hukuk "bekle" der. Toplum "bunlar böyledir" dediğinde hukuk "delil göster" der. Toplum "o da hak etmiş" dediğinde hukuk "kimse haksız muameleyi hak etmez" der. Toplum "bizden değil" dediğinde hukuk "insan" der. Hukukun soyluluğu bu inatçılıktadır. Kalabalığın acele kararına karşı insanın haysiyetini savunabilmek... Zor iş. Ama kolay olan zaten genelde adalet değil, tribün performansdır.

Türkiye'nin hukuk sorunlarının kaynağını yalnız kanunlarda aramak, bu gündelik mahkemeleri görmezden gelmektir. Oysa her ev, her okul, her iş yeri, her medya ekranı, her sosyal medya hesabı, her parti odası, her cami avlusu, her üniversite koridoru küçük bir hukuk kültürü üretir. Ya insanı büyütür ya küçültür. Ya hakkı öğretir ya itaati. Ya dinlemeyi öğretir ya damgalamayı. Ya delili önemser ya dedikoduyu. Ya haysiyeti korur ya kalabalığın öfkesine teslim eder. Büyük hukuk düzeni, bu küçük alanların toplamından bağımsız değildir.

Adaletin toplumsal zemini kurulmadan hukuk reformu eksik kalır. Kanun değişir; önyargı eski yerinde durur. Mahkeme yapısı yenilenir; toplum aynı linç iştahını taşır. Eğitim programı değişir; çocuk hâlâ susmaya zorlanır. Kadın hakları metinlere girer; mahalle hâlâ kadını yargılar. Eşit yurttaşlık yazılır; kimlikler hâlâ sadakat sınavına alınır. Sosyal haklar tanınır; yoksul hâlâ kapıda bekletilir. Böylece hukuk kâğıtta ilerler, hayat geride kalır. Türkiye'nin trajedisi biraz da budur: Metinler bazen ileri gider, zihinler arkadan nal toplar.

Bu yüzden mahkeme dışındaki hukuku ciddiye almak gerekir. İnsanların birbirine bakışını, gündelik dilini, şaka diye dolaştırdığı hakaretleri, aile içindeki hiyerarşileri, okul disiplinini, medya başlıklarını, sosyal medya öfkesini, iş yerindeki güç ilişkilerini, mahalle baskısını, sınıfsal kibri, cinsiyetçi refleksleri, etnik ve mezhepsel kuşkuları çözümlenmeden adalet meselesi anlaşılabilir. Hukuk, toplumun bilinçaltını resmî dile çevirdiğinde değil, o bilinçaltını terbiye ettiğinde hukuk olur.

Bir ülkede insanlar ötekine adil davranmayı öğrenmeden mahkemelerden mucize beklemek, paslı aynadan berrak yüz istemektir. Hukuk, elbette toplumu dönüştürebilir; ama toplum da hukuku sürekli kendine benzetmeye çalışır. Bu karşılıklı mücadelede adaletin tarafında durmak, yalnız kanun bilmekle olmaz. İnsan tanımak, önyargıyı sezmek, kalabalığın sesine mesafe koymak, güçsüzün kırılma anını anlamak, kendi mahallesinin körlüğüne itiraz etmek gerekir.

Hukuk, mahkeme salonunda karar verir; fakat adalet, insanın başka bir insana bakışında çoktan başlamış ya da bitmiş olabilir. Bir toplum bakışını temizlemeden dilini, dilini temizlemeden kurumunu, kurumunu temizlemeden hukukunu temizleyemez. Kirli bakıştan berrak adalet çıkmaz. İnsan önce ötekini insan sayacak. Geri kalan bütün hukuk kitapları, bu basit cümlenin uzun açıklamasıdır.

Filozof Kirpi: "Toplum vicdanını eğitmeden mahkeme salonundan mucize beklemek, paslı aynadan berrak yüz istemektir."

8. Kurumsal Zihniyet: Bürokrasi, Yargı ve Meslek Ahlakı

Bir kurumun kapısından içeri girdiğinizde sizi önce duvarlar karşılar. Sonra güvenlik masası, danışma bölümü, bekleme sandalyeleri, sıra numarası, koridorda asılı duyurular, kapısı kapalı odalar, bilgisayar ekranına gömülmüş memurlar, imza bekleyen evraklar, arşiv dolapları, dosya kokusu, çay bardağı, yarım bırakılmış simit, "bugün git yarın gel" sesinin bin yıllık yankısı... Kurum dediğimiz şey dışarıdan bakınca bina gibi görünür; içeriden bakınca alışkanlıktır. Bazen bir cümledir: "Bizde usul böyle." Bazen bir bakıştır: "Sen de nereden çıktın?" Bazen bir sessizliktir: Herkes bilir ama kimse söylemez.

Türkiye'de hukuk kurumlarının sorunu yalnızca kanun eksikliği, personel azlığı, bina yetersizliği, bütçe problemi veya iş yükü meselesi değildir. Bunların her biri önemlidir; ama kurumların asıl ruhunu belirleyen şey, orada çalışan insanların zihniyetidir. Bir kurum, mevzuatla kurulur; fakat ahlâkla yaşar. Mevzuat kapıyı

açar, ahlâk içeriye insan sokar. Ahlâk yoksa kurum çalışır gibi görünür; fakat çalışması insana ağır gelir. Evrak ilerler, insan geride kalır. Sistem döner, adalet yerinde sayar.

Bürokrasi, Türkiye’de çoğu zaman hizmet üretme düzeni olmaktan çok, insanı hizaya sokma terbiyesi gibi çalışır. Vatandaş, hakkını almaya değil, hakkı için yalvarmaya gelmiş gibi karşılanır. Memur, kamu hizmetinin yüzü olduğunu unutup küçük bir iktidarın bekçisine dönüşür. Bir imza, bir onay, bir tarih, bir eksik belge, bir ekran kaydı, bir sıra numarası insanın hayatını kilitleyebilir. Kurumun dili soğuktur: “Eksik evrak.” “Sistem kapalı.” “Yetkimiz yok.” “Yönetmelik böyle.” “Bir üst makama başvurun.” Bu cümleler bazen gerçeği anlatır; bazen de sorumluluktan kaçmanın cilalı kalkanı olur.

Bürokratik zihniyetin en büyük mahareti, insanı dosyaya çevirmesidir. İnsan gelir; dosya olur. Durdurur; dosya olur. Başvuru numarası olur. Hakkını ister; işlem kaydı olur. İtiraz eder; dilekçe olur. Mağduriyetini gösterir; evrak eksikliği olur. Bürokrasi insanın yüzünü sevmez; dosyanın köşesini sever. Çünkü dosya konuşmaz, ağlamaz, öfkelenmez, soru sormaz, hakkını hatırlatmaz. Dosya raflara sığar; insan sığmaz. Bu yüzden bürokratik akıl, insanı küçültüp dosya boyutuna getirmek ister. Hukuk da bu küçültmeye razı olduğunda adaletin kanı çekilir.

Yargı kurumları da aynı hastalıktan bütünüyle azade değildir. Mahkeme salonu, teoride adaletin en ciddi mekânıdır. Fakat orası da insan eliyle kurulur, insan eliyle işletilir, insan eliyle kirletilir veya temizlenir. Hâkim, savcı, zabıt kâtabi, mübaşir, avukat, bilirkişi, kolluk görevlisi; hepsi bir kurum kültürünün parçalarıdır. Bir mahkemenin adaleti yalnız karar metninde değil, duruşma salonunun havasında da hissedilir. İnsan dinleniyor mu, yoksa geçiriliyor mu? Avukat sözünü tamamlayabiliyor mu? Mağdur kendini ifade edebiliyor mu? Sanık peşinen mahkûm edilmiş gibi mi oturuyor? Hâkimin yüzünde sabır mı var, bıkkınlık mı? Savcının tonunda hukuk mu var, otorite mi? Bunlar küçük ayrıntılar değildir; hukuk, çoğu zaman ayrıntıda insanlaşır veya canavarlaşır.

Türkiye’de kurumların en ağır sorunlarından biri, sadakatin liyakatin önüne geçmesidir. Sadakat, kurum içi güven duygusu için bütünüyle anlamsız değildir; fakat liyakatin yerini aldığı zaman kurumu çürütür. Çünkü sadakat, hakikate değil kişiye bağlanır. Liyakat ise işin niteliğine, mesleğin onuruna, kamunun hakkına, insanın haysiyetine bağlanmak zorundadır. Sadakat kültüründe insan soru sormaz; yukarı bakar. Liyakat kültüründe insan işine bakar, ölçüye bakar, hakka bakar. Sadakat büyüdüğünde kurumun içinde görünmez bir tarikat dili oluşur: Kim kimdendir, kime yakındır, kimin adamıdır, hangi çevredendir, hangi referansla gelmiştir, kimin gölgesinde yürür? Bu sorular çoğaldığında hukuk azalır.

Yargı kurumunda sadakat, en tehlikeli zehirdir. Çünkü yargıç sadakatle değil bağımsızlıkla var olur. Savcı sadakatle değil hakikat arayışıyla anlam kazanır. Avukat sadakatle değil savunma onuruyla meslek sahibidir. Bir hâkim karar verirken hukuka değil de kariyerine, tayinine, terfisine, soruşturma ihtimaline, medya baskısına, iktidar rüzgârına, üst mahkemenin beklentisine, çevresinin ideolojik iklimine bakıyorsa, cübbe ağırlaşmaz; hafifler. Hatta kuş tüyü gibi olur. Üzerinde durur ama insana ağırlık vermez. Cübbenin ağırlığı kumaştan gelmez; insanın omurgasından gelir.

Kurum kültürü dediğimiz şey, çoğu zaman yazılı olmayan kurallardan oluşur. Bir kurumda herkes hangi dosyanın hassas olduğunu bilir. Hangi konuda konuşmamak gerektiğini bilir. Hangi ismin kapıyı açacağını, hangi ismin kapıyı kapatacağını bilir. Kimin hakkında şikâyet yazılmayacağını, kimin hakkında işlem yapılırsa sorun çıkacağını, hangi kararın yukarıda rahatsızlık üreteceğini, hangi raporun kariyeri tehlikeye atacağını hisseder. Bu his, bazen kanundan daha güçlüdür. Kanun metninde durur; kurum içi korku günlük hayatı yönetir. Böylece hukukun üzerinde görünmeyen bir ikinci hukuk oluşur: rüzgâr hukuku. Rüzgâr nereden esiyorsa kurumun dili oraya doğru eğilir.

Rüzgâr hukukunun olduğu yerde insanlar yetkilerini kullanmaz, yetkilerini saklar. Karar almamak karar hâline gelir. Dosya bekletilir, imza geciktirilir, görüş istenir, üst yazı yazılır, sorumluluk dağıtılır, süreç uzatılır. Türkiye

bürokrasisinin en sevdiği sanat dallarından biri budur: Sorumluluğu buharlaştırma sanatı. Herkes biraz sorumludur, bu yüzden kimse tam sorumlu değildir. Evrak odadan odaya gezerken suç da odadan odaya gezer. Sonunda mağdur, elinde dosyasıyla koridorda kalır. Kurum ise işlem yapmış görünür. Ah, o meşhur “işlem yapılmıştır” cümlesi... İnsanın içini boşaltan resmi ninni.

Meslek ahlâkı burada belirleyici hâle gelir. Hukuk meslekleri, sadece bilgi meslekleri değildir; karakter meslekleridir. Hâkimlik karakter ister. Savcılık karakter ister. Avukatlık karakter ister. Akademisyenlik karakter ister. Noterlik, bilirkişilik, arabuluculuk, icra memurluğu, zabıt kâtipliği bile karakter ister. Çünkü hukuk alanında yapılan küçük bir ihmal, bir insanın hayatında büyük yıkıma dönüşebilir. Yanlış yazılan bir tarih, unutulmuş bir tebligat, geciken bir karar, önemsenmeyen bir beyan, dikkatsiz hazırlanmış bir rapor, özensiz yürütülen bir soruşturma, insanın kaderine dokunur. Hukukta özensizlik teknik kusur değildir; bazen ahlâkî suçtur.

Bilirkişilik meselesi bu açıdan ibretlidir. Bilirkişi, uzmanlığını mahkemeye sunar; fakat uzmanlık tarafsızlıkla birleşmediğinde adaletin en kritik noktası bulanır. Özellikle teknik davalarda hâkim çoğu zaman bilirkişinin raporuna yaslanır. Rapor özensizse, taraflıysa, kopyala-yapıştır mantığıyla hazırlanmışsa, sahayı görmeden masa başında yazılmışsa, kullanılan kavramlar belirsizse, itirazlar ciddiye alınmamışsa, orada uzmanlık adaletin gözü değil, sis perdesi olur. Türkiye’de birçok insanın “bilirkişi ne derse o” duygusuna kapılması boşuna değildir. Bu duygu, hukukun uzmanlık karşısındaki çaresizliğini gösterir. Uzmanlık denetlenmediğinde bilgi de iktidar olur. Bilginin iktidarı, bazen cübbenin iktidarından daha sessiz ama daha keskindir.

Avukatlık ise başka bir yaradır. Avukat, savunma hakkının ete kemiğe bürünmüş hâlidir. Fakat avukatın itibarı, bağımsızlığı ve güvenliği zedelendiğinde hukuk zincirinin bir halkası kopar. Avukatı yalnız müvekkilin sözcüsü sanmak yanlıştır. Avukat, yargının kurucu unsurudur. Savunmanın olmadığı yerde yargılama yoktur; sadece karar verme düzeni vardır. Fakat Türkiye’de avukat bazen duruşma salonunda gereksiz uzatan kişi, bazen dosyayı karıştıran unsur, bazen hâkimin sabrını zorlayan figür, bazen kolluğun sevmediği itiraz sesi gibi görülür. Oysa savunma rahatsız edici olmak zorundadır. Rahatsız etmeyen savunma, savunma değil dekor olur.

Hâkim ve savcı mesleklerinin psikolojisi de ciddi biçimde ele alınmalıdır. Aşırı iş yükü, dosya yığılması, kamuoyu baskısı, meslek içi hiyerarşi, tayin ve terfi kaygısı, siyasi atmosfer, medya linci, güvenlikçi iklim, mesleki yalnızlık, kişisel korkular karar mekanizmasını etkiler. Bunları söylemek, hataları mazur görmek için değildir; kurumsal zihniyeti çıplak biçimde anlamak içindir. İnsanüstü hukukçu bekleyerek hukuk devleti kurulmaz. Kurum, hukukçuyu korkusuz karar verebileceği şartlarla desteklemek zorundadır. Fakat hukukçu da şartları bahane ederek haysiyet borcunu unutamaz. Herkes koşulların çocuğuyorsa kimse adaletin yetişkini olamaz.

Türkiye’de hukukçuların bir kısmı teknik bilgiyle ahlâkî cesareti karıştırır. Madde bilmek, cesaret değildir. İctihat ezberlemek, adalet duygusu değildir. Çok konuşmak, hukuk bilinci değildir. Güzel dilekçe yazmak, insan haysiyetini kavramak değildir. Hukuk mesleğinde en tehlikeli tiplerden biri, teknik olarak donanımlı ama ahlâken elastik kişidir. Her döneme uyum sağlar, her rüzgâra gerekçe bulur, her güç odağına uygun yorum üretir. Bir gün özgürlükçü olur, ertesi gün güvenlikçi; bir gün hak savunur, ertesi gün hakkı “usul” diye boğar. Böyle hukukçu, hukukun değil kendi kariyer omurgasının mühendisidir. Daha doğrusu omurga demeyelim; omurgaya ayıp olur.

Meslek ahlâkı, yalnız büyük krizlerde sınanmaz. Küçük anlarda sınanır. Hâkimin taraflara davranışında, savcının delile yaklaşımında, avukatın müvekkiline gerçeği söyleme cesaretinde, memurun vatandaşı aşağılamamasında, akademisyenin öğrencisine emeğini çalmamasında, bilirkişinin raporunu özenle

yazmasında, kolluk görevlisinin tutanakta hakikati eğip bükmemesinde, kurum amirinin liyakati korumasında sınanır. Büyük adalet, küçük dürüstlüklerin toplamıdır. Küçük haksızlıkları "ne olacak canım" diye geçiştiren toplum, büyük haksızlıklar karşısında şaşırma hakkını biraz kaybeder.

Hukuk fakülteleri de bu tablonun dışında tutulamaz. Hukuk eğitimi, bir ülkenin adalet geleceğini biçimlendiren en ciddi alanlardan biridir. Eğer hukuk fakültesi öğrenciyeye yalnızca madde ezberletiyor, sınav geçme tekniği öğretiyor, otoriteye uyum sağlatıyor, eleştirel düşünceyi zayıf bırakıyor, felsefe, sosyoloji, tarih, etik ve dil bilincini dışarıda tutuyorsa, oradan hukukçu değil mevzuat operatörü çıkar. Mevzuat operatörü işlem yapar; hukukçu insan görür. Aradaki fark küçücük görünür, ama bir ülkenin adalet kaderini belirler.

Hukuk öğrencisi, daha fakültede hiyerarşinin, ezberin, akademik kibrin, not baskısının, kariyer yarışının, torpil ağlarının, staj sömürsünün, meslek içi kliklerin içine düşerse, daha baştan şunu öğrenir: Hukuk ideali güzel laftır, gerçek hayat bağlantı ve uyum ister. İşte felaket burada başlar. Genç insanın adalet heyecanı erkenden budanır. "Sistemi tanı" denir, "fazla idealist olma" denir, "önce kendini kurtar" denir, "kimseyle kötü olma" denir. Bu öğütler hayat bilgisi gibi görünür; ama bazen hukuk ruhunun cenaze duasıdır.

Stajyer avukatların, genç hukukçuların, araştırma görevlilerinin, adliye personelinin yaşadığı emek sorunları da meslek ahlâkıyla doğrudan bağlantılıdır. Kendi gençlerini sömüren hukuk dünyası, topluma adalet vaaz ederken fazla inandırıcı durmaz. Avukatlık bürosunda düşük ücretle, uzun saatlerle, güvencesiz çalıştırılan stajyerin adalet duygusu nasıl büyüyecek? Üniversitede hocasının gölgesinde ezilen araştırma görevlisi, özgür hukuk düşüncesini nasıl savunacak? Adliyede iş yükü altında tükenen personel, vatandaşa nasıl sabır gösterecek? Kurum insanı öğütüyorsa, öğütülen insan başkasına adalet dağıtmakta zorlanır. Yorgunluk zulmün bahanesi değildir; ama çoğu zaman onun iklimidir.

Kurumların bir başka hastalığı da yüzleşme eksikliğidir. Hata olduğunda kurum hemen savunmaya geçer. Haksız işlem yapıldığında "münferit" denir. Skandal ortaya çıktığında "kurumu yıpratmayalım" denir. Usulsüzlük konuşulduğunda "dışarıya malzeme vermeyelim" denir. Kurumlar kendini korumayı hakikati korumanın önüne koyduğunda çürüme kurumsallaşır. Oysa güçlü kurum, hatasını örten kurum değildir; hatasını kabul edip düzeltebilen kurumdur. Hata kabul etmek, kurumun itibarını azaltmaz. Tam tersine, kurumun çocuk olmadığını gösterir. Bizde kurumlar çoğu zaman ergen gibi davranıyor: Sürekli haklı, sürekli alıngan, sürekli "ben yapmadım" modunda. Koca devlet akıllı, bazen evde vazoyu kırıp kedinin üstüne atan çocuk kıvamına düşüyor. Trajik ama tanıdık.

Yargıda ve bürokraside hesap verebilirlik, sadece dış denetimle sağlanmaz; iç ahlâk gerekir. Denetim mekanizması önemlidir, fakat denetlenen kişi denetimi düşmanlık sayıyorsa sorun devam eder. Kurum içi eleştiri kültürü yoksa hatalar büyür. Üstüne konuşulamayan her sorun zamanla kangrene dönüşür. "Aman kurum zarar görmesin" diye saklanan haksızlık, kurumu içeriden yer. Kurumun itibarı, hakikatin düşmanı değildir; ancak sahte itibar hakikatin mezarıdır.

Meslek örgütleri burada ayrı bir sorumluluk taşır. Barolar, hukuk dernekleri, akademik kuruluşlar, meslek birlikleri yalnız kendi üyelerinin çıkarını koruyan yapılar olmamalıdır. Hukuk mesleklerinin ahlâkî çitasını yükselten, mesleki standardı savunan, genç hukukçuları destekleyen, insan hakları ihlallerine karşı ilkeli duran, kendi içindeki yozlaşmayı da görebilen kurumlar olmalıdır. Fakat meslek örgütleri de ideolojik kamplara sıkıştığında, hukuk savunusu parçalanır. Bir ihlale ses çıkarıp benzer başka bir ihlalde susan meslek örgütü, kendi bildirisinin altını kendi eliyle oyar. Adalet seçici konuşmayı sevmez; seçici konuşanların cümlesi ilk bakışta parlak görünse de çabuk paslanır.

Kolluk ve yargı ilişkisi de kurumsal zihniyet açısından kritik bir alandır. Polis ve jandarma, soruşturma süreçlerinde hukuk devletinin ilk temas noktasıdır. İlk tutanak, ilk ifade, ilk arama, ilk müdahale, ilk temas çoğu zaman dosyanın kaderini belirler. Eğer kolluk kendini hukukun içinde çalışan sınırlı bir kamu görevlisi

olarak değil, düzenin sert eli olarak görürse sorun başlar. Şüpheli daha ilk anda suçlu muamelesi görür, mağdur yeterince ciddiye alınmaz, ifade alma süreci baskıya dönüşür, tutanak hakikatin değil pratiğin diliyle yazılır. Yargı, kolluk işlemlerini yeterince sorgulamazsa, soruşturmanın erken aşamasındaki hata kararın içine yerleşir. Bir kez dosyaya giren yanlış, bazen yıllarca doğru muamelesi görür.

Arşiv ve belge kültürü de hukuk zihniyetinin aynasıdır. Belgeye özen göstermeyen, kayıt tutmayı yük sayan, şeffaflığı tehdit gören, bilgiye erişimi zorlaştıran kurum, adaleti de zorlaştırır. Türkiye’de birçok hak kaybı sadece kötü niyetten değil, kötü kayıt sisteminden, dağınık arşivden, düzensiz yazışmadan, kaybolan evraktan, geç yapılan tebligattan, anlaşılmaz gerekçeden doğar. Fakat kötü sistem de masum değildir. Sürekli hata üreten bir düzen, sonunda yapısal haksızlık üretir. “Yoğunluk vardı” cümlesi bir yere kadar açıklamadır; sonra mazeret olmaktan çıkar, itirafa dönüşür.

Gerekçeli karar kültürü ise hukukun kalbidir. Kararın gerekçesi, yurttaşa “seni dinledim, iddianı ciddiye aldım, neden böyle düşündüğümü açıklıyorum” demektir. Gerekçe kısa, kopya, yüzeysel, ilgisiz, kalıp veya soyut olduğunda insan kendini dinlenmemiş hisseder. Gerekçe sadece üst mahkemeye yazılmış teknik bir metin değildir; kararın muhatabı olan insana verilmiş ahlâkî cevaptır. İnsan kaybettiğinde bile neden kaybettiğini anlayabilmelidir. Hukuk, açıklamadığı yerde buyruğa benzer. Buyruk korkutur; gerekçe ikna etmeye çalışır. Hukuk korkutarak değil, gerekçe vererek saygınlıştır.

Kurumsal zihniyetin bir başka yüzü, dil meselesidir. Resmî yazışma dili çoğu zaman insanı dışarıda bırakır. Uzun cümleler, ağır terimler, edilgen yapılar, sorumluluğu belirsiz ifadeler, “mezkur”, “müteveccih”, “havi”, “mucibince”, “derdest”, “mübrez” gibi yaşayan insanla mesafesi açılmış kelimeler, hukuku sıradan yurttaş için karanlıklaştırır. Elbette hukuk teknik bir dildir; fakat teknik olmak anlaşılmaz olmak demek değildir. Anlaşılmazlık bazen iktidardır. İnsan anlamadığı şeye itiraz etmekte zorlanır. Hukukun dili, yurttaşı dışarıda bıraktıkça adalet kapalı devre bir uzmanlık gösterisine dönüşür.

Bürokrasi de aynı dili sever. Çünkü anlaşılmaz dil, kurumun etrafına sis çeker. Yurttaş “ne demek istiyorlar?” diye düşünürken süreler geçer, haklar zayıflar, itiraz imkânı azalır. Açık dil demokratiktir; çünkü insanı muhatap alır. Kapalı dil otoriterdir; çünkü insanı kendi cehaletiyle baş başa bırakır. Türkiye’de hukuk ve bürokrasi dili sadeleşmedikçe adalet erişim de sınırlı kalır. Dil, yalnız iletişim aracı değildir; hukukta sınıf bariyeridir. İyi eğitilmiş olan geçer, yoksul ve eğitimsiz olan takılır. Sonra da “herkes kanun önünde eşittir” deriz. Evet, tabelada eşittir; ama tabelayı okuyamayan ne yapacak?

Kurumların dijitalleşmesi yeni imkânlar açsa da zihniyet değişmeden teknoloji adaleti otomatik olarak büyütmez. Sistemler hızlanabilir, başvurular kolaylaşabilir, evrak takibi şeffaflaşabilir. Fakat dijitalleşme insansızlaşmaya dönüşürse yeni bir duvar üretir. “Sistem izin vermiyor” cümlesi, eski “memur bey izin vermiyor” cümlesinin teknolojik kuzenidir. Algoritmanın, veri tabanının, otomatik karar süreçlerinin arkasına saklanan kurum, yine hesap vermekten kaçabilir. Teknoloji hukuku hızlandırabilir; ama adaleti vicdansızlaştırma riski de taşır. Ekran, insan yüzünün yerine geçtiğinde hukuk soğuyabilir. Soğukluk bazen verimlilik sanılır; oysa insanın derdi Excel hücrelerine tam sığmaz.

Kurumların en büyük imtihanlarından biri de kriz anlarında görülür. Normal zamanda herkes hukuktan söz eder. Kriz geldiğinde, güvenlik tehdidi büyüdüğünde, toplum öfkeli olduğunda, medya hedef gösterdiğinde, siyaset baskı kurduğunda, kamuoyu cezalandırma istediğinde kurumun gerçek karakteri ortaya çıkar. İyi kurum, kriz anında da ölçüsünü korur. Kötü kurum, krizi bahane edip kendi gizli otoriterliğini açığa çıkarır. Türkiye’de birçok kurum, kriz anlarında hukukî akıldan çok refleksle hareket etmeye alışmıştır. Refleks hızlıdır ama düşünmez. Hukuk ise yavaşlamayı, ölçmeyi, dinlemeyi, gerekçelendirmeyi ister. Kalabalık hız ister; adalet sabır ister.

Kurumsal zihniyetin değişmesi için yalnız mevzuat reformu yetmez. Kurum içinde cesaretin ödüllendirilmesi gerekir. Hata bildirenin cezalandırılmadığı, liyakatli olanın yalnız bırakılmadığı, gençlerin ezilmediğı, kadınların dışlanmadığı, farklı fikirlerin düşman sayılmadığı, etik ihlallerin örtülmediğı, kararların gerekçeyle savunulduğu, vatandaşın hak sahibi olarak görüldüğü bir kültür gerekir. Bu kültür bir günde kurulmaz. Ama kurulmadığında hukuk her gün biraz daha yorulur.

Hukuk kurumları için en tehlikeli karakter tipi, "bana dokunmayan haksızlık" tipidir. Bu kişi kurum içinde her dönemde vardır. Haksızlığı görür ama susar. Çünkü dosya kendisinin değildir. Çünkü mağdur tanıdığı değildir. Çünkü risk almak istemez. Çünkü terfisi yaklaşmıştır. Çünkü çocuğı okul taksitindedir. Çünkü emekliliğine az kalmıştır. Çünkü "böyle gelmiş böyle gider" diye düşünür. Bu kişi büyük kötülüklerin küçük yakıtıdır. Kötülük çoğı zaman bağırarak canavarlarla değil, susan düzgün insanlarla yürür. Kurumsal çürüme de böyle ilerler: Kimse tek başına büyük suçlu değildir, ama herkes biraz susmuştur.

Meslek ahlâkı, bu suskunlukla hesaplaşmayı gerektirir. Bir hukukçu için haysiyet, yalnız kişisel onur meselesi değildir; kamusal görevdir. Haysiyetsiz hukukçu, yalnız kendini küçültmez; temsil ettiği kurumu da küçültür. Hâkim korkarsa yurttaş yalnız kalır. Savcı hakikati aramazsa suç güçlülerin gölgesinde saklanır. Avukat susarsa savunma eksilir. Akademisyen konforu seçerse hukuk düşüncesi kurur. Memur vatandaşı hor görürse devlet kabalaşır. Bilirkişi özensiz davranırsa uzmanlık adaleti boğar. Her meslek insanı kendi küçük alanında adaletin ya taşıyıcısıdır ya sabotajcisidir.

Türkiye'de kurumsal reform tartışmaları çoğı zaman üst yapıdan konuşulur: Hangi sistem, hangi kurul, hangi atama yöntemi, hangi mahkeme düzeni, hangi mevzuat paketi? Bunlar elbette tartışılmalıdır. Fakat kurumun içinde insan değişmiyorsa, en iyi sistem bile bir süre sonra eski zihniyet tarafından ele geçirilir. Çürük zihniyet, yeni binaya taşınıncaya bina yenilenmiş olur; koku aynı kalır. Yeni tabela asılır, eski alışkanlık masaya oturur. Reformun gerçek sınavı tabelada değil, memurun bakışında, hâkimin cesaretinde, savcının bağımsızlığında, avukatın onurunda, vatandaşın kendini hak sahibi hissetmesinde görülür.

Kurumsal zihniyetin iyileşmesi için hafıza da gerekir. Kurumlar geçmiş haksızlıklarını unutmayı sever. Her dönem kendi sayfasını temiz açmak ister. Fakat adalet hafızasız kurulmaz. Hangi davalarda hata yapıldı? Hangi kararlar toplumsal vicdanı yaraladı? Hangi dosyalar siyasi iklimin gölgesinde kaldı? Hangi insanlar kurum eliyle ezildi? Hangi yönetmelikler haksızlık üretti? Hangi uygulamalar yoksulu, kadını, çocuğı, muhalifi, azınlığı, işçiyi, göçmeni mağdur etti? Kurumlar bunları konuşmadıkça aynı hatalar başka isimlerle geri döner. Unutulan haksızlık ölmez; kurumun bodrumunda büyür.

Türkiye'nin hukuk geleceğı, büyük ölçüde kurumların bu iç yüzleşmeye cesaret edip edemeyeceğine bağlıdır. Yargı kendi korkularıyla, bürokrasi kendi kibriyle, akademi kendi klikleriyle, barolar kendi seçiciliğıyle, kolluk kendi güç alışkanlığıyla, hukuk fakülteleri kendi ezberciliğıyle hesaplaşmadan adalet kültürü derinleşmez. Her kurum kendini masum ilan ederse suç sürekli havada kalır. Havada kalan suç, sonunda toplumun üzerine yağmur gibi yağar.

Kurum dediğın şey insan içindir. Bu cümle çok basit ama Türkiye'de devrimci sayılabilecek kadar unutulmuş bir cümledir. Mahkeme insan içindir. Bakanlık insan içindir. Belediye insan içindir. Üniversite insan içindir. Emniyet insan içindir. Cezaevi bile insan haysiyetini bütünüyle yok etmemek için hukukla sınırlanmak zorundadır. Kurum kendini insandan daha önemli görmeye başladığında, insanı öğütür. Kendini korumayı hakikati korumaktan üstün tuttuğunda, adaletin düşmanı hâline gelir. Kurumun itibarı, insanın itibarı üzerine basarak yükselmez; o zaman itibar değil, betonlaşmış kibir olur.

Bir hukuk düzeninde meslek ahlâkı zayıfsa, kanunlar yalnız başına yeterli olmaz. Hatta kötü niyetli ve korkak meslek insanlarının elinde iyi kanunlar da eğilir. Bu yüzden hukukçu yetiştirmek, sadece bilgi aktarmak değil, karakter inşa etmektir. Karakter dediğimiz şey de nutukla oluşmaz. Adil hocalar, şeffaf kurumlar, liyakatli

atamalar, eleştiriye açık ortamlar, etik denetim, mesleki dayanışma, insan haysiyetini merkeze alan eğitim, bağımsız çalışma koşulları ve en önemlisi korkuya teslim olmayan örneklerle oluşur. Genç hukukçu, cesur bir hâkimi, namuslu bir savcuyu, onurlu bir avukatı, emeğe saygılı bir hocayı, vatandaşı hor görmeyen bir memuru gördüğünde hukuk idealinin sadece kitapta kalmadığını anlar.

Kurumların ruhu, içindeki insanların toplam ahlâkıdır. İnsanlar korkaksa kurum korkak olur. İnsanlar kibirliyse kurum kibirli olur. İnsanlar sadakatçi ise kurum adaleti değil bağlılığı ödüllendirir. İnsanlar haysiyetli ise kurum zor zamanlarda bile ayakta kalabilir. Bu yüzden hukuk kurumlarının geleceği, yalnız anayasa metinlerinde değil, her gün masasına oturan insanın iç muhasebesinde yazılır. O muhasebe yapılmadan imzalanan her evrak biraz eksiktir.

Türkiye'nin adalet meselesi, kurum kapısında bekleyen insanın yüzüne nasıl bakıldığıyla doğrudan ilgilidir. O insan bir yük mü, dosya mı, risk mi, baş belası mı, istatistik mi, yoksa hak sahibi bir yurttaş mı? Kurumsal zihniyetin bütün çıplaklığı bu soruda saklıdır. Eğer insan yükse, hukuk yorulur. Eğer insan dosyaysa, adalet soğur. Eğer insan riskse, kurum paranoyaklaşır. Eğer insan hak sahibiyse, işte o zaman hukuk nefes almaya başlar.

Kurum, insana tepeden bakmayı bıraktığında adaletin kapısı aralanır. Hâkim insanı dinlediğinde, savcı hakikati iktidardan bağımsız aradığında, avukat savunmayı ciddiyetle taşıdığına, memur vatandaşı küçümsemediğinde, akademisyen öğrencisini ezmediğinde, bilirkişi uzmanlığını namus bildiğinde, meslek örgütü seçici davranmadığında hukuk metinden hayata iner. Aksi hâlde elimizde sadece binalar, cübbeler, mühürler, panolar, yönetmelikler ve ağır kelimeler kalır. Ağır kelimeler insanı kurtarmaz; bazen yalnızca çürümenin üstüne örtülen kalın perdeler olur.

Filozof Kirpi: "Cübbe insanı hukukçu yapmaz; haysiyet taşımiyorsa kumaş yalnızca kumaştır."

33

9. Hukuk, Güç İlişkileri ve Sınıfsal Adalet

Bir adliye koridorunda iki insan yan yana bekler. Biri pahalı takım elbisesinin içinde telefonla alçak sesle konuşur; konuşurken bile birilerini arayabileceğini, bir kapının açılabilceğini, bir dosyanın hızlanabileceğini bilir. Diğeri elindeki dosyayı göğsüne bastırır; dosyanın içindeki kâğıtları defalarca kontrol eder, sanki eksik bir belge hayatını biraz daha aşağı itecektir. Biri hukuku kullanmayı bilir. Diğeri hukuktan medet umar. Aradaki fark sadece para farkı değildir; sınıf farkıdır, dil farkıdır, cesaret farkıdır, çevre farkıdır, özgüven farkıdır, devlet karşısında öğrenilmiş beden farkıdır.

Hukukun en büyük iddiası eşitliktir. Kanun önünde herkes eşittir denir. Cümle güzeldir; neredeyse törenlidir. Fakat hayat, tören cümlelerine her zaman saygılı davranmaz. Kâğıt üzerinde herkes eşit olabilir; ama herkes hukuka aynı mesafeden yaklaşmaz. Birinin avukata ulaşması kolaydır, diğerrinin adliye yol parasını düşünmesi gerekir. Birinin beklemeye zamanı vardır, diğerrinin bir günlük yevmiyesi kesilir. Birinin dosyayı takip edecek tanıdığı, bilgisi, çevresi, özgüveni vardır; diğerrinin yalnızca kırgın bir hakkı ve ürkek bir sesi. Hukuk eşit başladığını söyler; hayat çoktan eşitsiz koşmuştur.

Türkiye'de sınıfsal adalet meselesi çoğu zaman yeterince çıplak konuşulmaz. Çünkü hukuk dili sınıfı sevmez. Hukuk, soyut insanla konuşmayı sever: davacı, davalı, sanık, mağdur, müşteri, borçlu, alacaklı, işçi, işveren. Bu kelimeler gerekli olabilir; ama insanın gerçek toplumsal ağırlığını çoğu zaman gizler. "İşçi" denir; ama o işçinin eve götüremediği ekmeğe, çocuğuna alamadığı ayakkabı, kirayı düşünürken titreyen uykusu, patron karşısında yutkunduğu cümle görünmez. "Borçlu" denir; ama o borcun arkasındaki işsizlik, hastalık, çaresizlik, ekonomik düzen, faiz, haciz korkusu, mahalle utancı konuşulmaz. Hukuk sınıflandırır; adalet, sınıflandırmanın arkasındaki hayati görmek zorundadır.

Güç ilişkileri hukukun etrafında görünmez bir iklim kurar. Para güçtür. Makam güçtür. Medya gücü güçtür. Siyasi bağlantı güçtür. Bürokratik çevre güçtür. Akademik unvan güçtür. Aile adı güçtür. Erkeklik güçtür. Çoğunluk kimliği güçtür. Şehirli olmak güçtür. Düzgün Türkçe konuşmak güçtür. Dosya dilini bilmek güçtür. Hatta mahkeme salonunda korkmadan oturabilmek bile güçtür. Güç, yalnız cebinizdeki parayla değil, bedeninizin devlete karşı nasıl durduğuyla da ilgilidir. Bazı insanlar kapıdan girerken zaten haklı gibi görünür; bazıları haklı olduğunu ispatlamaya başlamadan önce kendisinin ciddiye alınmaya değer olduğunu kanıtlamak zorunda kalır.

Hukuk, güç ilişkilerini görmezden geldiğinde tarafsız olmaz; güçlünün lehine sessizce çalışır. Çünkü eşitsiz bir hayatta kör tarafsızlık, çoğu zaman güçlüye hizmet eder. Boks ringinde biri eldivenli, diğeri elleri bağlıysa "ikisine de aynı mesafedeyim" demek adalet değildir. Hukuk, taraf tutmamalıdır; ama eşitsizliği de görmelidir. Taraf tutmak başka, kırılganlığı tanımak başkadır. Adalet, terazinin kefelerini aynı varsayarak değil, kefelelerin neden baştan eğik olduğunu anlayarak başlar.

Türkiye'de zengin ile yoksulun hukuk deneyimi aynı değildir. Zengin insan için hukuk çoğu zaman yönetilebilir bir risktir. Davalar uzatılabilir, uzman raporları alınabilir, iyi avukatlar tutulabilir, kamuoyu yönetilebilir, bağlantılar devreye sokulabilir, zaman kazanılabilir, pazarlık yapılabilir. Yoksul için hukuk çoğu zaman yorucu bir labirenttir. Her duruşma yeni masraf, her erteleme yeni kayıp, her belge yeni telaş, her yolculuk yeni borçtur. Zengin için süre stratejidir; yoksul için çürümedir. Zengin beklerken hesap yapar; yoksul beklerken tükenir.

Bu nedenle "geciken adalet" cümlesi sınıfsal olarak da okunmalıdır. Adalet geciktiğinde herkes aynı ölçüde zarar görmez. Parasız insan için gecikme hayatın çökmesidir. İşçi alacağını geç aldığına sadece bir dava kazanmış olmaz; belki yıllarca çocuğunun rızından, evinin huzurundan, sağlığından kaybetmiştir. Kiracı hakkını geç aldığına evsiz kalmış olabilir. Kadın nafaka veya koruma kararına geç ulaştığında şiddetin ortasında bırakılmış olabilir. Küçük esnaf alacağını geç tahsil ettiğinde dükkânını kapatmış olabilir. Gecikme, güçlü için takvim; güçsüz için kaderdir.

İş hukuku, sınıfsal adaletin en çıplak alanlarından biridir. İşçi kanunda hak sahibidir; fakat işyerinde çoğu zaman korku sahibidir. Hakkını bilir ama kullanamaz. Fazla mesaiyi bilir, ücretini alamaz. Tazminatını bilir, işten atılmaktan korkar. Sendika hakkını bilir, kara listeye girmekten çekinir. Mobbingi hisseder, ispat edemez. İş kazasında sakatlanır, kusurlu ilan edilir. Patronun bir cümlesi, işçinin bütün hukuk bilgisinden daha ağır basabilir: "Beğenmiyorsan kapı orada." Kapı gerçekten oradadır; ama kapının dışında kira, borç, çocuk, mutfak, işsizlik ve onur kırılması bekler.

Hukuk burada patronla işçiyi soyut iki taraf olarak gördüğünde eksik görür. Çünkü patronun arkasında sermaye, zaman, danışman, insan kaynakları, muhasebe, hukuk bürosu, çevre ve piyasa gücü vardır. İşçinin arkasında çoğu zaman yalnız ailesi ve korkusu vardır. Elbette her işveren kötü değildir, her işçi haklı değildir. Mesele masal anlatmak değil. Mesele yapısal güç farkını görmek. Güç farkını görmeyen hukuk, "eşit taraflar" diyerek eşitsizliği resmileştirir. Bazen en büyük adaletsizlik, herkese aynı davranıyormuş gibi yaparak kurulur.

Ceza hukuku alanında sınıfın yüzü daha serttir. Yoksulun suçu görünürdür; zenginin suçu karmaşıktır. Yoksulun hırsızlığı kameraya takılır, zenginin vurgunu belgeler arasında kaybolur. Yoksulun kavgası kamu düzenini bozar, güçlünün organize zararı "ticari uyuşmazlık" diye yumuşatılır. Yoksulun uyuşturucu dosyası sokakta yakalanır, zenginin beyaz yakalı suçu raporlarla inceltir. Küçük suç hızlı cezalandırılır; büyük suç uzmanlık, usul, şirket yapısı, ihale ilişkisi, finansal teknikler ve politik bağlantılar içinde buharlaşabilir. Adaletin gözü bağlıdır derler; bizde bazen gözü bağlı olan adalet değil, güçlünün üstünü görmemek için yüzünü çeviren düzendir.

Ekonomik suçlarda, yolsuzlukta, kamu zararında, ihale ilişkilerinde, vergi kaçırma, çevre talanında, imar suçlarında, iş cinayetlerinde hukuk çoğu zaman büyük güç ilişkileriyle sınırlanır. Bir ağacın kesilmesi, bir derenin kirletilmesi, bir maden faciası, bir inşaat skandalı, bir işçinin ölümü, bir kamu kaynağının yağmalanması sadece teknik dosya değildir. Bunların arkasında para, siyaset, belediye, bakanlık, şirket, medya, uzman raporu, yerel güçler, kolluk, ruhsat ve sessizlik ağı vardır. Hukuk bu ağa dokunmadığında yalnız bireysel suçları kovalar; yapısal suçlar kravat takip toplantıya girer.

Türkiye’de “tanıdık” meselesi hukukun sınıfsal ve kültürel damarlarından biridir. Tanıdık yalnız kişisel ayrıcalık değildir; hukuk sistemine duyulan güvensizliğin de sonucudur. İnsanlar hakkını kanunla değil, biriyle halletmeye çalışır. Çünkü sistemin kendiliğinden adil işleyeceğine inanmaz. “Birini bulmak lazım” cümlesi, hukuk devletinin mezarlığında yankılanan bir cümledir. Tanıdığı olan kapıyı açar, olmayan sıra bekler. Tanıdığı olan dosyasını sordurur, olmayan memurun yüzüne bakar. Tanıdığı olan süreci hızlandırır, olmayan “sistem yoğun” cevabını alır. Böyle bir ülkede hukuk ortak yol olmaktan çıkar, bağlantı sahiplerinin özel geçidine dönüşür.

Sınıfsal adalet meselesinde dil çok önemlidir. Yoksul insan çoğu zaman hukuk dilini bilmez. Kendisini anlatırken eksik konuşur, duygusallaşır, dağlır, yanlış kelime kullanır, asıl söylemesi gerekeni söyleyemez. Eğitimli ve varlıklı kişi ise derdini daha düzenli sunar. Hangi belgeyi vereceğini, hangi kavramı kullanacağını, hangi usulü işleyeceğini bilir. Hukuk dili bu farkı telafi etmek yerine cezalandırıyor, adalet değil dil aristokrasisi üretir. İnsan hakkını kaybedebilir; çünkü hakkını uygun cümleyle anlatamamıştır. Bu, medeni bir hukuk düzeni için utançtır.

Adalet erişim dediğimiz şey sadece mahkemeye başvurabilmek değildir. Adalet erişim; bilgiye erişimdir, avukata erişimdir, anlaşılır dile erişimdir, ekonomik imkân erişimdir, güvenli başvuruya erişimdir, makul sürede karar alabilmektir, kararın uygulanabilmesidir. Bir insan mahkemeyi kazansa bile karar uygulanmıyorsa neye erişmiştir? Bir işçi tazminat kazansa ama tahsil edemese neyi kazanmıştır? Bir kadın koruma kararı alsa ama fiilen korunmasa hukuk neyi başarmıştır? Bir köylü çevre davasında haklı çıksa ama dere çoktan zehirlenmiş olsa karar neyi temizler? Hukuk sadece hüküm kurmakla yetinirse hayat çoktan başka yere taşınmış olur.

Yoksulun adaletle ilişkisi çoğu zaman sabır üzerinden sınırlanır. Sistem ona beklemeyi öğretir. Bekle, araştırılıyor. Bekle, rapor gelecek. Bekle, duruşma ertelendi. Bekle, tebligat dönmedi. Bekle, dosya istinafta. Bekle, bilirkişi değişti. Bekle, hâkim tayin oldu. Bekle, sistem arızalı. Bekle, yoğunluk var. Bekle, sıra sana da gelecek. Yoksulun ömrü bekleme salonlarında azalır. Zengin beklerken kahvesini içer; yoksul beklerken hayatının bir parçasını kaybeder. Bu farkı görmeyen hukuk, zamana sınıfsal olarak kördür.

Sınıfsal körlük, medya dilinde de görülür. Bir yoksul suç işlediğinde fotoğrafı hemen bulunur, mahallesi yazılır, ailesi konuşulur, geçmişi eşelenir. Bir güçlü suçlandığında “iddia”, “soruşturma”, “saygın iş insanı”, “tanınmış aile”, “başarılı yönetici” gibi yumuşatıcı kelimeler devreye girer. Yoksulun yüzü teşhir edilir; zenginın itibarı korunur. Yoksulun adı suçla özdeşleşir; güçlünün dosyası hukuki süreç diye sterilize edilir. Medya da sınıfsal adaletin mahkeme dışı aktörüdür. Kimin yüzünü büyüttüğü, kimin yüzünü perdelediği önemlidir.

Hukuk sistemi içinde adli yardım mekanizmaları bu yüzden hayati önem taşır. Fakat adli yardımın kâğıt üzerinde var olması yetmez. Nitelikli, erişilebilir, hızlı ve insan onuruna uygun olması gerekir. Yoksula “sana da bir avukat verildi” demek, savunma hakkının gerçekten sağlandığı anlamına gelmez. Avukatın zamanı, emeği, dosyaya erişimi, mesleki güvencesi, ücretlendirmesi, bağımsızlığı, uzmanlığı önemlidir. Savunma hakkı fakir fukaraya dağıtılan idari bir sadaka değildir. Savunma, hukuk devletinin namusudur. Namus kelimesini burada özellikle kullanıyorum; çünkü bu memlekette herkes namustan konuşuyor ama savunmanın namusunu pek dert etmiyor.

Cezaevleri sınıfsal adaletin en karanlık aynalarından biridir. İçeride en çok kimler vardır? Hangi suçlar daha görünürdür? Kim iyi avukat bulabilir? Kim ailesinden destek alabilir? Kim dışarıdaki işini, itibarını, bağlantısını koruyabilir? Kim çıktıktan sonra yeniden hayata tutunabilir? Cezaevi sadece suçun sonucu değildir; toplumdaki eşitsizliklerin sıkıştırılmış haritasıdır. Yoksulluk, eğitimsizlik, bağımlılık, aile çöküşü, çocukluk travması, işsizlik, mahalle baskısı, sınıfsal dışlanma ceza adaletinin arka planında durur. Bunları görmek suçlu mazur göstermek değildir. Bunları görmemek, suçun toplumsal üretim alanlarını inkâr etmektir.

Borç ve icra hukuku da sınıfın sert yüzünü gösterir. Borçlu insan çoğu zaman ahlaken kusurlu gibi görülür. Oysa borç, modern yoksulluğun en yaygın biçimlerinden biridir. Kredi kartı borcu, tüketici kredisi, kira borcu, fatura, nafaka, vergi, esnaf borcu, sağlık harcaması, eğitim masrafı... İnsan hayatı borçla çevrilidir. İcra takibi, haciz, maaş kesintisi, banka blokesi, ev eşyasının yazılması sadece hukuki işlem değildir; insan haysiyetine dokunan sert süreçlerdir. Alacaklının hakkı elbette korunmalıdır. Fakat borçlunun insanlığı da korunmalıdır. Hukuk, alacağı tahsil ederken insanı yerle bir etmemelidir. Çünkü borçlu olmak, insan olmaktan çıkmak değildir.

Barınma meselesi, hukukun sınıfsal adaletle bağına daha görünür hâle getiriyor. Kiracı ile ev sahibi arasındaki ilişki, soyut sözleşme ilişkisi gibi anlatılabilir; fakat hayat orada da eşit değildir. Kira artışı, tahliye baskısı, depozito, aracı ücretleri, ekonomik kriz, şehir merkezlerinden dışlanma, ailelerin dağılması, öğrencilerin çaresizliği, emeklilerin sıkışması, göçmenlerin sömürülmesi hukukun gündelik hayatla temas ettiği yerlerdir. Ev sadece taşınmaz değildir; insanın dünyaya tutunduğu kabuktur. O kabuk kırıldığında hukuk "sözleşme serbestisi" diyerek kenara çekilemez. Serbestlik, güçlü tarafın elinde sopaya dönüşüyorsa orada hukuk sosyal adaletle konuşmak zorundadır.

Mülkiyet hakkı önemlidir; ama mülkiyet hakkı insan haysiyetini silip süpüren mutlak bir tanrı değildir. Aynı şekilde sosyal adalet de mülkiyeti bütünüyle yok sayan kaba bir el koyma iştahı değildir. Hukukun zorluğu buradadır: hem hakkı korumak hem güç farkını görmek. Türkiye'de çoğu tartışma bu inceliği kaybediyor. Ya mülkiyet kutsallaştırılıyor ya sosyal adalet hamasetle konuşuluyor. Oysa adalet, sloganla değil ölçüyle yaşar. Ölçü yoksa zenginlik kibir, yoksulluk öfke, hukuk da bu ikisi arasında gerilmiş yorgun bir ip olur.

Çevre adaleti de sınıfsal adaletin ayrılmaz parçasıdır. Kirli hava kimin mahallesine çöker? Maden sahası kimin köyünü yutar? Zehirli atık kimin deresine bırakılır? Betonlaşma kimin oyun alanını yok eder? Sel felaketinde kimin evi gider? Depremde kimin binası çöker? İmar affından kim kazanır, enkaz altında kim kalır? Çevre meselesi sadece ağaç sevgisi değildir; yaşam hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı ve gelecek hakkıdır. Yoksullar doğa talanının bedelini daha ağır öder. Zengin kirlenmiş yerden taşınır; yoksul zehri solumaya devam eder. Hukuk bunu görmüyorsa çevre dosyalarını teknik rapor sanır; oysa orada sınıfsal kader yazılıdır.

Deprem, sel, maden faciası, iş cinayeti gibi büyük felaketlerde hukuk ile sınıf arasındaki ilişki daha da çıplaklaşır. Felaketler doğal olabilir; yıkım çoğu zaman toplumsaldır. Kötü bina, denetimsizlik, rant, imar affı, ucuz malzeme, göz yumma, ruhsat oyunu, siyasi bağlantı, denetçi sessizliği, belediye ihmali, şirket kârı, işçinin güvenliksiz çalıştırılması... Bunlar kader değildir. Kader diyerek hukuki sorumluluğu gömen her dil, güçlünün suçunu metafizik sisle örter. Yoksul ölür, sonra "takdir-i ilahi" denir. Güzel taktik: Suçu göğe havale et, yerdeki imzaları kurtar. Buna inanan çok, çünkü sorumluluk ağır; kader ucuzdur.

Hukuk, felaket sonrası sadece birkaç kişiyi cezalandırmakla yetinirse sınıfsal adaleti kuramaz. Sistemin nasıl izin verdiğine bakmalıdır. Kim denetlemedi? Kim ruhsat verdi? Kim raporu görmezden geldi? Kim malzemedden çaldı? Kim siyasi koruma sağladı? Kim itirazları bastırdı? Kim uzman uyarısını dikkate almadı? Kim bu düzenin kârını aldı, kim enkazını taşıdı? Sınıfsal adalet, bireysel suçun ötesindeki organizasyonu görmeyi gerektirir. Çünkü bazı suçlar tek kişinin elinde değil, bir sistemin ortak suskunluğunda doğar.

Hukukun sınıfsal adaletle imtihanında vergi meselesi de unutulmamalıdır. Vergi, devlet ile yurttaş arasındaki en somut adalet ilişkilerinden biridir. Kim ne kadar ödüyor, kim kaçırıyor, kim affediliyor, kim takip ediliyor, kamu kaynakları kime dağıtılıyor, teşvikler kime gidiyor, cezalar kime uygulanıyor? Vergi adaletsizliği hukuk meselesidir. Çünkü kamu yükü adil dağılmıyorsa, devletin harcadığı para da ahlaken tartışmalı hâle gelir. Yoksul tüketim üzerinden vergi öderken, büyük sermaye çeşitli yollarla yükünü hafifletiyorsa, hukuk orada sınıfsal bir sessizlik içindedir. Devletin kasası herkesten dolar; fakat musluklar herkese aynı açıklıkta akmaz.

Kamu kaynaklarının dağıtımı, ihaleler, belediye hizmetleri, sosyal yardımlar, kadrolar, teşvikler, imar kararları sınıfsal hukukun canlı alanlarıdır. Sosyal yardım hak mı, sadaka mı? Yoksul yurttaş devlet karşısında hak sahibi mi, yoksa siyasi sadakatin müşterisi mi? Yardım kolisi, oy ilişkisinin gölgesine giriyorsa sosyal hukuk kirlenir. Kadro, ehliyeteye göre değil sadakate göre dağıtılıyorsa kamu hakkı gasp edilir. İhale, rekabete göre değil yakınlığa göre veriliyorsa hukuk piyasaya değil ağa hizmet eder. Bunlar teknik idare hukuku meseleleri değildir sadece; adaletin gündelik haysiyet meseleleridir.

Sınıfsal adalet, sağ ve sol ideolojilerin de sınındığı alandır. Sağ, çoğu zaman hayırseverliği adaletin yerine koyar. Zengine "yardım et" der, ama zenginliği üreten adaletsiz ilişkiyi yeterince sorgulamaz. Sadaka verir, sistem aynı kalır. İftar sofrası kurar, işçinin hakkını ödemez. Yardım kolisi dağıtır, sendikayı düşman görür. Fakiri sever, yoksulluğu üreten düzenle barışık yaşar. Bu dindar görünümlü sosyal vicdan, güzel fotoğraf verir; fakat adalet fotoğraftan ibaret değildir. Fakirin başını okşamak kolaydır; fakiri fakir bırakan düzene dokunmak pahalıdır.

Sol ise sınıfsal adalet konusunda güçlü bir dil kurar, ama bazen insanın diğer boyutlarını sınıfın içine hapseder. Her şeyi sermaye-emek çatışmasına indirdiğinde, cinsiyet, inanç, kimlik, aile, kültür, çevre, çocuk, yaşlılık, engellilik gibi alanların özgül hukuk yaralarını kaçırabilir. Ayrıca sol çevrelerin kendi içinde de sınıfsal kibir üretme riski vardır. İşçiden söz edip işçiyle konuşmamak, yoksulu temsil edip yoksulun gerçek dilini küçümsemek, halk adına siyaset yapıp halkı cahil bulmak, emek mücadelesini teorik dekor hâline getirmek... Bu da başka türden bir adalet körlüğüdür. Yoksul, kimsenin politik aksesuarı değildir. Ne sağın hayır vitrini ne solun devrim posteridir.

Hukuk, sınıfsal adaleti ciddiye alacaksa hem sadakayı hem hamaseti aşmalıdır. Yoksulu nesneleştirmeden, güçlüye düşmanlık histerisi üretmeden, toplumsal eşitsizliği gerçekliğiyle kavramalıdır. Zengin olmak suç değildir; ama zenginliğin hukuk dışı koruma zırhına dönüşmesi suçtur. Yoksul olmak erdem belgesi değildir; ama yoksulluğun hukuka erişimi engellemesi adaletsizliktir. İşveren olmak kötülük değildir; ama işçinin hakkını güç farkıyla ezmek haksızlıktır. Devletin sosyal politika üretmesi lütuf değildir; yurttaşın insan onuruna yaraşır hayat hakkının gereğidir.

Sınıfsal adaletin bir ayağı da eğitimidir. Hukuka erişimin temeli, insanın hakkını bilmesiyle atılır. Hakkını bilmeyen kişi hakkını kullanamaz. Hakkını kullanamayan kişi hukuk düzeninde biçimsel olarak var, fiilen eksiktir. Okullarda yurttaşlık, hak, sorumluluk, adalet, anayasa, mahkeme, başvuru yolları, çocuk hakları, işçi hakları, kadın hakları, tüketici hakları gerçek ve sade biçimde öğretilmelidir. Fakat yalnız bilgi yetmez. Çocuk okulda hakkını kullanabildiğini de görmelidir. Soru sorunca azar işiten, itiraz edince disipline gönderilen, yoksulluğu yüzünden utandırılan çocuk, ileride hukuk devletine güvenen bir yurttaş olmaz. Onu daha sırada otururken kaybederiz.

Adaletin sınıfsal yüzü, şehir hayatında da belirir. Bir şehirde parklar kime yakındır? Mahkemeler, hastaneler, okullar, belediye hizmetleri, ulaşım, temiz su, güvenli konut, kültür alanları, hukuki danışma merkezleri kimin erişimindedir? Şehir merkezi zenginleşirken yoksul çeperlere itiliyorsa, hukuk bunu imar planı meselesi diye geçiştiremez. Şehir hakkı, sınıfsal hukuk meselesidir. Yoksul insan sadece gelirden değil, zamandan,

mekândan, temiz havadan, sessizlikten, güvenlikten, estetikten, kültürden de mahrum bırakılır. Adalet sadece mahkeme kararında değil, otobüs durağının yerinde bile yaşar.

Sınıfsal adalet meselesi aynı zamanda haysiyet meselesidir. Yoksul insana yardım ederken onu aşağılamak da adaletsizliktir. Kamu kurumunda yoksulu bekletmek, başvuru sırasında hor görmek, sosyal yardımı siyasi minnet ilişkisine çevirmek, işsiz genci tembel diye damgalamak, borçlu insanı ahlaken çökmüş saymak, kiracıyı asalak, işçiyi nankör, köylüyü cahil, emekliyi yük görmek haysiyet ihlalidir. Hukuk, haysiyet kavramını soyut bir süs gibi değil, gündelik muamele ölçüsü olarak düşünmelidir. İnsan aç olabilir; ama açlığı onun onurunu yeme hakkı vermez.

Burada yargıcın, savcının, avukatın ve bürokratin sınıf bilinci derken parti ideolojisi değil, toplumsal farkındalık kastedilmelidir. Hukukçu, karşısındaki insanın hangi güç koşullarından geldiğini anlamalıdır. Bir kadının neden geç şikâyet ettiğini, bir işçinin neden hemen dava açamadığını, bir yoksulun neden belge toplayamadığını, bir göçmenin neden kendini ifade edemediğini, bir çocuğun neden çelişkili konuştuğunu, bir borçlunun neden paniklediğini, bir köylünün neden uzman raporuna itiraz edemediğini anlamayan hukukçu, sadece dosya okur. Dosya okumak yetmez; hayat okumak gerekir.

Sınıfsal adalet, hukukun merhamete teslim edilmesi anlamına gelmez. Merhamet önemlidir ama adaletin yerine geçince keyifleşebilir. Bir yargıcın yoksula acıması değil, yoksulluğun hukuki süreçte yarattığı eşitsizliği görmesi gerekir. Bir devletin fakire lütfetmesi değil, sosyal hakları güvence altına alması gerekir. Bir zenginin bağış yapması değil, hakkaniyetli vergi ve çalışma düzenine razı olması gerekir. Merhamet kişisel olabilir; adalet kurumsal olmak zorundadır. Merhamet gönle bağlıdır; hukuk gönül hâline bırakılamayacak kadar ciddi bir iştir.

Türkiye’de adalet duygusunu en fazla zedeleyen şeylerden biri, güçlülerin cezasızlık algısıdır. İnsanlar şunu hisseder: Büyük olan kurtulur, küçük olan yanar. Bu his, bazen gerçekten, bazen birikmiş deneyimden, bazen medyadan, bazen politik hafızadan beslenir. Ama sonuç aynıdır: Toplum hukuka değil, güce inanmaya başlar. Gençler “haklı olmak yetmez, güçlü olacaksın” diye büyür. Bu cümle bir toplumun ahlâkî çöküş ilanıdır. Çünkü haklılık güç karşısında korunamıyorsa, hukuk düzeni en temel vaadini yerine getiremiyor demektir.

Cezasızlık sadece mağduru yaralamaz; toplumu eğitir. Kötü yönde eğitir. İnsanlara şunu öğretir: Yeterince güçlüysen hesap vermezsin. Yeterince bağlantın varsa kurtulursun. Yeterince paran varsa süreci yönetirsin. Yeterince görünmezsen unutulursun. Bu eğitim, okul müfredatından daha etkilidir. Çocuklar, gençler, yurttaşlar bunu görür. Sonra değerler değil, taktikler öğrenilir. Hukukun en büyük yenilgisi, insanlara adil olmayı değil kurnaz olmayı öğretmesidir. Kurnazlık memleketin milli sporu hâline gelince adalet tribünde kalır.

Sınıfsal adaletin kurulması için hukuk düzeninin güçle arasına mesafe koyması gerekir. Bu mesafe sadece yargı bağımsızlığıyla sınırlı değildir. Finansal bağımsızlık, mesleki güvence, şeffaf atama, etkili denetim, nitelikli adli yardım, anlaşılır hukuk dili, sosyal hakların güçlendirilmesi, işçi koruması, tüketici koruması, çevre koruması, kamusal kaynakların şeffaflığı, cezasızlıkla mücadele, kamu görevlilerinin hesap verebilirliği, etkili icra ve infaz mekanizmaları bu mesafenin parçalarıdır. Fakat yine dönüp zihniyete geliyoruz: Güce hayran bir toplumda bu düzenekler de kolayca eğilir.

Güce hayranlık, adaletin düşmanıdır. Türkiye’de insanlar çoğu zaman haksızlığa değil, haksızlığı yapanın güçsüz olmasına kızar. Güçlü haksızlık yaptığında “vardır bir bildiği” denir. Zayıf hata yaptığında “ibret olsun” denir. Güçlü bağırınca liderlik, yoksul bağırınca terbiyesizlik sayılır. Güçlü servetini sergileyince başarı, yoksul hakkını isteyince kıskançlık denir. Bu ahlâk çürüktür. Hukuk bu çürümeye teslim olamaz. Hukuk, güçlülünün ihtişamına değil, hakkın çıplaklığına bakmak zorundadır.

Sınıfsal adalet, toplumun ortak güvenini onarır. İnsanlar zengin de olsalar yoksul da olsalar, güçlü de olsalar güçsüz de olsalar aynı hukuk düzeni içinde gerçekten ciddiye alınacaklarını hissedерlerse toplumsal barış güçlenir. Aksi hâlde herkes kendi sınıfının sığınağına kaçар. Zengin güvenli siteye, yoksul öfkeye, orta sınıf kaygıya, gençler umutsuzluğa, siyaset hamasete, devlet baskıya, toplum dedikoduya sığınır. Adalet çekildiğinde geriye birbirine güvenmeyen kalabalıklar kalır. Kalabalık çok olabilir; toplum azalmıştır.

Hukuk, sınıfsal adaleti görmeden adalet olamaz. Çünkü insan sadece soyut hak öznesi değildir; belirli bir geliri, belirli bir mahallede, belirli bir eğitimle, belirli bir bedenle, belirli bir korkuyla, belirli bir dil kapasitesiyle, belirli bir aile yüküyle, belirli bir çalışma düzeniyle yaşar. Hukuk bu somut insanı görmelidir. Somut insanı görmeyen hukuk, teorik olarak kusursuz, pratikte zalim olabilir. En tehlikeli hukuk biçimlerinden biri budur: Kâğıt üzerinde nötr, hayatta güçlüden yana.

Türkiye'nin adalet meselesini anlamak isteyen herkes şu soruyla yüzleşmelidir: Hukuk, güçsüzün yanında kendini güçlü hissedebildiği bir alan mıdır; yoksa güçsüzün bir kez daha güçsüzlüğünü öğrendiği soğuk bir koridor mu? Bu soruya verilecek cevap, bütün reform paketlerinden daha gerçektir. İnsan adliyeye girerken arkasında kimse olmasa da hakkının duyulacağına inanıyorsa hukuk yaşıyor demektir. İnsan önce kimi arayacağını, hangi tanıdığı devreye sokacağını, hangi gazetecinin yazacağını, hangi siyasetçinin sahip çıkacağını düşünüyorsa hukuk yaralıdır.

Yoksulun adalete giderken eskittiği ayakkabıyı görmek gerekir. O ayakkabının tabanında bu ülkenin hukuk tarihi vardır. Bekleme salonları, ertelenmiş duruşmalar, eksik evraklar, anlaşılmaz kararlar, tahsil edilemeyen alacaklar, korunamayan kadınlar, susturulan işçiler, borçtan ezilen aileler, zehirlenen köyler, enkaz altında kalan bedenler, iş cinayetlerinde ölen gençler, hakkını ararken yaşlanan insanlar... Bunlar hukuk sisteminin kenar notları değildir. Bunlar hukukun sınıfsal vicdan defteridir.

39

Hukuk, güçlüye karşı zayıfı koruduğu ölçüde hukuk olur. Güçlü zaten kendini korumanın yolunu bulur. Parasıyla, çevresiyle, medyasıyla, unvanıyla, sesiyle, kapıları açan kartvizitiyle kendine alan açar. Hukukun asıl sınavı, bunların hiçbirine sahip olmayan insanın yanında durabilmektir. Arkasızın arkası, sessizin sesi, yoksulun yolu, işçinin güvencesi, çocuğun kalkanı, kadının nefesi, köylünün deresi, borçlunun haysiyeti, sanığın savunması, mağdurun duyulması olamayan hukuk; yalnızca güçlülerin medeni görünme protokolüdür.

Adalet, güçlülerin iyi niyetine bırakılmayacak kadar değerlidir. Hukuk bunun için vardır. Gücü sınırlamak, zayıfı görünür kılmak, sınıfsal eşitsizliğin adalet kapısında yeniden üretilmesini engellemek için. Eğer hukuk bunu yapamıyorsa, kanun kitabı ne kadar kalın olursa olsun insanın içindeki adalet duygusu inceler. İncelenen adalet duygusu bir gün kopar. Koptuğunda herkes şaşırır: "Bu toplum neden bu kadar öfkeli?" Çünkü yıllarca hak arayanların ayakkabısındaki tozu görmediniz. Toz birikti, şimdi fırtına oldu.

Filozof Kirpi: "Yoksulun adalete giderken eskittiği ayakkabıyı görmeyen hukuk, zenginin imzasına secde eder."

10. Yeni Bir Hukuk Tahayyülü: Metinden İnsana, Korkudan Haysiyete

Bir ülkenin hukukunu anlamak için yalnız anayasa kitaplarına bakmak yetmez; sabahın erken saatinde adliye kapısında bekleyen insana, devlet dairesinde sıra numarası elinde terleyen yurttaş, karakolda ifadesi alınırken cümlesini yutan gence, boşanma davasında ailesinin ve toplumun bakışını sırtında taşıyan kadına, iş kazasında ölen oğlunun dosyasını takip eden babaya, mahkeme salonunda kendisine inanılmasını bekleyen çocuğa, borç yüzünden kapısı çalınacak diye uykusu kaçan yoksula, hakkını ararken kime yakın olduğunu düşünmek zorunda kalan vatandaşa bakmak gerekir. Hukuk orada, yüzlerde, omuzlarda, suskunlukta, bekleyişte, korkuda ve bazen de inadın ince ışığında görünür.

Türkiye'nin hukuk meselesi, yalnızca kötü kanunlar, yetersiz kurumlar, ağır işleyen mahkemeler, siyasi baskılar, bürokratik hantallık, liyakat eksikliği ve ideolojik kampaşma meselesi değildir. Bunların her biri gerçektir; fakat daha derinde insanı nasıl gördüğümüzle ilgili bir problem vardır. İnsan hak sahibi bir varlık mıdır, yoksa hizaya sokulacak bir unsur mu? Vatandaş devletin muhatabı mıdır, yoksa devletin sabretmek zorunda kaldığı kalabalık mı? Muhalif düşman mıdır, yoksa kamusal aklın gerekli sesi mi? Kadın birey midir, yoksa aile ve namus üzerinden tartılan bir toplumsal figür mü? Çocuk söz sahibi midir, yoksa büyüklerin terbiyesine bırakılmış küçük beden mi? Yoksul yurttaş mıdır, yoksa yardım listesine yazılmış sessiz yük mü? Bu sorulara verdiğimiz cevaplar, hukuk kitaplarının satır aralarına sızar.

Yeni bir hukuk tahayyülü buradan başlamalıdır: metinden önce insandan. Çünkü hukuk, insanı görmediği anda teknik bir makineye dönüşür. Makine çalışır, fakat insanı öğütür. Dava açılır, duruşma yapılır, karar verilir, gerekçe yazılır, dosya kapanır; ama adalet duygusu dışarıda kalabilir. Hukukun asıl gücü işlem yapmasında değil, insanı haysiyetiyle muhatap almasındadır. İnsan, hakkını ararken küçülüyorsa, o hukuk düzeninde bir şeyler temelden yanlıştır. İnsan mahkeme kapısında devlete karşı ezilmiş hissediyorsa, anayasa metni ne kadar parlak olursa olsun adaletin ışığı yetersizdir.

Yeni hukuk tahayyülü, devleti kutsallık katından indirip sorumluluk zeminine çağırarak zorundadır. Devlet, insanın üzerinde dolaşan tarihsel bir gölge değil, insan için kurulmuş sınırlı bir kamusal örgüttür. Devletin itibarı, vatandaşın korkusundan değil, vatandaşın güveninden doğmalıdır. Devlet güçlü görünmek için değil, haksızlık yapmamak için büyüktür. Hata yaptığında inkâr eden devlet çocuklaşır; hatasıyla yüzleşebilen devlet olgunlaşır. Kurumu korumak adına insanı harcayan her anlayış, hukuk devletinin değil, bürokratik putperestliğin dilidir. Putun adı bazen devlet olur, bazen millet, bazen cumhuriyet, bazen din, bazen devrim, bazen güvenlik. İsim değişir; insan eziliyorsa sonuç değişmez.

40

Hukukun devlete söylemesi gereken ilk cümle şudur: Haddini bil. Bu cümle kaba bir isyan değil, hukuk devletinin kalbidir. Devletin haddi vardır. Polis haddini bilecek, yargı haddini bilecek, bürokrasi haddini bilecek, iktidar haddini bilecek, muhalefet de haddini bilecek. Haddin olmadığı yerde hak olmaz. Sınırsız güç, kendi etrafında hemen kutsal gerekçeler üretir. Beka der, güvenlik der, kamu düzeni der, milli hassasiyet der, toplumun huzuru der, ahlak der, tarih der, gelecek der. Fakat bütün bu büyük kelimelerin altında tek bir insanın haysiyeti eziliyorsa, hukuk orada durup sormalıdır: Bu büyüklük kimin sırtına basarak yükseliyor?

Yeni bir hukuk tahayyülü, korkuyu merkezden çıkarmalıdır. Türkiye'de hukuk kültürü uzun süre korkuyla beslendi: devletten kork, mahkemeden kork, polisten kork, müdürden kork, aileden kork, mahalleden kork, çoğunluktan kork, liderden kork, cemaatten kork, sosyal medyadan kork. Korku, insanı kısa vadede sessizleştirir; uzun vadede çürütür. Korkuyla sağlanan düzen, düzen değildir; ertelenmiş patlamadır. Korku, toplumun içindeki adalet duygusunu kurutur. İnsan korktuğu yerde hak aramaz, yalnızca zarar görmemeye çalışır. Hukuk ise insanı zarar görmemeye çalışan ürkek canlı olmaktan çıkarıp hak sahibi yurttaş hâline getirmelidir.

Bunun için hukuk, güven üretmelidir. Fakat güven, "devlete güven" nutkuyla oluşmaz. Güven, denetlenebilir kurumlarla, hesap verebilir makamlarla, açık gerekçelerle, eşit uygulamayla, makul sürede kararlarla, bağımsız yargıyla, güçlü savunmayla, nitelikli adli yardımla, anlaşılır dille, liyakatli kadrolarla, korunabilen tanıklarla, ciddiye alınan mağdurlarla, hakkı çiğnenmeyen sanıklarla, uygulanabilir kararlarla oluşur. Güven soyut bir duygu değildir; kurumsal davranışın sonucudur. Devlet "bana güven" diyerek güven kazanmaz; yanlış yaptığında durdurulabildiğini göstererek güven kazanır.

Yeni hukuk tahayyülü, adaleti çoğunluğun keyfinden de, azınlıkların korkusundan da bağımsız düşünmelidir. Çoğunluk olmak, hakikatin sahibi olmak değildir. Kalabalık, adaletin ölçüsü olamaz. Bir toplumda çoğunluk, kendi değerlerini hukuk diye dayatıyorsa azınlıklar yurttaş değil misafir gibi yaşamaya başlar. Misafir de ev

sahibini kızdırmamak için konuşur. Hukuk, herkese ev sahibi olduğunu hissettirmelidir. Dindar da, seküler de, Türk de, Kürt de, Alevi de, Sünni de, gayrimüslim de, inançsız da, kadın da, erkek de, çocuk da, göçmen de, işçi de, mahpus da, muhalif de aynı haysiyet zemininin parçası olmalıdır. Hukuk, makbul vatandaş üretme fabrikası değildir.

Burada sağın da solun da kendini hizaya çekmesi gerekir. Sağ, devleti, aileyi, dini, milleti ve lideri hukukun önüne koyduğunda adaleti boğar. Sol, ilerleme, cumhuriyet, devrim, laiklik veya sınıf adına insanın özgürlüğünü ertelediğinde başka bir otoriterlik üretir. Dindar, adaleti kendi mahallesine kapatırsa inancı iktidar süsüne çevirir. Laik, özgürlüğü yalnız kendine benzeyenlere tanırsa laikliği buyurgan bir kibir hâline getirir. Milliyetçi, hukuk önünde sadakat testi yaparsa yurttaşlığı kabile kartına indirger. Liberal, piyasayı özgürlük sanıp güçsüzün ezilişini görmezse hukuku sermayenin nezaket kurallarına teslim eder. Her ideoloji kendi putunu kırmadan hukuk ortak zemin olamaz.

Yeni hukuk tahayyülü, kabile vicdanını aşmalıdır. "Bizden olana hukuk, ötekine prosedür" anlayışı bu ülkenin adalet damarını kurutmuştur. Herkes kendi mağduriyetinde hukuk devleti ister; başkasının mağduriyetinde susar. Bu suskunluk, hukukun en derin yaralarından biridir. Adalet, sevdiğimiz insanlara gösterdiğimiz incelikle ölçülmez. Sevmediğimiz, korktuğumuz, kızdığımız, politik olarak karşı olduğumuz insana reva gördüğümüz muameleyle ölçülür. Hukuk, düşmanımıza da hukuk istediğimiz yerde başlar. Geri kalanı mahalle dayanışmasıdır; fena değildir ama adalet değildir.

Bu yeni tahayyül, hukuk eğitimini de değiştirmek zorundadır. Hukuk fakülteleri yalnız madde öğretene, sınav tekniği kazandıran, mevzuat ezberleten, öğrenciyi kariyer yarışına süren kurumlar olmaktan çıkmalıdır. Hukukçu, kanun bilen kişi olmanın ötesinde insanı, toplumu, tarihi, dili, iktidarı, sınıfı, cinsiyeti, çocuğu, yoksulluğu, korkuyu, travmayı, delili, önyargıyı, devlet aklını ve ahlâkî cesareti anlamalıdır. Hukukçuya yalnız "hangi madde uygulanır?" sorusu değil, "bu madde hangi insan hayatına nasıl dokunur?" sorusu da öğretilmelidir. Çünkü maddeyi bilen ama insanı görmeyen hukukçu, düzgün çalışan bir soğuk makineye benzer. Makine hata yapmayabilir; ama merhametsizliği sistematik hâle getirebilir.

Hâkim, savcı, avukat, akademisyen, polis, bilirkişi ve memur için meslek ahlâkı yeniden ciddiye alınmalıdır. Meslek ahlâkı, duvara asılmış birkaç soyut ilke değildir. Duruşmada insanı azarlamamak, dosyayı özenle okumak, delili eğip bükmek, gerekçeyi kopya metne çevirmemek, müvekkile gerçeği söylemek, mağduru dinlemek, sanığın hakkını korumak, vatandaş baş belası gibi görmemek, uzmanlığı iktidar aracına çevirmemek, genç hukukçuyu sömürmemek, kurumdaki haksızlığa susmamak demektir. Büyük adalet, küçük namusların toplamından doğar. Küçük namuslar çürüdüğünde büyük kurumlar yalnızca mermer cepheli boşluklara dönüşür.

Yeni hukuk tahayyülü, dili sadeleştirmelidir. Hukuk dili insanı dışarıda bırakmamalıdır. Yurttaş kararını anlayabilmeli, hakkını okuyabilmeli, gerekçeyi takip edebilmeli, hangi yola başvuracağını bilebilmelidir. Anlaşılmaz dil, çoğu zaman iktidar tekniğidir. İnsan anlamadığı düzene itiraz etmekte zorlanır. Hukuk elbette teknik bir alandır; fakat teknik olmak, insanı karanlıkta bırakmak demek değildir. Hukuk dili ne kadar kapalıysa, hukuk o kadar seçkinci ve sınıfsal çalışır. Açık dil, adalete erişimin ilk kapısıdır.

Bu tahayyül, sınıfsal adaleti merkeze almalıdır. Hukuk herkese eşit davranırken herkesin hukuka eşit koşullarda gelemediğini bilmelidir. Yoksulun avukata erişimi, işçinin patron karşısındaki korkusu, kadının aile ve toplum baskısı, çocuğun anlatma zorluğu, göçmenin dil problemi, borçlunun çaresizliği, köylünün şirket ve devlet karşısındaki yalnızlığı, mahpusun görünmezliği, engellinin erişim sorunu, yaşlının bağımlılığı, öğrencinin kurumsal güç karşısındaki kırılabilirliği hukuk tarafından görülmelidir. Kör eşitlik, eşitsizliği büyütür. Adalet, farkı bahane ederek keyfilik üretmez; farkı görerek hakkı korur.

Yeni hukuk anlayışı, adli yardımı, savunma hakkını ve hukuka erişimi lütuf değil temel şart saymalıdır. Savunma zayıfsa yargılama sakattır. Yoksulun savunması biçimsel kalıyorsa adalet de biçimsel kalır. Avukatın bağımsızlığı zedeleniyorsa yurttaşın sesi kısılır. Bir insan yalnız parasız olduğu için kötü savunmaya, geç adalet, anlaşılmaz dile, tahsil edilemeyen karara mahkûm ediliyorsa orada hukuk devleti kâğıt üzerinde yürür, hayatta aksar. Adalet pahalı bir hizmete dönüşürse yoksullar sadece dava kaybetmez; yurttaşlık duygusunu kaybeder.

Bu yeni tahayyül, hukuku yalnız mahkemeye sınırlamamalıdır. Evde hukuk vardır. Okulda hukuk vardır. İş yerinde hukuk vardır. Hastanede, belediyede, üniversitede, camide, dernekte, sendikada, partide, sosyal medyada hukuk vardır. İnsanların birbirine bakışında hukuk vardır. Çocuğun sözünün kesildiği yerde hukuk yaralanır. Kadının hayatı aile adına denetlendiğinde hukuk eksilir. İşçinin hakkı patronun keyfine bırakıldığında hukuk küçülür. Öğrenci hocasının karşısında ezildiğinde hukuk susar. Sosyal medya kalabalığı bir insanı delilsiz infaz ettiğinde hukuk kapı dışarı edilir. Mahkeme salonunda adalet bekleyen toplum, önce kendi gündelik zalimlikleriyle yüzleşmelidir.

Burada ahlâk ile hukuk arasındaki ilişki yeniden kurulmalıdır. Ahlâk, hukuku boğacak bir mahalle sopasına dönüşmemelidir. Hukuk da ahlâktan bütünüyle kopup soğuk bir işlem tekniği olmamalıdır. Ahlâk, insan haysiyetini derinleştirdiği ölçüde hukuka can verir. Başkasının hayatını denetleme iştahına dönüştüğünde hukuku zehirler. Yeni hukuk tahayyülü, ahlakçılığa karşı haysiyet ahlâkını savunmalıdır. İnsanları makbul yaşam tarzlarına zorlayan hukuk değil; farklı hayatların güvenli biçimde bir arada yaşayabilmesini sağlayan hukuk gerekir. Hukuk, mahalle bekçisi değil, haysiyet bekçisi olmalıdır.

Yeni hukuk tahayyülü, hesap verebilirliği devletin bütün damarlarına yaymalıdır. Kamu görevlisi hata yaptığında korunmamalı, denetlenmelidir. İhale süreçleri, atamalar, disiplin işlemleri, kolluk faaliyetleri, cezaevi uygulamaları, sosyal yardım dağıtımı, imar kararları, çevre izinleri, kamu harcamaları açık, denetlenebilir ve gerekçeli olmalıdır. Kapalı kapı, çürümenin en sevdiği iklimdir. Şeffaflık yalnız iyi yönetim ilkesi değildir; adaletin oksijenidir. Oksijeni kesilen hukuk, önce karar metninde, sonra toplumun vicdanında boğulur.

Çevre, şehir ve gelecek hakkı da bu hukuk tahayyülünün parçası olmalıdır. Hukuk yalnız bugünün insanını değil, yarının çocuğunu da düşünmelidir. Dereyi kirleten, ormanı yok eden, şehri beton mezarlığa çeviren, deprem gerçeğini rant uğruna unutan, imar affıyla ölümü yasallaştıran bir düzen sadece çevre suçu işlemez; gelecek hakkını gasp eder. Çocukların soluyacağı havayı, içeceği suyu, yaşayacağı şehri, güveneceği binaları, yürüyeceği sokakları korumayan hukuk, adalet iddiasını eksik taşır. Adalet yalnız yaşayanların değil, henüz konuşamayanların da hakkını düşünmek zorundadır. Çocuk burada edebî bir süs değildir; hukuk ahlâkının en sert aynasıdır.

Yeni hukuk tahayyülü, geçmişle yüzleşmeden kurulamaz. Geçmişte kimler haksızlığa uğradı? Hangi davalar politik atmosferin kurbanı oldu? Hangi kimlikler devlet akli adına ezildi? Hangi kadınlar duyulmadı? Hangi çocuklar korunmadı? Hangi işçiler öldü, dosyaları kapandı? Hangi yoksullar kapı kapı dolaştı? Hangi kararlar toplumun vicdanında kara leke olarak kaldı? Hangi kurumlar hata yaptı ve sonra hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam etti? Hafızasız hukuk, aynı suçu başka isimle tekrar eder. Yüzleşme, intikam değil temizliktir. Temizlik de bazen sert fırça ister; haliya kolonya dökmekle çürüme gitmez.

Bu yüzleşme yapılırken hukuk intikam aracına dönüştürülmemelidir. Geçmiş haksızlıkları konuşmak, yeni haksızlıkların bahanesi olamaz. Bir dönemin mağduru, başka dönemin celladı olmamalıdır. Türkiye'nin politik tarihi bu rövanş bataklığından çok çekti. Her gelen kendi mahkemesini kurdu, her giden kendi mağduriyetini anlattı, her kamp kendi suçunu unuttu, başkasının suçunu büyüttü. Yeni hukuk tahayyülü, bu

döngüyü kırmalıdır. Hukuk, iktidar değiştiğinde yön değiştiren bir rüzgâr gülü değil, herkesi aynı sınırdan tutan ortak ilke olmalıdır.

Bunun için yurttaşlık fikri güçlendirilmelidir. Yurttaş, devletin sadık evladı değil, hukuk düzeninin eşit öznedir. Yurttaş korkmadan soru sorabilmeli, dilekçe verebilmeli, dava açabilmeli, eleştirebilmeli, örgütlenebilmeli, bilgi isteyebilmeli, itiraz edebilmeli, yanlış karara karşı başvuru yapabilmeli, kamu görevlisinden hesap sorabilmelidir. Bunları yaptığı için hain, nankör, bozguncu, fitneci, terörist, ahlaksız, marjinal, dış güçlerin maşası, devlet düşmanı, gelenek düşmanı, cumhuriyet düşmanı, din düşmanı diye yaftalanmamalıdır. Yaftalar, hukukun önüne dikilen ideolojik dikenli tellerdir. Yeni hukuk, bu telleri kesmelidir.

Bu noktada siyasetçinin hukukla ilişkisi de yeniden düşünülmelidir. Siyasetçi hukuku kendi iktidar alanının hizmetçisi gibi görmemelidir. Hukuk, seçim kazanmış olanın emrine girmez. Sandık meşruiyet verir; sınırsızlık vermez. Muhalefet de hukuku yalnız iktidarı yıpratma aracı gibi kullanmamalıdır. Hukuk devleti, muhalefette hatırlanıp iktidarda unutulmuş bir kampanya cümlesi değildir. Siyasetin hukuka saygısı, kaybettiğinde değil kazandığında belli olur. Gücü eline alınca sınır tanımayan herkes, hukuk söylemini geçmişte yalnız taktik olarak kullanmış demektir.

Medya ve kamusal dil de yeni hukuk tahayyülünün parçasıdır. Linç kültürü, delersiz suçlama, hedef gösterme, yargısız infaz, kesilmiş görüntülerle hüküm kurma, kamp gazeteciliği, mahremiyet ihlali, mağduru teşhiri, sanığın peşinen mahkûm edilmesi hukuk kültürünü zehirler. Basın özgürlüğü, sorumsuz infaz hakkı değildir. Fakat devletin medya üzerindeki baskısı da hakikat arayışını boğar. Yeni hukuk, hem özgür basını hem sorumlu dili savunmalıdır. Hakikat olmadan adalet olmaz; fakat hakikat arayışı da insan haysiyetini ezerek yürütülemez.

Dijital çağda hukuk yeni güç biçimlerini de görmelidir. Veri, algoritma, gözetim, yapay zekâ, sosyal medya platformları, dijital arşivler, çevrimiçi linç mekanizmaları, kişisel verilerin kullanımı, otomatik karar sistemleri yeni adalet sorunları üretmektedir. Teknoloji tarafsız bir mucize değildir; onu kim tasarlıyor, kim denetliyor, hangi verilerle çalışıyor, kime zarar veriyor, kimin hayatını kolaylaştırıyor, kimi görünmez kılıyor? Dijitalleşme hukuku hızlandırabilir; ama insanı ekrandaki satıra indirirse yeni bir soğukluk üretir. Hukuk, teknolojiyi insan haysiyetinin hizmetine koşmalıdır; insanı teknolojik işlem nesnesine çevirmemelidir.

Yeni hukuk tahayyülü, umutlu ama saf olmamalıdır. Çünkü hukuk alanı masumların şiir okuduğu bir bahçe değildir. Güç oradadır, çıkar oradadır, korku oradadır, ideoloji oradadır, para oradadır, kariyer hesapları oradadır, sınıfsal kibir oradadır, devlet refleksi oradadır. Hukuku iyileştirmek, bu güçlerle mücadele etmeyi gerektirir. Güzel cümleler yetmez. Reform paketleri yetmez. Tabelalar, sempozyumlar, strateji belgeleri, yuvarlak masa toplantıları, bol logolu projeler yetmez. Hukuk, insanın gündelik muamelesinde değişmediği sürece büyük cümlelerin altında eski çürüme yaşamaya devam eder.

Fakat umut tam da burada gereklidir. Çünkü hukuk, insanın kendi karanlığıyla mücadele etme kapasitesine dayanır. İnsan zalimleşebilir; ama adil olmayı da öğrenebilir. Kurum çürüyebilir; ama onarılabilir. Toplum linç edebilir; ama dinlemeyi öğrenebilir. Devlet kabalaşabilir; ama hukukla sınırlandırılabilir. Hukukçu korkabilir; ama omurgasını hatırlayabilir. Yurttaş susabilir; ama bir gün hakkını istemeye başlayabilir. Adalet kolay doğmaz; ama doğduğunda toplumun yüzüne başka bir ışık düşürür. O ışık, mermerden değil, haysiyetten gelir.

Yeni hukuk tahayyülünün merkezinde haysiyet olmalıdır. Haysiyet, bütün hakların sessiz çekirdeğidir. İnsan, haysiyeti olduğu için dinlenir; haysiyeti olduğu için savunulur; haysiyeti olduğu için işkence görmez; haysiyeti olduğu için aşağılanmaz; haysiyeti olduğu için adil yargılanır; haysiyeti olduğu için düşüncesini söyler; haysiyeti olduğu için inancını yaşar veya inanmaz; haysiyeti olduğu için çocuğun sesi duyulur; kadının bedeni denetlenmez; yoksul kapıda ezilmez; mahpus insanlıktan çıkarılmaz; göçmen atık muamelesi

görmez; yaşlı yük sayılmaz; engelli görünmez kılınmaz. Haysiyet, hukuk metinlerinin süsü değil, hukuk düzeninin ana damarıdır.

Metinden insana gitmek, hukuku küçültmez; büyütür. Çünkü metin insan için vardır. Kanun, insanın haysiyetini koruyabildiği ölçüde değerlidir. Kurum, insanı ciddiye aldığı ölçüde meşrudur. Mahkeme, hakikati aradığı ölçüde saygındır. Devlet, sınırını bildiği ölçüde güçlüdür. Toplum, ötekine adil davranabildiği ölçüde medenidir. İdeoloji, kendi zulmünü görebildiği ölçüde ahlâklıdır. Hukuk, bütün bu alanların ortasında insanı ezdirmeme sanatıdır. Zor sanattır; çünkü insan hem hak sahibidir hem de başkasının hakkını çiğnemeye meyilli bir varlıktır. Hukuk bu çift yüzlülüğü unutursa romantik olur; sadece kötülüğü görürse zalimleşir.

Türkiye'nin ihtiyacı, hukuku yalnız hukukçuların mesleki alanı olmaktan çıkaran geniş bir adalet kültürüdür. Anne baba çocuğun sözünü dinlediğinde, öğretmen öğrencinin sorusunu cezalandırmadığında, patron işçinin hakkını pazarlık konusu yapmadığında, siyasetçi rakibini düşmanlaştırmadığında, gazeteci hakikati kampına kurban etmediğinde, akademisyen öğrencisini ezmediğinde, memur vatandaşı yük saymadığında, hâkim güç karşısında eğilmediğinde, savcı hakikati iktidardan bağımsız aradığında, avukat savunmayı ciddiyetle taşıdığına hukuk hayata iner. Aksi hâlde hukuk kitaplarda kalır; hayat kendi kaba mahkemelerini kurar.

Yeni hukuk tahayyülü, insanın içindeki küçük iktidarları da hedef almalıdır. Çünkü herkes devleti eleştirirken kendi küçük tahtını korumayı sever. Evdeki baba, bölümdeki hoca, bürodaki avukat, partideki başkan, dernekdeki yönetici, cemaatteki ağabey, iş yerindeki müdür, sosyal medyadaki linççi, mahalledeki ahlak bekçisi... Hepsi kendi alanında küçük devletçiler kurabilir. Büyük hukuk devleti, bu küçük tahakküm alanları çözülmeden kök salamaz. Adalet, yalnız Ankara'ya gönderilecek bir dilekçe değildir; insanın kendi davranışına da düşen bir gölgedir.

44

Bu nedenle yeni hukuk tahayyülü aynı zamanda yeni bir insan terbiyesi ister. İtaat terbiyesi değil, haysiyet terbiyesi. Korku terbiyesi değil, sorumluluk terbiyesi. Kabile terbiyesi değil, ilke terbiyesi. Çocuğa "sus" değil, "düşün" denmeli. Yurttaş "haddini bil" değil, "hakkını bil" denmeli. Devlete "sen büyüksün" değil, "sen sınırlısın" denmeli. Hukukçuya "kariyerini koru" değil, "adaleti koru" denmeli. Topluma "ötekinden kork" değil, "ötekine adil davran" denmeli. Bu cümleler kulağa basit gelebilir; ama Türkiye gibi korku ve sadakatle terbiye edilmiş toplumlarda basit hakikatler bile devrimci ağırlık taşır.

Sonunda döndüğümüz yer yine insanın bakışıdır. Hukuk nerede başlar? Kanun kitabında mı? Mahkeme salonunda mı? Anayasa maddesinde mi? Karakol tutanağında mı? Elbette oralarda görünür. Fakat daha önce başka bir yerde başlar: İnsanın ötekine neyi reva gördüğünde. Bir insan, kendisine benzemeyene haksızlığı layık görüyorsa hukuk orada kaybeder. Bir toplum, güçlüye ayrı, güçsüze ayrı muamele ediyorsa hukuk orada yaranır. Bir devlet, vatandaşı korkutarak saygı bekliyorsa hukuk orada küçülür. Bir ideoloji, kendi zulmünü görmüyorsa hukuk orada kararır. Bir kurum, insanı dosyaya indiriyorsa hukuk orada soğur.

Yeni hukuk tahayyülü, bu soğukluğu kırmak zorundadır. Hukuku yeniden insanın yüzüne döndürmek, korkudan haysiyete, sadakatten liyakate, kabileden ilkeye, devletten yurttaş, prosedürden adalete, güçten hakka doğru çevirmek zorundadır. Bu kolay olmayacak. Çünkü çürüme alışkanlık ister; adalet emek ister. Çürüme kendiliğinden yayılır; adalet bilinçli çaba ister. Çürüme konforludur; adalet rahatsız eder. Ama zaten hukuk dediğimiz şey, rahat edenlerin değil, haksızlığa uğrayanların dünyayı biraz daha yaşanabilir kılma ısrarıdır.

Türkiye'nin adalet meselesi, yalnız hukukçuların değil, bu ülkede yaşayan herkesin meselesidir. Çünkü hukuk yalnız mahkemelerde bozulmaz; evlerde, okullarda, iş yerlerinde, kurumlarda, ekranlarda, parti odalarında, aile sofralarında, sosyal medya kalabalıklarında da bozulur. Ve yine oralarda onarılabilir. Herkes kendi küçük adalet alanından sorumludur. Büyük adalet, küçük muamelelerin toplamında büyür. Bir çocuğu dinlemek,

bir kadını ciddiye almak, bir yoksulu hor görmemek, bir sanığa peşinen suçlu muamelesi yapmamak, bir muhalifin hakkını savunmak, bir memur olarak vatandaşı insan yerine koymak, bir hukukçu olarak güç karşısında eğilmemek; bunlar küçük işler değildir. Bunlar hukuk medeniyetinin gündelik taşlarıdır.

Hukuk metinden doğar sananlar, metni değiştirenler adaletin geleceğini zanneder. Metin gerekir; ama yetmez. Kurum gerekir; ama yetmez. Reform gerekir; ama yetmez. İnsanın dünyayı algılama biçimi değişmeden hukuk hep eski karanlığa geri çekilir. Devleti kutsayan, güce tapan, ötekini küçümseyen, yoksulu hor gören, kadını denetleyen, çocuğu susturan, muhalifi düşmanlaştıran, kendi mahallesini temize çıkaran bir zihin dünyasında adalet kök salamaz. Olsa olsa kanun bitkisi yetişir; meyvesi acı olur.

Hukukun başladığı yer kanun kitabı değil, insanın ötekine reva gördüğü muameledir. Bu cümle, bu yazının bütün damarlarını birbirine bağlayan sert hakikattir. Çünkü insanın ötekine reva gördüğü muamele, onun adalet anlayışının çıplak fotoğrafıdır. Orada makyaj yoktur, ideolojik süs yoktur, resmi tören yoktur, hukuk fakültesi diploması yoktur, parti rozeti yoktur, kutsal kelime yoktur. Orada yalnız insanın insana bakışı vardır. O bakış temizlenmeden hukuk temizlenmez.

Filozof Kirpi: "Hukukun başladığı yer kanun kitabı değil, insanın ötekine reva gördüğü muameledir."